Jacob Burckhardt

artă
şi istorie

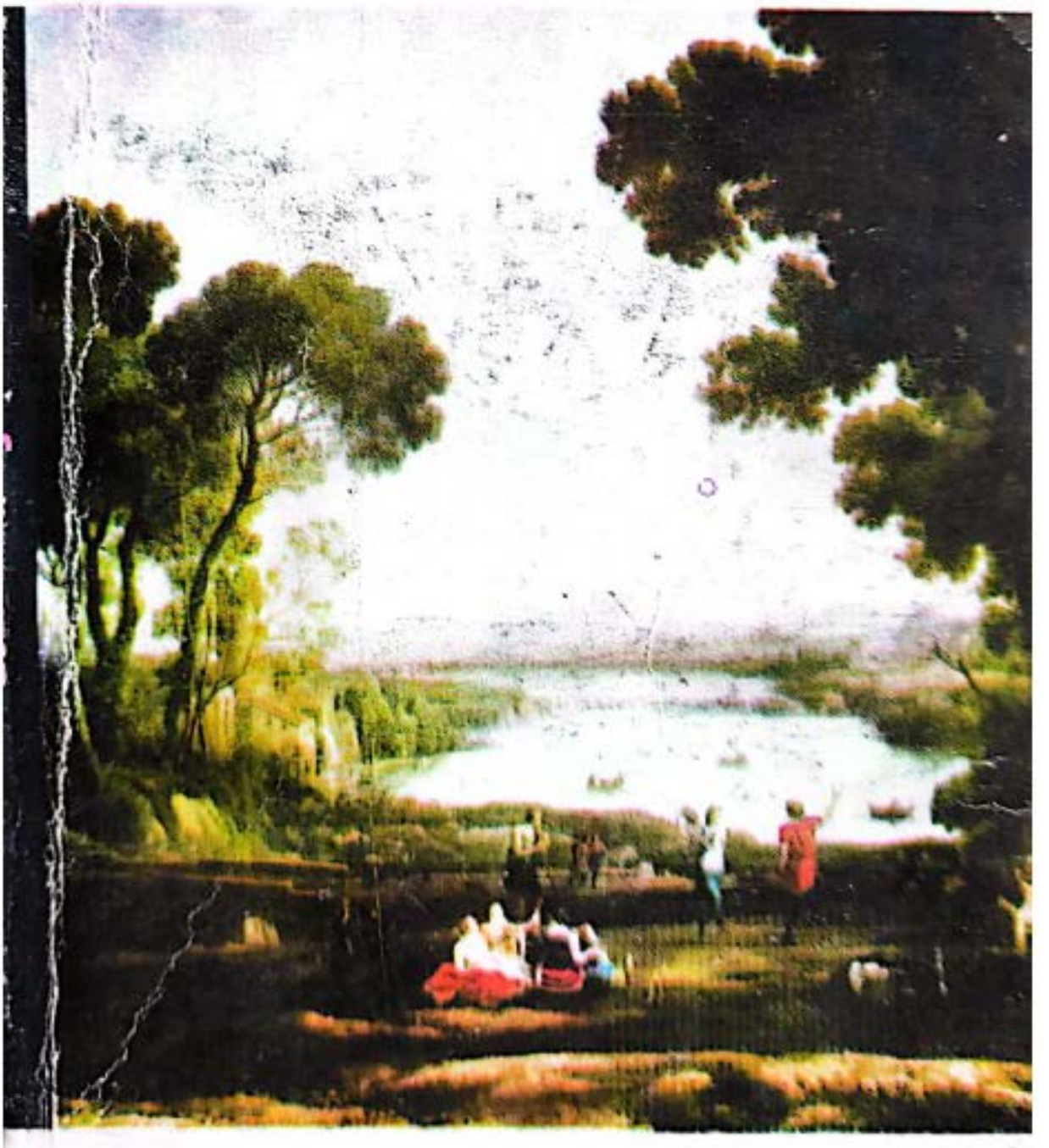

Editura Meridiane

Jacob Burckhardt

artă şi istorie

Volumul II

Traducere, antologie,
note şi cuvînt înainte de
MIRCEA POPESCU

EDITURA MERIDIANE
BUCUREŞTI, 1987

PITAGORA

(Adevăr și poezie)

28 decembrie 1884

Într-o epocă istorică și într-un mediu bine cunoscut, în Marea Grecie a secolului al VI-lea î.e.n., apare un om pe care aura mitului îl înconjură de îndată cu o putere de neînfrînt, accentuată mai apoi și de tendința conștientă a urmașilor imediați sau mai tîrzii de a-l folosi în scopuri bine determinate. Cercetarea mai nouă încearcă să rupă acest dublu sau triplu văl înșelător pentru a stabili faptele, așa cum vor fi fost ele în realitate. Totuși problema rămîne încă deschisă în unele din aspectele ei principale. Ce numesc poezie în contribuția mea la dezvoltarea acestei probleme este nu născocirea vreunor fapte, ca în romanele istorice, ci doar libertatea pe care mi-o asum de a alege ce cred din datele transmise de tradiție, de a pune accentele și de a încerca să ghicesc motivațiile, acolo unde tradiția nu le pomenește în vreun fel. Departe de a avea pretenția de a aduce un serviciu științei, am făcut totuși încercarea de a-mi lămuri, după puterile mele, o problemă care mă preocupă de multă vreme. Am constatat că unele cărămizi, care zăceau abandonate de critică în grămada de moloz, se pot îmbina cu altele și pot astfel îngădui concluzii cu privire la forma inițială a clădirii. Imaginea lui Pitagora, așa cum ni se oferă acum, este neobișnuită și stranie, dar poartă în mod indubitabil amprenta măreției.

Scanned with CamScanner

* * *

Strabon: Dacă treci de capul Lacinium, ajungi în locul unde se aflau orașele aheilor, care nu mai există astăzi, cu excepția Tarentului. Ele trebuie însă amintite, datorită renumelui pe care l-au avut unele dintre ele.

În cadrul marii mișcări coloniale a națiunii grecești, în vremea în care ea a țesut pe toate țărmurile barbare o rețea elenică, o serie de așezări au fost stabilite, în afară de Sicilia, Campania, Calabria și Apulia, și în golful Tarent, cele mai multe către sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n. Au venit acolo emigranți de toate originile, dorieni din Sparta, locrieni, ozolieni, ionieni și mai ales ahei; ei au întemeiat orașele Tarent, Metapont, Heracleea, Siris, Sybaris, Crotona la capătul de sud al golfului, iar în extremitatea Italiei Caulonia, Locroi. Băștinașii — mesapi, iapigi, lucani și alții —, populații probabil de păstori, au fost cu siguranță ușor supuși.
Cîți vor fi fost, pe lîngă ei, sclavi cumpărați, nu știm. Unele colonii au prosperat cu o extraordinară repeziciune: Sybaris a întemeiat, pare-se, mai ales în regiunea Mării Tireniene, 25 de orașe satelit, a avut adică în subordinea ei 25 de orașe, printre care Poseidonia. Firește, doar Tarentul dispunea de un port natural, în timp ce orașele celelalte erau despărțite de mare prin mari lagune iar Crotona, de exemplu, avea doar o radă de mică adîncime. Erau deci lipsite de avantajele și de dezavantajele orașelor portuare: îndrăzneala marinarilor, impozitele permanente, mulțimea hrăpăreață de cîrmaci și de vîslași.

Legea fundamentală, atît cît ne este cunoscută, se întemeia probabil pe privilegiile neclintite ale urmașilor primilor veniți, care întemeiaseră orașele și puseseră pietrele de hotar; o mie de oameni în fiecare oraș, la Locroi numai o sută, reprezentau puterea suverană, dînd sfaturi și împărțind dreptatea; ei reprezentau totodată familiile primilor întemeietori și fiecare

Scanned with CamScanner

dintre ei era încă, după cîte se pare, posesorul unei moșteniri indivizibile și inalienabile. Era bine cunoscută pe atunci rodnicia și salubritatea acestor regiuni care au astăzi o atît de proastă reputație. Crotona era chiar proverbială în această privință; a fost doar orașul natal al renumitului atlet Milon.[1] Numeroși erau participanții la olimpiade veniți din Crotona — la una dintre ele șase au ieșit învingători; mai tîrziu a fost renumită prin medicii ei. Te poți sufoca și de trai prea bun, iar legile împotriva luxului n-au putut probabil face mare lucru. Sybaris este proverbialul țap ispășitor. Acolo unde astăzi bîntuie în permanență foametea, domnea un nemăsurat belșug de grîne, vin și turme.

Stabilitatea internă a acestor state-colonii era asigurată de foarte numeroasa castă stăpînitoare și de faptul că decisivă era aici proprietatea funciară și nu banul, ca în orașele portuare. Siguranța față de cei din afară ar fi putut fi și ea deplină, căci populațiile din centrul Italiei nu porniseră încă spre sud; primejdia a venit însă de la invidia dintre orașe. La puțin timp după întemeierea orașelor lor locuitorii Metapontului, ai Sybaris-ului și ai Crotonei au hotărît să-i alunge din Italia pe ceilalți greci ce se stabiliseră acolo. Armatele lor cuceriseră pentru un timp orașul Siris, dedîndu-se la cruzimi, cărora, ca o pedeapsă divină, le-a urmat ciuma; soarta s-a întors împotriva crotonienilor, cînd aceștia au vrut să se răzbune pe cei din Locroi, care le veniseră în ajutor locuitorilor Siris-ului. De data aceasta crotonienii au fost biruiți de eroismul deznădăjduit al adversarilor lor mai puțin numeroși; se crede că 120.000 de oameni au fost înfrînți de 15.000, cifre care nu pot fi acceptate decît în ipoteza că în calcul au intrat, fie că au luptat efectiv sau nu, și supușii de la sate ai respectivelor orașe.

Avem în orice caz toate motivele să credem că stăpînitorii erau plini de vigoare și dornici de luptă. Felul lor de viață va fi fost aproximativ cel al nobilimii din Grecia propriu-zisă,

Scanned with CamScanner

cu care doreau să se asemene pe cît cu putință. Vremea și-o petreceau exersîndu-se în mînuirea armelor, călindu-și forțele trupului și benchetuind; calul de rasă îi însoțea la război, ca și în jocurile de luptă. De privilegii deosebite se bucurau cei care își puteau permite să meargă la Olimpia și în celelalte locuri din vechea Eladă, unde se puteau întrece în pugilat, în luptă, în cursele de care. Metapontul și Sybaris-ul aveau la Olimpia propriile lor tezaure. Metapontul a închinat un *hrysoũn thḗros* [2] la Delfi.

Ce vie era încă tradiția mitic-eroică a eroilor homerici și prehomerici! Orașelor acestora nu le era cu totul pe plac istoria întemeierii lor; peste tot se vorbea de eroi dintr-o epocă mult mai îndepărtată, care ar fi lăsat în Italia semnele puterii lor. Cu toată frumoasa poveste care-l eroiza pe întemeietorul istoric al orașului lor, Myskellos (710 î.e.n.), crotonienii fabulau despre aheü care se întorceau din războiul troian și au ajuns în aceste locuri, de unde nu au mai putut pleca, pentru că femeile din Troia pe care le aduseseră cu ei au dat foc corăbiilor în timp ce ei explorau pămîntul acesta fertil, unde s-a dovedit apoi că a fost bine să se stabilească. Heracles însuși ar fi fost găzduit aici cu mare cinste de un anume Croton, cînd a trecut pe aici cu vitele furate din Hesperia. La rîndul lor cei din Metapont credeau că orașul lor a fost întemeiat de Nestor și de pylienii lui, rătăciți și ei; de aici sărbătoarea funebră (celebrată periodic cu mare pompă) a neleizilor, a neamului lui Nestor.[3] În general se poate spune că la grecii din Marea Grecie cultul eroilor era mai frecvent și mai solemn decît la elenii din patrie. Epeios, constructorul calului troian, era considerat de cei din Metapont întemeietorul orașului lor; în templul Athenei de la intrarea în oraș erau încă arătate instrumentele pe care acesta le folosise. Abia în al doilea rînd îl recunoștea Metapontul ca întemeietor istoric, în secolul al VIII-lea, pe Daulios, stăpînitorul Crissei din golful Corint — iar apoi și pe încă un altul, pe aheeanul Leukippos,

Scanned with CamScanner

care a reușit să afle de la tarentini locul potrivit pentru noul oraș.

Grecii doreau cu orice preț să-și lege existența de o tradiție străveche și, mai ales în această epocă, fiecare familie serioasă ținea să-și tragă obîrșia, construindu-și o genealogie îndrăzneață, din zei.

Despre acești zei grecii nu aveau, pe plan moral, o prea bună părere, dar credeau ferm în prezența lor și în necesitatea de a le cîștiga bunăvoința. Tocmai în aceste regiuni se vorbea despre noi mărturii ale prezenței și sprijinului lor. În victoria lor asupra crotonienilor, poporul din Locroi a fost însoțit de doi călăreți puternici pe cai albi, îmbrăcați în mantii roșii, de fiii lui Zeus, Castor și Polydeukes [4], și în chiar aceeași zi s-a aflat despre victoria lor, pe cale supranaturală, la Corint, Atena și în Lacedemonia. Nicăieri nu lipseau, după cîte se știe, temple și locuri sacre de tot felul iar la Capo delle Colonne, situat cam la trei ore de drum de vechea Crotonă, se văd încă vestigiile unui vechi și vestit sanctuar al tuturor popoarelor golfului: templul Herei Lakinia, care se afla de demult într-o vastă zonă sacră, cu multe păduri și pășuni și mărginită de brazi înalți. Aici păștea, nepăzite de păstori, turme de tot felul; animalele veneau dimineața din staule și pătule și se întorceau seara la locurile lor, neatinse de animalele sălbatice sau de răutatea oamenilor. Produsul acestor turme era foarte îmbelșugat și din cîștigul realizat fusese înălțată în templu o coloană de aur masiv. Miraculos era și faptul că nici un vînt nu putea risipi cenușa de pe altarul pentru sacrificii din fața templului.

A menține neschimbat cultul zeilor, a nu-i mînia prin neglijarea practicilor de cult, era pe vremea aceea datoria oricărei comunități orășenești elene. În orașele bogate, el a ajuns la o strălucire supremă, tăria cea mai mare a religiei grecești decurgînd probabil din faptul că toată bucuria de viață și toate întrecerile festive se îmbinau strîns cu însuși cultul zeilor.

Scanned with CamScanner

Marile probleme ale destinului nu erau totuși în puterea zeilor. Destinul era atotstăpînitor iar grecii, cărora li se atribuie îndeobște o concepție senină despre viață, nu conteneau cu lamentațiile lor pesimiste despre traiul pe acest pămînt. Atît doar că nu adoptau resemnați o atitudine pur pasivă, nu au renunțat nicicînd la acțiune hotărîtă și conștientă.

Elenii din Italia de sud participau din plin la practicile religioase ale națiunii lor, cu toate aspectele lor luminoase și întunecate. Era mai ales vremea oracolului din Delfi, care era întotdeauna consultat cu prilejul expedițiilor ce urmăreau înființarea de colonii, astfel încît coloniile manifestau o deosebită pietate față de Apollo Delficul și îi aduceau ofrandele cele mai strălucite. Cu grecii din metropolă aveau comună și credința în preziceri de tot felul și în presentimente. În vreme de război nimeni nu se dispensa de tălmăcitorul de semne; se întîmpla însă ca vreunul dintre aceștia să fugă din orașul în solda căruia se afla dacă auspiciile erau prea rele (ca, de exemplu, Callias Iamidul, care a fugit de la sybariți și a trecut la crotonieni); căci oamenii aceștia credeau în știința lor dobîndită din tradiții străvechi. După părerea celor din vechime, marele ghem al necesităților nu este prea adînc îngropat în pămînt; o mînă sfințită și înțeleaptă îl poate, cu un gest, scoate cel puțin parțial la lumină. Mai puțin venerabile, dar foarte răspîndite, erau alte superstiții și mai ales magia, atît cea suportată pasiv, cît și cea exercitată, adesea cu ajutorul celor mai dubioși „vrăjitori", asupra altora. Exista la vechii greci ideea că, prin diverse formule magice, pot fi influențați zeii sau ființele demonice din lumea de mijloc, iar conjurarea zeilor era practicată și de vechii locuitori ai Italiei. Numa îi capturează în Aventin pe Picus și Faunus, spirite ale pădurii și ale izvoarelor, iar Tullus Hostilius [5] moare în urma unei conjurări nereușite a lui Jupiter. Vai însă dacă vreun vrăjitor șarlatan se cuibărea într-o familie apăsată de conștiința unui păcat

Scanned with CamScanner

și o înfricoșa pentru a o „elibera" de spaimă prin conjurarea zeilor! Așa-numiții orfici, care au apărut o dată cu Pitagora, nu vor fi fost, poate, din capul locului decît astfel de șarlatani.

Mai sinistră era însă conjurarea celor morți, o practică mult mai răspîndită în vremea aceea decît ar lăsa să se creadă mențiunile relativ rare de cazuri de acest fel: cele amintite însă sînt relatate ca fiind lucruri de la sine înțelese și descrise în detalii care atestă practicarea lor curentă. Italia inferioară trebuie să fi avut în această privință o reputație deosebită, căci spartanii au chemat de acolo „psihagogi" [6] pentru a alunga umbra conducătorului de oști Pausanias [7] din templul de la Chalkioicos, locul morții sale. Ca și Grecia, Italia va fi avut centrele sale în care se practica conjurarea sufletelor; cele de la Misenum și Cumae erau cunoscute în toată lumea. Un altul s-a aflat probabil la două zile de drum de Crotona, nu departe de Terina, la Marea Tireniană. Tatăl unui fiu mort prea devreme credea că acesta a fost victima otrăvii sau a unor vrăji și a dobîndit în acel sanctuar privilegiul de a-și vedea, dar numai în somn, fiul și pe propriul părinte, care l-au liniștit; pe o plăcuță stă scris că fiul său a murit așa cum i-a fost ursita și că n-ar fi fost bine nici pentru el, nici pentru părinți, dacă ar fi trăit mai mult. În alte cazuri, asemenea apariții se produc în stare de veghe; ca în sumbra concepție homerică, umbra *(eidolon)* celui mort este chemată prin vrăji, prin practici expiatorii sau prin libațiuni cu vin, fie pentru a o împăca, fie pentru a o întreba despre taine pe care cel mort le-a luat cu el în mormînt. Este vorba doar de un concediu de o clipă pe care-l obține vreunul dintre cei aflați în lumea umbrelor.

Domnea aici, pe lîngă toate acestea, credința în spirite rele și în strigoi. Exemplul cel mai cunoscut îl oferă în aceeași regiune Temesa, situată la distanță de numai cîteva ore de Terina. Un tovarăș al lui Odiseu, Polites, fusese lapidat de locuitorii Temesei pentru încălcarea legii; spi-

Scanned with CamScanner

ritul sau demonul său bîntuia de atunci, provocînd atît de multe victime printre tineri și bătrîni, încît a fost pînă la urmă consultat oracolul de la Delfi. Verdictul a fost: „eroul" trebuie îmbunat, trebuie să i se atribuie un loc sacru cu un templu și în fiecare an trebuie să i se dea cea mai frumoasă fecioară din Temesa. Așa s-a și făcut și răul a încetat. Călcîndu-și pe inimă, oamenii au dus cu regularitate, poate veacuri de-a rîndul, fata cea mai frumoasă, închizînd-o ca preoteasă a anului respectiv, în acest sanctuar lugubru, în preajma unei ființe înfricoșătoare pe care o credeau prezentă. Aceasta era încă situația în tot timpul în care Pitagora s-a aflat în atît de apropiata Crotonă. Abia la peste 20 de ani după moartea lui, un pugilist îndrăzneț, Euthymos, i-a venit de hac strigoiului, care, doborît, s-a scufundat în mare; preoteasa eliberată a devenit soția lui Euthymos. Religia greacă, lipsită de o conducere și o doctrină fermă, era neputincioasă față de tot ce venea din afară și năzuia să se încadreze în cultul grec al zeilor. Între altele s-au bucurat de o largă răspîndire și în sudul Italiei tumultuoasele serbări și procesiuni dionisiace, care au atins punctul culminant în jurul anului 600 î.e.n. Localnicii îi adorau și aici frenetic pe Dionysos și consoarta lui, sub numele de Liber și Libera. Bacanalele acestea au degenerat cu vremea într-un adevărat dezmăț, împotriva căruia statul roman înstăpînit mai tîrziu în Italia a trebuit să intervină cu severitate,

La acești greci din vest, așezați pe țărmurile binecuvîntate în vremea aceea ale golfului Tarent, se amesteca ce era bun și rău în firea atît de înzestratului popor grec. Erau însă plini de tinerețe și lucrul se va vedea cînd în mijlocul lor se va ivi o mare personalitate, capabilă să trezească conștiințele și să dea gîndirii o nouă și puternică orientare și substanță.

În jurul anului 532 î.e.n. sau ceva mai tîrziu și-a făcut apariția la Crotona un bărbat cu o înfățișare impunătoare, un ionian din insula Samos, de fapt însă de origine tireniană, Pita-

Scanned with CamScanner

gora[8]. Avea pe atunci cam 40 de ani, era deci, după cum se considera în timpurile acelea, la apogeul forțelor sale. Părul îi fîlfîia în lungi plete; veșmîntul îi era din lînă albă ca zăpada. Se știa că în Samos își expusese teoriile timp de patru ani și că apoi făcuse lungi călătorii, printre care o călătorie în Egipt, care nu-i poate fi contestată nici de critica istorică cea mai severă. Chiar călătorii mai îndepărtate, în Babilonia, la caldeeni și magi, îi sînt contestate probabil pe nedrept unui om ca acesta. Dar de ce nu a rămas el oare, după toate aceste peregrinări, în Ionia, unde înflorea pe atunci o atît de viguroasă școală filosofică? De ce nu s-a dus la Atena? Vom vedea însă că el nu era doar un filosof, deși la început așa se considera el însuși. Va fi avut totuși motive să-și caute punctul său arhimedic mai curînd la grecii din vest. Legătura care i-a fost atribuită cu oracolul din Delfi pare însă a fi o pură invenție.

Întreaga sa ființă respira o seriozitate calmă și nobilă, dar nicidecum mohorîtă. Nu era auzit bătîndu-și joc de alții și nici vorbind fără rost. Totul la el se arăta a fi pus în slujba unui scop înalt. El își rostea cuvîntarea, la început poate în fața unui număr mic de oameni, apoi în fața multora și pînă la urmă în fața întregii populații a bogatului, îmbelșugatului și puternicului oraș, ai cărui locuitori „cu femei și copii“ i-au construit pînă la urmă un imens auditoriu *(omakóein)*. Doctrina lui era de altfel de natură a zgudui conștiințele. Era vorba de migrația sufletelor.

Sufletul este de origine divină. El migrează în cursul timpurilor prin diferite făpturi pămîntești, prin trupuri de oameni și de animale. De felul cum se comportă în aceste vieți ce-i sînt date ca ispășire va depinde dacă și cît de curînd va fi reintegrat în ființa divină.

Aceasta era doctrina pe care Pitagora o opunea palidei lumi de apoi în care credeau grecii. În această lume de dincolo tuturor, cu excepția unui mic număr de mari scelerați și de mari oameni plini de virtute, le era hărăzită aceeași existență

Scanned with CamScanner

tristă, fantomatică, în care abia dacă mai puteau gîngăvi și din care îi puteau totuși tulbura practicile vrăjitorești profanatoare.

Este adevărat că, din vremuri străvechi, grecii au întrezărit ceva ce pare a se asemăna cu metempsihoza: metamorfoza. Transformarea unei ființe în alta le era de mult familiară. Zeii salvau sau pedepseau, de la caz la caz, pe unii oameni, transformîndu-i într-o plantă sau într-o stîncă, iar poporul era convins că anumite specii de animale, ca delfinii de pildă, erau oameni metamorfozați. Credința aceasta poate fi urmărită la greci în nesfîrșite variante și cu mereu alte motivații. Aceste transformări erau însă definitive, în timp ce metempsihoza lui Pitagora presupunea trecerea prin multe vieți.

Cunoștea el oare doctrina brahmană, care sistematizează perfect toată această problemă? Știa el de contemporanul său mai în vîrstă doar cu cîteva decenii, de Buddha, care, văzînd cît de mare e suferința în lumea aceasta, voia să răspîndească în popor, ca o consolare pentru cei săraci și aflați în suferință, credința în stingerea treptată în Nirvana a sufletului, după îndelungatul său pelerinaj? Nu știm nimic în această privință. Pitagora era în orice caz omul al cărui spirit era capabil să asimileze elementele indiene sau egiptene pînă la a deveni bunul său propriu. Pe de altă parte el nu disprețuia viața, chiar dacă ea era o încercare, ci îi conferea prin *cunoaștere* cea mai înaltă demnitate și noblețe. Oamenii, spunea el, vin pe lume ca la marile adunări sărbătorești, unii pentru a face afaceri, alții pentru a participa la întreceri, alții pentru a o *contempla*. Marile cuvinte spuse de Anaxagora, cu două generații mai tîrziu, i-ar putea fi atribuite, în esența lor, lui Pitagora însuși: este mai bine să te naști decît să nu te naști, fie numai pentru a putea *privi* cerul și întreaga ordine a edificiului cosmic.

Despre aceasta vom vorbi însă mai departe. Să încercăm acum să ne imaginăm ce efect a putut avea marea doctrină despre suflet.

Scanned with CamScanner

În vremea aceasta a primei apariții a lui Pitagora la Crotona trebuie să se fi produs și extins acea *redeșteptare*, a cărei înrîurire a depășit cu mult populația greacă. Locuitori de diferite origini ai Italiei, care, prin noua doctrină ce pătrunsese pînă la ei, se simțeau poate eliberați de concepțiile înfricoșătoare despre lumea de apoi și de cultele la fel de înfricoșătoare ale morților, se îndreptau în valuri spre Crotona spre a-l vedea și auzi pe acest om; erau printre ei lucani, peuceți, massapi și romani. Două secole mai tîrziu i se înălța lui Pitagora o statuie în forum-ul roman lîngă cea a lui Alcibiade, pentru că în războiul samnit [9] oracolul din Delfi poruncise să se ridice statui celui mai înțelept dintre eleni, iar amintirea neștearsă, păstrată în familii, a acelor vremuri din trecut a făcut ca Pitagora să fie proclamat cel mai mare înțelept.

El însuși vorbea despre cel puțin patru dintre încarnările sale care însumaseră 207 ani de viață. Și altora le readucea în amintire viețile lor anterioare; lui Myllias „i-a reamintit" că a fost cîndva Midas, fiul lui Gordios; acesta a plecat apoi în Asia Mică, pentru a aduce jertfele cuvenite la mormîntul fostelor sale rămășițe pămîntești. În lătratul unui cîine Pitagora a recunoscut vocea unui prieten care murise. El cunoștea și descria Hadesul, reședința intermediară a propriului său suflet între avatarurile sale.

Aceste afirmații au fost respinse cu prea mare ușurință ca fiind doar născociri ale celor din jurul său. Nu știm îndeajuns cum se reflectau în conștiința lui Pitagora plăsmuirile din trecut ale grecilor și ce înrudiri și semne îl chemau din umbra acestui trecut. Nici felul nestingherit în care se purta el cu animalele, în care bănuia a se fi încarnat foste suflete omenești, nu credem a fi pură invenție, ci, mai curînd, exagerarea pînă la fabulos a unor fapte reale ca, de pildă, acela referitor la ursoaica ce bîntuia în muntele Daunus, pe care el a mîngîiat-o, a hrănit-o și a conjurat-o, la plecare, să nu se mai atingă pe viitor de nimic viu; sau ca relatarea despre taurul care a trăit

Scanned with CamScanner

apoi încă multă vreme în preajma templului zeiței Hera ca „taurul sfînt al lui Pitagora" sau despre vulturul care cobora în zbor și se lăsa mîngîiat de Pitagora. Este foarte probabil adevărat că el a cumpărat odată o mulțime de pești care se zbăteau de moarte pe țărm și i-a aruncat din nou în mare. Asemenea hotăriri le putea lua și în urma unei înduioșări de moment. În imaginația poporului însă, Pitagora a devenit marele taumaturg, căruia i se atribuiau în mod naiv și trăsături ale altor făcători de minuni. Printre ele se află și apariția lui simultană la Metapont și Tauromenion, care nu are nimic comun cu doctrina lui. Dacă în sfîrșit unii îl considerau a fi un zeu, poate Apollo venit din țara hiperboreenilor [10], lucrul acesta se explica prin însăși înfățișarea sa majestuoasă și prin puternica înrîurire pe care o exercita; știrile existente resping însă în mod expres ideea unei ascendențe divine, de felul celei care era întrutotul pe placul celorlalți greci de rang nobil. Ce sens avea o asemenea ascendență, cînd de la naștere sufletul venea de altundeva?

În legătură cu aceasta, Pitagora propăvăduia o doctrină care îi fusese revelată în Egipt și anume că, dintre nenumăratele suflete care plutesc libere în aer, dintre cele care se găsesc în alte trupuri pe pămînt și în mare, orînduitorul sufletelor, Hermes, ia unul și îl coboară, pare-se în clipa nașterii, în noul trup. Întîlnim aici poate o reminiscență a egipteanului Thot, scribul cerului, care consemnează nu numai venirea sărbătorilor, ceea ce ar fi calendarul, ci și anii și durata vieții fiecărui om. Elenicul Hermes nu făcea decît să conducă după moarte sufletul omului spre destinația sa. Și faptul că a devenit un obicei pitagoreic ca morții să fie nu incinerați, ci înmormîntați, poate fi considerat ca avînd la bază tot o influență egipteană; budiștii din zilele noastre preferă categoric incinerarea pentru a feri cadavrul de reanimare prin magie neagră, demonică.

Marea consecință morală a metempsihozei a constituit-o sentimentul răspunderii pentru pro-

Scanned with CamScanner

pria salvare într-o viață viitoare. El s-a exercitat prea puțin asupra oamenilor obișnuiți și egoiști; întrucît aceștia nu știau nimic despre presupusele lor vieți anterioare, nu-i interesau cîtuși de puțin nici cele viitoare, iar unei doctrine care le era cu totul indiferentă nu i-au dat desigur deloc sau aproape deloc crezare. Că întregi popoare cred cu tărie pînă astăzi în migrația sufletelor și că această *credință* le poate determina fapta, o dovedește starea religioasă în întinse regiuni ale Asiei Orientale, așa cum o descrie Bastian. [11] Nu vom putea indica decît foarte sumar elementele doctrinei lui Pitagora despre migrația sufletelor, întrucît ce ni s-a transmis în această privință este foarte lacunar. Divin este ceea ce este nepieritor, îndeosebi eterul, și fiecare suflet omenesc *(psyhé)* este o părticică a acestui eter, este așadar divin și nemuritor, în timp ce viața însăși *(zoé)* a individului este partea lui muritoare. Eterul trebuie însă gîndit totodată ca fiind elementul „cald"; soarele și celelalte corpuri cerești sînt zeități, pentru că în ele domnește caldul, dătătorul de viață; oamenii sînt înrudiți cu zeii pentru că sînt și ei parte a caldului, ș.a.m.d. Divinului îi lipsește în această concepție orice atribut moral. Ne vine de aceea greu să înțelegem cum a putut o asemenea doctrină să dea naștere marii revelații morale care s-a produs în rîndurile celor ce-l urmau pe Pitagora. Este probabil că, în spusele sale, maestrul îi va fi atribuit și alte calități acestui obiect suprem al aspirației umane, divinul. Le aflăm dintr-o altă sursă: adevărul și bunătatea, care ar constitui darurile cele mai de seamă ale divinității, însușirile care te pot face asemenea ei.

Zeitățile elene erau însă în continuare păstrate și respectate; Pitagora și discipolii săi le acordau venerația cuvenită; răsunau ode și imnuri închinate zeilor și oamenilor de seamă. Era vorba aici nu doar de o adaptare înțeleaptă la situația existentă. Zeii existau dinaintea lui Pitagora și, de altfel, după mărturii demne de încredere, el era convins și de existența unor ființe supraumane de pe tărîmul de mijloc, a demonilor și

520.978
BIBLIOTECA ... ASACHI"
IAȘI

Scanned with CamScanner

eroilor. Dar în ce stare i-a găsit! Faptele nedemne pe care poeții, îndeosebi Homer în Iliada le-au atribuit, cu duiumul lui Zeus, Herei, lui Ares și Hefaistos nu se mai puteau uita. Împotriva lor Pitagora nu putea decît să-și exprime dezgustat, protestul; el crede a fi văzut în Hades sufletul lui Hesiod legat de un stîlp și tot gîngăvind ceva; sufletul lui Homer era spînuzrat de un copac și cu șerpi încolăciți în juru-i. Concepția sa înaltă spre zei se manifestă și în ce spune despre rugăciuni; nu trebuie să ceri nimic anume pentru tine, pentru că nu știi ce este vrednic de a fi dorit. Doar zeilor le este dat să aleagă ce se cuvine oamenilor. Într-un loc, Herodot face o enigmatică aluzie la faptul că Pitagora a fost inițiatorul anumitor ceremonii sacre, pe care le-a adus din Egipt. Nimic nu ne îndreptățește însă să credem că aceste ceremonii au reprezentat un cult secret bine constituit al cercului său mai restrîns de discipoli. Dimpotrivă, ele s-au răspîndit larg și dacă prin ele se consacră ideea migrației sufletelor, Pitagora nu a putut decît să dorească și să sprijine răspîndirea lor. De altfel crearea de noi culte era, în religia greacă neinstituționalizată, un fapt curent. Noul cult era cu siguranță un cult foarte liniștit în comparație cu sărbătorile nocturne pline de larmă, de tumult sălbatic, ale lui Dionysos și ale Cibelei, pe care Pitagora se pare că le-a dezaprobat, cel puțin în ce privește participarea la ele a femeilor. Adeptele lui de mai tîrziu se declarau în mod deschis împotriva acestor sărbători.

Am ajuns cu aceasta la unul din principalele succese ale lui Pitagora. Dacă doctrina sa ar fi fost pură filosofie, femeia elenă ar fi rămas în afara ei, tot așa cum era într-o tot mai mare măsură exclusă de la tot ce era aspirație mai înaltă, chiar și de la urmărirea concursurilor sportive și a oricăror spectacole. Cred că nu ne înșelăm cu totul dacă afirmăm că puterea noii credințe în migrarea sufletelor a statornicit demnitatea egală a sexelor și aceasta în sensul cel mai înalt cu putință. De la început femei din

Scanned with CamScanner

împrejurimi și de departe veneau fără teamă să asculte cuvîntările pe care marele înțelept le ținea în fața mulțimilor. Datorită lui, femeile din Crotona au obținut ca bărbații lor să îndepărteze numeroasele metrese pe care le întrețineau și în multe cămine căsătoria și-a redobîndit caracterul ei sacru. Femeile cele mai înzestrate și mai nobile s-au dovedit capabile să-și însușească întreaga doctrină; în fruntea pitagoreenelor cunoscute le găsim pe soția lui, Theano, și apoi pe fiica lui, Damo.

Ne-ar fi plăcut să știm dacă, în virtutea migrației sufletelor, și sclavul era considerat ca avînd aceeași valoare ca omul liber. Tradiția însă nu spune nimic cert în această privință; iar că Zalmoxis ar fi fost sclavul lui Pitagora ni se pare a fi o pură născocire.

Și așa Pitagora a avut destul de luptat împotriva unor obiceiuri și concepții elene. Întreaga viață a grecilor din acea vreme, și nu doar cea desfășurată în palestre și la marile adunări festive, ajunsese să se axeze în jurul întrecerii *(agón)*, al competiției dintre oameni egali în drepturi. Năzuința de a se distinge față de ceilalți era trăsătura caracteristică prin care elenii se deosebeau de barbari. Pitagora a respins tăios această agitație care potența la maximum doar existența terestră; el a cerut să se renunțe cu totul la *agón*, la competiție în viața socială de toate zilele. Cine aspira la renume și la onoruri era, după el, slugarnic din fire. Trebuie de asemenea să ajungi să disprețuiești și bogăția.

Toate acestea au fost primite cu o seriozitate care se manifesta doar în cazul mișcărilor religioase de mare profunzime, atunci cînd cele pămîntești își pierd valoarea. După cîte se pare, un mare număr de adepți ai lui Pitagora au renunțat la averea lor, au dat-o obștei, pentru a-și duce viața în comun. Ar fi suficient aici să amintim situația paralelă, despre care se vorbește în capitolul al patrulea din Faptele Apostolilor; ne amintim însă aici cu plăcere de un eveniment similar, care s-a petrecut în secolul al XI-lea,

Scanned with CamScanner

în parte pe însuşi teritoriul Elveţiei, şi care este descris în cronica lui Bernold din Constanz. În anii cei mai agitaţi ai luptei pentru investitură s-a realizat, mai ales în jurul Mănăstirii tuturor sfinţilor din Schaffhausen, aşa — numita *Vita communis* [12] a numeroşi laici, unii bogaţi şi de rang înalt, care a constituit una din dovezile cele mai puternice ale realei vitalităţi religioase a partidului gregorian. — Tot aşa s-a născut şi la pitagoreeni proprietatea comună, nu în vederea vreunui scop anume, nu din ura pe care o avea concepţia elenă despre stat împotriva existenţei private, nici din motive politice teoretice şi încă mai puţin din dorinţa invidioasă de nivelare a plăcerilor, ci dintr-o aspiraţie mai înaltă. Viaţa în comun nu trebuie însă să credem că va fi fost de tip monahal; fiecare îşi păstra locuinţa pe care o avea în oraş, după cum erau menţinute şi căsnicia şi familia. Totul se va fi petrecut în mod spontan, fără nici o constrîngere.

O altă consecinţă a credinţei în metempsihoză a fost un anumit grad de asceză, dusă nu pînă la autotortură şi martiriu, ci avînd drept scop doar o permanentă autodisciplină şi pregătire a sufletului pentru o eventuală reîncarnare superioară. Întrucît oamenii se află pe pămînt spre a fi supuşi încercărilor, ispăşirii, suferinţele sau cel puţin necazurile *(pónoi)* sînt un lucru bun, plăcerile dimpotrivă. Iar dacă, pe deasupra, Pitagora era, împreună cu discipolii săi cei mai apropiaţi, vegetarian, şi încă foarte convins, aceasta ţinea fie de asceza de care am vorbit mai sus, fie de credinţa că în animale pot sălăşlui suflete ale oamenilor, mai mult chiar, că viaţa organică superioară constituie un mare ansamblu unitar, cum s-a crezut încă din timpuri mai vechi. Pe lîngă toate acestea, în cadrul cercului de iniţiaţi se renunţa cu totul la vin, raţiunea rămînînd astfel în permanenţă deschisă marilor probleme, iar sufletul fiind ferit de tulburări stînjenitoare.

O ultimă consecinţă a noii concepţii despre lume a constituit-o sfînta teamă de jurămîntul

Scanned with CamScanner

strîmb, care căpătase o extraordinară extindere în vremea aceea. Că așa stau lucrurile, ne-o arată definiția poporului grec pe care Herodot o pune în gura lui Cirus cel Mare: „Nu mă tem de oameni care au în centrele orașelor lor un loc, unde se reunesc și se înșală unii pe alții prin jurăminte strîmbe". Respectarea jurămîntului era o trăsătură obligatorie a pitagoreenilor care de altfel, cît timp au existat, au evitat pe cît cu putință să depună jurăminte.

Ne-am ocupat pînă acum de latura esențialmente etică și religioasă a acestei doctrine și concepții. În condițiile unei tradiții fragmentare și falsificate, calea spre reconstruirea celorlalte aspecte ale ei rămîne mai mult de domeniul intuiției.

Pe lîngă faptul că este întemeietor al unei morale noi, Pitagora este și un mare cunoscător al tainelor naturii și un mare învățător, îndeosebi în anii din urmă ai șederii sale la Crotona. În jurul lui se adună de data aceasta, în locul mulțimilor pătrunse de emoție, un cerc mai restrîns de adepți, legați de maestrul lor nu numai prin concepția religioasă comună și prin modul ascetic de viață, ci și prin năzuința foarte vie de a învăța. Ca dintr-o adevărată instituție, din acest cerc se desprind în continuare învățători și învățăcei. O populație înzestrată demonstrează astfel în chip surprinzător ce forță avea dorința de a ști a elenilor. Situația aceasta este descrisă în legenda despre o perioadă de încercare de cinci ani, în care învățăceii nici măcar nu-l vedeau pe Pitagora — ei urmau un învățămînt de cinci ani cu discipolii pe care acesta îi formase —, ceea ce nu trebuie luat *ad litteram*, căci, cel puțin în plimbările sale de dimineață, Pitagora putea fi văzut de oricine. Indispensabilă era, în orice caz, o inițiere treptată în vederea cunoașterii mai profunde care îi aștepta pe adevărații pitagoricieni, iar această inițiere nu putea fi realizată decît treptat, printr-o întreagă ierarhie de elevi ai maestrului. Despre modul de predare, avem știri foarte curioase, purtînd toate coloratura unor epoci mai tîrzii.

Scanned with CamScanner

De Pitagora însuși nu a existat probabil nimic scris în timpul vieții sale; dar în rîndurile discipolilor săi disciplina era respectată cu strictețe, iar autoritatea de care el se bucura era mai presus de orice. Era de ajuns ca el să spună ceva *(autós épha)*, pentru ca acești discipoli să creadă cu veneraţie cele spuse. Obiecțiile nu le-ar fi fost de altfel de nici un folos, dacă este adevărat că, așa cum se povestește, Pitagora spunea înainte de a-și expune o învățătură importantă: Pe aerul pe care-l respir, pe apa pe care o beau, nu voi tolera nici un reproș, nici o critică adusă cuvintelor mele! — Astăzi asemenea cuvinte ar stîrni pretutindeni batjocura; Pitagora le adresa însă nu tuturor oamenilor din vremea sa și nici posterității, ci discipolilor săi, pe care-i chema înainte de toate să cumpănească și să mediteze în tăcere la cele spuse de el. Acesta este desigur sensul tăcerii *(ehemythía)* care se spune că le era impusă timp de mai mulți ani; vorbitori, gata să flecărească și să ia în derîdere orice, existau și atunci, de pe vremea lui Thersites [13], destui, deși oratoria sistematică nu fusese încă inventată. Pitagora cerea discipolilor săi înainte de toate să-și formeze deprinderea de a medita în permanență, de dimineața, cînd merg prin incinta templului, pînă la autoexamenul dinainte de culcare, cînd fiecare trebuia să se întrebe: ce am greșit? ce fapte am săvîrșit? ce îndatorire am neglijat?

Se afirmă îndeobște că doctrina lui a fost secretă, dar și aici trebuie introduse unele nuanțe. Marea predică despre migrația sufletelor și doctrina lui etică au fost în mod necesar publice, iar dacă „cuvîntarea de noapte“ *(nykteriné akróasis)* pe care, după cîte se pare, o ținea cu regularitate, atrăgea de obicei 600 de ascultători, nici vorbă nu mai poate fi despre păstrarea vreunui secret, fiind pe deplin îndreptățită presupunerea că la baza acestor manifestări se afla același conținut religios și moral. Altfel vor fi stat desigur lucrurile cu doctrina lui științifică și aceasta nu pentru că Pitagora ar fi dorit s-o ascundă lumii sau ar fi urmărit să obțină vreun

Scanned with CamScanner

avantaj prin aplicarea ei. Păstrarea secretului a putut în acest caz asigura comunicarea treptată, prudentă, și împiedica anticiparea pripită a unor rezultate. Amatorii de mai tîrziu de mistere nu au înțeles acest lucru și au vorbit despre toate aspectele doctrinei pitagoreice de-a valma. Au apărut pe de altă parte și acele ciudate diferențieri ce se făceau între cei ce l-au auzit pe maestru de după cortină și cei care l-au văzut aievea, ezotericii propriu-ziși. Oricum este de acceptat și posibilitatea ca asupra acelor puncte în care Pitagora se simțea în opoziție cu concepția și practica statală să trebuiască să fie păstrat secretul. Faimoasele prescripții simbolice, peste care trecem în mod deliberat, nu puteau nicidecum înlocui studiul și nu au fost în cea mai mare parte a lor decît un jargon al școlii, menit să atițe curiozitatea celor din afara ei.

În ce privește conținutul științei pitagoreice, primul lucru de care ne izbim este doctrina numerelor, dar aici cu greu se va ajunge la un punct de vedere comun. Sîntem mulțumiți dacă putem stabili cu claritate diferențele, ca, de pildă, ce este număr și ce nu; pentru Pitagora însă numerele sînt dimpotrivă paradigme ale forțelor iar relațiile dintre ele paradigme ale ideilor. De opoziția dintre par și impar, dintre unu și multiplu, de relația dintre tetrada sacră *(Tetraktys)* cu numărul perfect zece (întrucît $1+2+3+4=10$) și de multe altele de acest fel Pitagora lega probabil cu precauție — într-o vreme în care ucenicii săi nu erau încă capabili de atare abstractizări — contraste și relații spirituale, ridicîndu-și auditorii pe nesimțite pe culmile sublimului. Teoria lui avea și o latură estetică: cercul era pentru Pitagora cea mai frumoasă suprafață, iar sfera corpul cel mai desăvîrșit, motiv pentru care atribuia pămîntului această formă. Mai mult încă, el afirma că numerele își găsesc expresia în tonuri și invers, demonstrînd acest lucru, pentru el de la sine înțeles, cu ajutorul unor coarde de lungimi și greutăți diferite. Fapt este că muzica avea asupra grecilor, încă cu mult

Scanned with CamScanner

înaintea lui Pitagora, o înrîurire uriașă, pentru noi greu de conceput, un efect fie excitant, fie calmant, mergînd pînă la puterea de a tămădui bolile. Pentru el însă muzica pare a fi fost însuși sufletul ce-i unea pe membrii școlii. Același om, care măsura sunetele diferite ale ciocanelor fierarului, a dat alor săi acele corale solemne de seară și de dimineață, întărind puternic prin armonia muzicii coeziunea lor lăuntrică.

Toate acestea, oricîte greutăți ar prezenta înțelegerii noastre, constituiau doar structura unei noi mari doctrine care impunea studiul cel mai profund și mai cuprinzător și care i-a adus lui Pitagora o glorie universală: doctrina despre structura universului. Pînă ce se va fi dovedit negru pe alb că egiptenii sau babilonienii ajunseseră mai înainte la aceleași rezultate, va trebui să rămînem la părerea că înțeleptul din Samos a fost cel dintîi care a scos pămîntul din centrul sistemului cosmic.

El și discipolii lui cei mai apropiați n-au putut însă duce pînă la capăt această doctrină; Pitagora a conceput ideea fantastică a unui antipămînt și a pus în centrul sistemului său nu soarele, ci un foc central („veghe“ sau „cetate“ a lui Zeus, „Hestia“), care poate fi văzut din soare, dar nu de pe pămînt. Nu este sigur că a cunoscut și rotirea pămîntului în jurul propriei sale axe; cercetători din secolul al IV-lea au ajuns însă și la înțelegerea acestui fenomen, iar în secolul al III-lea soarele și-a dobîndit și el locul în centrul sistemului, chiar dacă, față de concepția dominantă, aristotelică, aceasta era părerea doar a unei minorități.

Corpurile cosmice mai sus amintite, împreună cu luna și cu planetele, Pitagora le vedea într-o mișcare de o mare armonie (a sferelor), al cărei sunet își închipuia că-l aude. La observațiile sale cu privire la bolta cerească au luat fără îndoială parte și discipoli ai săi dintre cei mai aleși. Această preocupare deosebit de serioasă și de consecventă a constituit probabil marea contrapondere față de grija pentru mîntuire cu care

Scanned with CamScanner

credința puternică în migrația sufletelor umplea inima omului. Să punem alături ce au produs în domeniul matematicii și astronomiei ordine religioase foarte active din lumea mai nouă, ca, de exemplu iezuiții. — Cît de mult se îndepărtaseră acești pitagoreici de mediul poetic, spiritual, în care, ca și alți greci italici, trăiseră pînă atunci, de miturile zeilor și eroilor! Cît de deplin le smulseseră din spiritul și ființa lor!

Nu știm în ce măsură Pitagora, care a modificat atît de profund viața lăuntrică a discipolilor săi, a cultivat și știința despre om. Oricum, el este autorul primei împărțiri a *psyhéei*, a ființei imateriale, în inteligență, pasiune și rațiune *(noûs, thymós*, și *phrénes)*; pe primele două le au și celelalte ființe vii, rațiune are numai omul. Mari cunoștințe și puteri medicale i-ar fi fost atribuite lui Pitagora, chiar dacă nu le-ar fi avut, iar dieta trupească și sufletească a constituit un element central al doctrinei sale.

De necesitatea celor ce se întîmplă și anume sub forma unei fatalități *(heimarméne)* a fost după cîte se pare convins, ca orice grec, și nu disprețuia nici cercetarea mantică a viitorului. El nu se folosea în acest scop decît de zborul păsărilor și de acea mantică ciudată dedusă din cuvinte auzite aparent din întîmplare, pe care grecii o numeau *kledónas.*[14]. Evita însă jertfa adusă în scop mantic prin ardere, cu excepția celei la care se aprindea tămîie. Că sufletele ce pluteau libere în aer puteau trimite oamenilor vise, semne premonitorii și chiar boli, i se părea tot atît de posibil ca multor altor greci care numeau aceste ființe demoni.

Cît din această întreagă doctrină îi aparține lui și cît discipolilor săi nu vom ști niciodată; pentru că aceștia din urmă îi atribuiau în mod sistematic totul și nu *voiau* să păstreze pentru ei nimic, o atitudine care îi deosebea cu totul de cele ce se petreceau în cadrul altor școli filosofice. În genere între această școală și maestrul ei s-a menținut, mult timp după moartea acestuia, o coeziune lăuntrică cum rar s-a întîlnit în vreo

Scanned with CamScanner

altă comunitate de pe pămînt. Pilde celebre de extremă devoţiune erau încă povestite de pitagoreicii tîrzii; membrii confreriei se ajutau între ei, se căutau unul pe altul la mari distanţe, se îngrijeau ca un membru al confreriei decedat în ţară străină să aibă parte, chiar dacă nu-l cunoşteau, de cinstirea cuvenită morţilor. Toate acestea nu-şi găsesc explicaţia decît în faptul că, pentru ai săi, Pitagora era mult mai mult decît un filosof şi un învăţat; el reprezenta o mare realitate de natură religioasă. Altă interpretare nu este aici posibilă. Această atitudine a şcolii lui arată clar şi indubitabil ce trebuie să fi însemnat pentru ea Pitagora.

Nu oricine era însă vrednic să intre în această comunitate. Cînd Pitagora a devenit la Crotona o forţă, au vrut să i se alăture şi indivizi răi şi violenţi care, ca întotdeauna, doreau să fie la putere. Aşa a fost, de pildă, acel Kylon, care, fiind respins, a devenit capul unui partid duşman. Alţii, care intrau în comunitate, dar dovedeau apoi că sînt necorespunzători sau infideli, se ve leau excluşi după o vreme; ne izbim aici de o anumită trufie primejdioasă a şcolii, dacă este adevărat că acestora din urmă, socotiţi morţi, li se aşezau un fel de monumente funerare. Maestrului însuşi îi era atribuită capacitatea de a judeca cu pătrundere oamenii şi caracterul lor [15], dar, cînd candidaţii erau prea numeroşi, nu-i putea examina el personal pe toţi.

Ajungem astfel la conflictele în care Pitagora a intrat, împreună cu toţi adepţii săi, şi la forma pe care a luat-o criza căreia i-a sucombat pînă la urmă.

După o atracţie irezistibilă, cum a fost cea pe care a exercitat-o la început, urmează inevitabil refluxul; starea de spirit atît de favorabilă cîndva se va fi risipit în cazul multora, cum s-a întîmplat cu atitudinea multor florentini faţă de Savonarola.

Potrivit unor relatări, din cei o mie de membri care constituiau conducerea oraşului, lui Pitagora i-ar fi rămas credincioşi numai trei sute. Este

Scanned with CamScanner

posibil ca aceştia să fi exercitat, fiind strîns uniţi, o influenţă disproporţionat de mare faţă de numărul lor, fapt care va fi fost resimţit ca nejust. În asemenea situaţii reapar vechile idei, prelevîndu-se de dreptul sacru al cutumei.

Punctul cel mai supus contestaţiei era fără îndoială asceza, criticată cu cea mai mare asprime, nu de cei cărora le era impusă, ci de oameni pe care ea nu-i incomoda, dar care se arătau plini de compasiune pentru cei astfel chinuiţi. Se ridica acum împotrivă obişnuinţa traiului bun al aheilor din ţinutul pe atunci atît de binecuvîntat al golfului; buna dispoziţie din cadrul banchetelor îşi ridica glasul împotriva celui care interzicea adepţilor săi apropiaţi vinul, ba încă şi consumarea cărnii şi, fără îndoială, plăcerea vînătorii şi a pescuitului! Împotriva disprețului pentru glorie se ridica plăcerea din totdeauna a grecilor de a-şi cîştiga faimă, şi aceasta probabil chiar în sufletele unor adepţi. Ce luptă extraordinară trebuie să se fi dat, de pildă, în sufletul marelui atlet Milon din Crotona, dacă acesta, cum sîntem asiguraţi, a fost într-adevăr şi un prieten zelos al lui Pitagora! — Împotriva metempsihozei se vor fi ridicat concepţia populară, homerică, despre lumea de apoi, ca şi ceremoniile funebre pline de pompă şi pietatea grecilor italici faţă de cei morţi. În aceste privinţe, Pitagora a mers, după cîte se spune, pînă la disprețul făţiş. Venerînd şi el cu toată rîvna pe zeii Olimpului, nu avea o părere deloc bună despre zeii lumii subpămîntene, care, potrivit doctrinei sale, nu mai hotărau, cu excepţia lui Hermes, soarta definitivă a sufletelor. Zeii aceştia, glumea el, fiind atît de sărăcăcios înzestraţi, erau cu atît mai ahtiaţi de mari alaiuri funebre, de vinul şi bunătăţile care erau aduse la morminte, de toate jertfele funerare atît de costisitoare! Aşa se face că Hades sau Pluton îi chema la ei cînd pe unul cînd pe altul din aceşti amatori de lux funerar, pentru a se bucura din nou de jertfele aduse, în timp ce pe acei care îl cinsteau doar cu măsură, îi lăsau multă vreme în viaţă. — Se poate ca în

Scanned with CamScanner

felul acesta să se fi adus o jignire de neiertat unor sentimente adînc înrădăcinate.

Împotriva întregii concepții a lui Pitagora, care-și întorcea privirile de la lume și de la viață, se ridica însă orașul republică elen, *pólis*-ul, cu pretenția lui ca oamenii să-i aparțină în întregime, cu viața lui specifică, care admitea doar sociabilitatea, nu și comunitățile închise. De aici trebuie să fi pornit conflictul cu unii adepți, conflict nu numai exterior, ci petrecîndu-se în înseși sufletele lor. Mulți admiratori i-ar fi adus maestrului orice altă jertfă, dar să renunțe la dorința de a se pune zilnic în valoare în cadrul castei stăpînitoare, să renunțe apoi la călărie și la concursuri atletice, asta li se părea prea mult și este probabil că, treptat, mulți s-au îndepărtat de el.

Există însă despre toate acestea o părere formulată încă în antichitate, care și-a găsit destui susținători în timpurile mai noi, anume că Pitagora ar fi *năzuit* cu ajutorul confreriei sale să guverneze Crotona și orașele învecinate, ba chiar că acesta ar fi fost unul din scopurile principale ale activității sale. Să ne fie însă îngăduit să propunem o imagine diferită a desfășurării lucrurilor, mai în acord, după cum ni se pare, cu *ansamblul* tradiției.

Pitagora venea din Samos, așa că nu este probabil că la Crotona, cu toată veneraţia de care s-a bucurat, a depășit din punct de vedere juridic statutul unui cetățean tolerat sau al unui metec [16]. Chiar dacă am presupune că avea statutul de cetățean deplin și nu ne-am îndoi de participarea sa profundă la viața celor în mijlocul cărora trăia, cetățean în sensul deplin elenic tot nu putea fi, pentru că în locul vieții și activității politice punea mari și noi preocupări, în cea mai mare parte de ordin supraterestru. Desigur, îl interesa soarta *pólis*-ului grec și, în special, soarta Crotonei; ca înțelept era consultat de oameni veniți din toate locurile, cărora le va fi dat sfaturile cele mai cumpănite. Principiul său cunoscut era: să vii în ajutorul legii și constituției, să

Scanned with CamScanner

lupți împotriva fărădelegii! În realitate însă, Pitagora se izbea pretutindeni de forțele reale, teribil de egoiste. Tocmai în acea vreme se pregăteau în toate orașele din regiunea golfului mișcarea maselor împotriva familiilor primilor întemeietori și luptele violente dintre orașe. Ce soi de oameni au ieșit cu acest prilej la suprafață! Pitagora, pentru care orice viață era sacră, a trebuit, la începutul conflictelor cu Sybaris, să vadă printre trimișii acestui oraș, care și așa veniseră să ceară lucrul cel mai odios, anume să le fie predați cei ce se refugiaseră din Sybiaris, un om care-l ucisese pe unul dintre prietenii săi. Nu putea evident face altceva decît să-i întoarcă spatele. Vremurile acestea din jurul anului 511 au fost probabil cele ale unor lupte efective între oameni din mediul său cel mai apropiat. Este probabil că au învins cei care declarau: rămînem pitagoreici și guvernăm totuși Crotona și alte orașe prin forța inteligenței și unității noastre— căci dincolo de aceasta ne așteaptă nu doar letargia, ci pieirea! Războiul era pe cale să izbucnească; Crotona era la grea cumpănă, fiind amenințată să fie atacată. Pitagora nu putea suferi nici măcar uciderea animalelor nedăunătoare și era cu totul împotriva distrugerii tuturor plantațiilor, o practică pe care toți elenii o considerau îndreptățită în timp de război. Totuși printre adepții lui se vor fi auzit glasuri ca acesta: tocmai noi sîntem cei ce trebuie să conducem lupta, pentru că de data aceasta este o luptă dreaptă! Și, peste toate acestea, însuși prezicătorul sybariților, Callias Iamidul, a trecut la crotonieni, pentru că la Sybaris semnele deduse din jertfe fuseseră cu totul defavorabile!

Între timp se agitau și cei ce fuseseră respinși, ca acel Kylon, și excluși din comunitatea pitagoreică, cărora li se ridicaseră semne memoriale ca unor morți. Își ridicau glasul de protest și oameni care își vedeau amenințate proprietățile de viața în comun. Și toți acești opozanți erau rude de sînge sau colaterale ale pitagoreenilor. Printre ei se aflau de asemenea aristocrați

Scanned with CamScanner

și membri ai sfatului celor o mie, dar ura lor era mai mare decît chiar interesele lor de clasă; domnia acestei comunități, clamau ei, este o conspirație împotriva celor mulți, împotriva masei! Și iată că și pitagoreanul Milon, atletul renumit în toată lumea de atunci, apăru înveșmîntat ca Heracles, în piele de leu și cu măciucă, în fruntea armatei Crotonei, care i-a înfrînt în lupta de la fluviul Traeis pe cei 300.000 de sybariți.

Pitagora a trebuit să asiste îngrozit la soarta care s-a abătut asupra orașului învins. Locuitorii săi au fost nimiciți sau împrăștiați; Sybaris-ul a fost distrus și peste ruinele lui au fost aduse să se reverse apele fluviului Crathis. Mai mult, în orgoliul lor, învingătorii au încercat să dea o lovitură marii sărbători din Olimpia, trimițînd invitații pentru o competiție ce urma să aibă loc în același timp, dotată cu mari premii în bani, menite să-i atragă pe luptători. Se pare însă că elenii nu le-au dat urmare, rămînînd credincioși cununii simple de la Olimpia, ramurii de măslin sălbatic. Pe de altă parte, milesienii și-au tuns părul și au purtat doliu, pentru că în Sybaris pierduseră un bun partener comercial, care importa din Milet multe bunuri de consum.

Cu toate meritele de conducător ale lui Milon, învingătoare se considera *mulțimea*, fapt de care s-a folosit Kylon, care a putut iniția împotrivirea deschisă față de comunitatea pitagoreică, mai ales că ea încerca să împiedice împărțirea întinselor terenuri ale Sybaris-ului, așa cum dorea mulțimea.

Toate acestea au făcut ca Pitagora să părăsească în anul 509, după o ședere de mai mult de 20 de ani, Crotona și să se stabilească la Metapont. A fost desigur o grea renunțare; pentru a lua o asemenea hotărîre el trebuie să fi socotit că activitatea sa în continuare la Crotona nu mai era posibilă și utilă și că devenise periculoasă pentru adepții săi. Aceștia au rămas însă acolo și conducerea școlii ca atare i-a revenit lui Aristaios, care, pînă la urmă, s-ar fi căsătorit cu soția maestrului, Theano.

Scanned with CamScanner

În timp ce Crotona naviga din punct de vedere politic pe talazurile schimbătoare ale demagogiei și ale tiraniei, se pare că maestrul a trăit la Metapont cîțiva ani liniștiți. Nu se știe în mod cert dacă și aici și-a propovăduit doctrina, dar în marele indice al pitagoreenilor aflați în orașe, care ni s-a păstrat, sînt menționați atît de mulți locuitori ai Metapontului, încît sîntem pe bună dreptate tentați să credem că unii dintre ei i se vor fi alăturat în timpul prezenței sale în acest oraș.

A murit în anul 497 sau cu puțină vreme mai tîrziu. Din vălmășagul pestriț de legende despre sfîrșitul său, o alegem pe cea mai simplă și mai veridică: „plin de respect a privit Metapontul la rugul său în flăcări".

Discipolii săi au fost însă, acum declarați de dușmanii lor ca un partid esențialmente politic, indiferent dacă lucrul era adevărat sau nu. Faptul acesta a dus mai tîrziu, în mai multe locuri, după zeci de ani de la moartea lui Pitagora, la acele execuții oribile, la arderea pe rug sau lapidarea lor în masă. Este în firea oamenilor orbiți de patimă să nimicească o comunitate care nu tulbura pe nimeni și nu ridica nici o pretenție, doar pentru că era acum mică la număr și pentru că membrii ei erau altfel decît semenii lor.

Rămășițele acestor comunități au fost totuși destul de puternice pentru ca, mult timp după aceea, să stîrnească, într-o Eladă în declin, entuziasmul prin comportarea lor ca propovăduitori și ca modele ale unei vieți virtuoase ideale; așa se face că între înțeleptul din Samos și marele Epaminonda exista o legătură indisolubilă, chiar dacă îndepărtată.

Pe alt plan, Platon însuși a fost pătruns de credința și știința pitagoreică, deschizînd drum acestor idei într-un moment în care pitagoreenii rămași nu mai aveau nici o putere de influență.

Credința în metempsihoză însă a fost, în vremea care a urmat, respinsă cu totul de greci.

Scanned with CamScanner

NOTE

1. A trăit în ultima parte a sec. VI î.e.n. Se spune că a condus armata Sybaris-ului împotriva Crotonei în 510 î.e.n. A cîştigat cinci victorii în luptă la Olimpia.
2. textual „recoltă de aur", ofrandă în natură, un fel de tribut oferit oracolului de la Delfi.
3. Nestor, rege legendar în Pylos, renumit prin rolul jucat ca sfătuitor înţelept în *Iliada*. Tatăl său Neleus, care furase boii luaţi de Heracles de la Geryon, a fost ucis împreună cu toţi neleizii, în afară de Nestor, care nu participase la acest furt.
4. Castor şi Pollux (lat.), dioscurii *(Diós kouroi*, „fii ai lui Zeus", cu Leda*)*.
5. În istoria legendară a Romei, Numa este succesorul lui Romulus ca rege al Romei. Tullus Hostilius este şi el unul dintre aceşti regi legendari ai Romei.
6. Magicieni sau preoţi care-şi făceau o profesie din conjurarea sufletelor celor morţi.
7. Pausanias a fost regent al Spartei începînd din 479 î.e.n. şi a comandat trupele în luptele cu perşii, dar a fost rechemat pentru abuz de autoritate şi sub bănuiala că duce tratative secrete cu duşmanii. Mai tîrziu, pentru vini asemănătoare, a fost zidit de viu în sanctuarul în care se refugiase.
8. Pitagora ca apariţie paralelă cu orficii, care ar trebui amintiţi aici pe scurt. Cf., între alţii, Nägelsbach, *Nachhomerische Theologie*, p. 403 şi p. 484 (B.)
9. De fapt, războaiele samnite; au fost trei (sec. IV—III î.e.n.).
10. „locuitorii de dincolo de Boreas (vîntul de nord)", popor legendar, despre care grecii credeau că trăieşte în nordul îndepărtat, unde soarele răsărea şi apunea doar o dată pe an. Erau adoratori mai ales ai lui Apollo.
11. Adolf Bastian (1826—1905), etnolog german; autor, între altele, al unei lucrări în şase volume *Die Völker des östlichen Asiens (Popoarele Asiei Orientale)*.
12. „viaţa în comun"
13. Personaj din Iliada, care-i lua în derîdere pe toţi; a fost ucis de Ahile, de care şi-a bătut joc cînd o plîngea pe regina amazoanelor Penthesilea, pentru frumuseţea ei, după ce o omorîse în luptă.
14. Sunetul care se aude adesea în urechi i se părea a fi „vocea zeilor" (B.)
15. Vezi, în legătură cu Pitagora ca fizionomist, Porphyrius, cap. 54 (B.)
16. *métoikos:* cel care locuia într-un oraş, avînd obligaţiile cetăţenilor acestuia, dar fiind lipsit de drepturi politice şi neputînd poseda pămînt.

Scanned with CamScanner

DESPRE MERITELE GRECILOR PE TĂRÎMUL ȘTIINȚEI

Cuvîntare ținută la aniversarea Universității

10 noiembrie 1881

La aniversarea unei universități este plăcut să ne amintim de cei care au studiat și au făcut cercetări înaintea noastră, deschizînd noi căi care, întrețesîndu-se sub mii de forme, au dus mereu mai departe lumea și viața ei spirituală. Permiteți-mi să vă prezint, pe scurt, un capitol nu cu totul necontroversat din istoria științei; cel privitor la meritele grecilor pe tărîmul științei. N-aș avea dreptul să vorbesc despre un asemenea subiect, pentru că el presupune o condiție pe care sînt departe de a o îndeplini: cunoașterea conținutului tuturor științelor particulare. Îmi va fi totuși îngăduit să mă ocup de acea forță specifică ce stă la baza cunoașterii științifice, de destinele ei, în genere de împrejurările care au stimulat-o și de limitele ce i-au fost impuse.

Este un lucru sigur că nici știința și nici efortul de a aduna și păstra cunoștințele științifice dobîndite nu au apărut pentru întîia dată la greci. În această privință Orientul mijlociu a fost în mare avans în timp față de toate celelalte popoare, din Vest în orice caz. Egiptenii și babilonienii posedau culturi vechi, dezvoltate în multiple direcții, state puternice care se identificau cu scopurile acestor culturi, precum și caste preoțești bine dotate care se ocupau și de știință. Pentru o lungă perioadă de timp, în orice caz secole de-a rîndul, în jurul lor s-a agitat

Scanned with CamScanner

doar o lume barbară, dornică de cuceriri. Un vlăstar mai nou al lor, străvechi şi el istoriceşte vorbind, a fost Fenicia, de unde tradiţia egipteană şi babiloniană s-a transmis primilor greci.

Acest din urmă popor avea însă să-şi trăiască încă multă vreme tinereţea în ignoranţă. Grecia nu a fost de altfel niciînd *Un* stat şi din această cauză în cadrul ei nu s-a putut constitui niciodată o castă a oamenilor de ştiinţă. Grecii şi-au format din impuls propriu, în deplină libertate, concepţia lor despre lume; din formele de cultură şi din necesităţile de viaţă ale Orientului ei nu au luat, treptat, decît ce le putea sluji şi ce corespundea specificului lor atît de pronunţat; vremurile care au fost numite mai tîrziu epoca lor eroică le-au parcurs într-o stare de nealterată ingenuitate.

Nici imigraţia dorică nu a pus capăt acestei epoci. Încă multă vreme ştiinţa ca atare nu s-a putut constitui. Dacă privim lucrurile din punctul de vedere al raportului de forţe, descoperim un inamic direct, extrem de puternic, care a întîrziat probabil cu multe secole naşterea ştiinţei: mitul grec, adică tocmai glorificarea acelei epoci a zeilor şi a eroilor.

Tagmele preoţeşti, de felul celor din Egipt, din India şi din Persia, creează teologii care simplifică şi disciplinează mitul. Asemenea caste lipseau la greci, ca şi la germani, cu desăvîrşire, astfel încît mitul a putut lua forme de o nelimitată bogăţie. Fantezia populară a avut şansa, pe care a folosit-o de altfel la maximum, de a-şi putea da frîu liber în această direcţie. Mitul era un inamic cu atît mai puternic al ştiinţei cu cît era o plăsmuire venită din adîncuri şi un rival al ei de o mare vitalitate. El era şi religie şi cunoaştere a naturii şi a lumii şi istoriei, toate îmbinate într-o simbolistică foarte populară. Forma sa era poezia.

Lumea mitică plutea în faţa ochilor grecilor de odinioară ca o apariţie plină de strălucire şi totodată foarte apropiată. Familii şi seminţii întregi credeau că se trag din zei. Practici şi obi-

Scanned with CamScanner

ceiuri își găseau originea în timpurile mitice. Numim poporul acesta „clasic"; dar dacă romantism înseamnă raportarea tuturor concepțiilor și ideilor la un trecut străvechi, zugrăvit în cele mai strălucite culori, atunci grecii au trăit, ca poate nici un alt popor de pe pământ, într-o atmosferă de extraordinar romantism. O poezie nepieritoare, de la vechii rapsozi pînă la lirismul corurilor, cei mai mari autori tragici, apoi o artă care a atins culmi ce n-au mai fost depășite, s-au consacrat toate în chip precumpănitor acestei lumi a închipuirii. Grecii au fost atît de legați de mit poate pentru că prin el își trăiau mai departe tinerețea. El s-a răspîndit peste tot unde existau eleni, în toate coloniile lor, iar în timp a continuat să trăiască alături de știință pînă la finele antichității, s-a insinuat neîncetat în științele naturii și în istorie și a devenit el însuși o știință, prelungindu-și existența sub forma culegerilor savante și a studiului comparativ al miturilor. Strabon și alții ca el nu lămuresc ce s-a întîmplat efectiv în vremurile străvechi, ci doar care a fost mărturia cea mai pură, cea mai demnă de a fi selectată ca atare, oferită de mituri.

Dar și în secolul al V-lea î.e.n., secol de mari transformări pe plan politic și spiritual, în care s-a produs ruptura dintre gînditori și mit și s-au pus bazele științei, în fața acesteia a apărut o nouă rivală, care a luat de îndată locul mitului. Aceiași oameni care combăteau mitul și însăși existența zeilor și care au inițiat unele ramuri ale științei (cosmologia, știința despre stat, istoria cetăților — *póleis* —, a lucrurilor din vechime, geografia, poetica, administrarea statului și a casei), sofiștii (care nu trebuie priviți doar în felul în care i-a văzut concurentul lor, Platon), au fost totodată reprezentanții acestui nou inamic al științei.

Este vorba de retorică, existentă de fapt de multă vreme, dar devenită acum dintr-odată obiectul unui studiu metodic, iar în practică o chestiune de viață și de moarte, pentru că, în

Scanned with CamScanner

democrațiile din acea vreme, cuvîntările ținute în fața adunării poporului și a tribunalului popular aveau o importanță hotărîtoare. De altfel retorica a fost acceptată și cultivată în întreaga viață a Greciei cu cel mai mare zel, ca un lucru de la sine înțeles, și a fost sistematic perfecționată și rafinată pînă într-atita încît practica actuală abia dacă mai folosește în mod conștient a suta parte din prescripțiile și sfaturile cuprinse în retorica greacă și greco-romană.

Este adevărat că retorica nu e de conceput fără o formație spirituală și fără unele cunoștințe și că ea are unele puncte de contact cu erudiția, între ele neexistînd un antagonism declarat. Agitației pe care o implica i se putea sustrage numai cel ce nu voia să facă politică. Fapt este că retorica a devenit o forță în sine, cum nu o mai cunoscuse pînă atunci vreun alt popor. Ar fi o nesăbuință dacă noi, cei de astăzi, am regreta această situație și am compătimi națiunea însăși pentru ea, căci în retorică grecii și-au găsit una din vocațiile spiritului lor. Totuși, pentru cercetarea științifică pierderea a fost de netăgăduit, dacă ne gîndim cît de mult timp s-a risipit cu retorica în dauna cercetării științifice și a forțelor de care ea ar fi putut dispune, cînd vedem că Aristotel însuși și-a consacrat acestei probleme o parte a vieții sale prețioase, cînd constatăm cît de uriașă este cantitatea de materiale de acest fel care s-a păstrat pînă în zilele noastre și aflăm că ele sînt totuși doar rămășițe sărăcăcioase ale sutelor de *téhnai*, *progymnásmata* [1], de dispute estetice, scrise pînă în perioada bizantină.

Statul grec, *polis*-ul, nu acorda științei nici un sprijin, ba îi era mai curînd ostil. O castă care să se consacre științei nu a existat de aceea nici în timpurile cele mai de demult și nici mai tîrziu. *Pólis*-ul nu-și propunea ca țel mai înalt cunoașterea științifică; pe cetățean voia să-l folosească pentru propriile sale scopuri, criteriul după care îl aprecia fiind oricare altul decît cunoștințele sale științifice. Datorită înzestrării native a

poporului s-au ridicat desigur gînditori, poeți, artiști. Din cînd în cînd însă *polis*-ul îi ucidea, îi arunca în temniță (Fidias) ori îi surghiunea. Organizarea de instituții științifice nu preocupa cîtuși de puțin cetatea și chiar educarea tineretului era socotită o problemă strict personală și lăsată în seama deprinderilor tradiționale. Democrația greacă comporta pericole îndeosebi pentru cercetătorii naturii; cine explica în mod astronomic corpurile cerești, despre care se credea că sînt însuflețite de zei sau chiar că sînt ființe divine, sau arăta că lumea este un sistem de forțe, se putea aștepta la un proces pentru asebie [2] și chiar la pedeapsa cu moartea. Cu toate că în comedia siciliană și în comedia attică mai veche și mai nouă se exprimau păreri foarte proaste despre zei, care erau luați tot timpul în derîdere, negarea lor nu era totuși tolerată. Credința maselor ce puteau fi lesne instigate se păstrase măcar într-atît încît să-i facă să se teamă de răzbunarea zeilor și să considere că este „mai sigur" dacă-i trimit la moarte pe cei ce tăgăduiau caracterul divin al soarelui și al lunei.

Încă din secolul al IV-lea cei mai mulți gînditori se fereau din calea *pólis*-ului, de care cinicii își băteau joc deschis și cu mare plăcere. Democrația în declin se hărțuia, de pildă, cu unii cercetători, pentru că, în loc să se lase jefuiți de ea, își cheltuiseră averile pentru a se cultiva, pentru a călători și strînge colecții. Așa au făcut abderiții cu Democrit; el însă le-a citit marele său *Diakosmos* [3] și scrierea despre lucrurile care se petrec în Hades și le-a spus că acestea sînt cercetările pentru care și-a cheltuit averea; a fost lăsat în pace și nu i s-a mai intentat, din răzbunare, vreun proces.

Știința greacă s-a format în mijlocul unor astfel de primejdii, avînd împotrivă-i astfel de dușmani. Nu s-ar fi ales nimic de ea, dacă nu ar fi avut la bază o chemare mai înaltă, o necesitate interioară, o vocație.

O calitate înnăscută a grecilor este capacitatea lor de a deosebi părțile de întreg, particula-

Scanned with CamScanner

rul de general și de a le da nume. În acest proces cuvîntul, pe jumătate simbol și încă nu noțiune, nu este fetișizat, pietrificat, adorat în sine. Gîndirea lor rămîne în permanență dinamică.

Decisiv nu este gradul de cunoaștere atins, decisivă este capacitatea de a ajunge la cunoaștere.

La aceasta contribuie limba ca organ al gîndirii, al filosofiei și științei, comparabilă cu limbile orientale. Limba greacă pare din capul locului a avea virtuțile poeziei, filosofiei, oratoriei, și ale științei.

În centrul vieții spirituale a grecilor se înalță filosofia, întemeiată pe înzestrarea speculativă absolut neobișnuită a acestui popor. Ea este o forță uriașă, chiar dacă nu a rezolvat problemele supreme, chiar dacă nici măcar nu a abordat marea temă a libertății și necesității (ceea ce propune Aristotel în această privință, în *Etica cea mare*, cap. 9, este cu totul insuficient). La acest punct este permisă, ca în cazul retoricii, întrebarea dacă filosofia nu a fost și ea, ca preocupare principală, o rivală a cercetării, dacă nu a mers prea departe, prescriind, potrivit naturii ei, calea specială pe care știința trebuie s-o urmeze. Oricum însă, filosofia i-a adus mai mult folos decît pagubă.

Însăși desfășurarea liberă a gîndirii, cucerirea filosofică cea mai de seamă, venea și în sprijinul cercetării în indiferent ce direcție. Nu trebuie să menționăm în acest context decît, de pildă, critica percepțiilor senzoriale făcută de Heraclit sau ideea lui despre mișcarea și curgerea permanentă a lucrurilor *(pánta reĩ)*. Laică, în afara autorității preoților, era aici nu numai gîndirea, ci și cunoașterea.

Mulțimea școlilor filosofice, emulația dintre ele au împiedicat tirania unei singure secte filosofice, care ar fi putut să imprime o direcție unilaterală, să fixeze limite cercetării.

Filosofia a contribuit în sfîrșit la dezvoltarea pe plan exterior a personalității libere, care-i sta bine și cercetătorului. Niciînd de-a lungul întregii istorii preocuparea pentru problemele spi-

Scanned with CamScanner

rituale, în afara oricărei funcții, fără vreun contact obligatoriu cu statul și religia, în absența oricărei școli oficiale, n-a mai conferit o asemenea autoritate și forță. Chiar numai acest fenomen ar avea *ipso facto*[4], făcînd abstracție de orice conținut, o importanță istorică prin însăși apariția lui, prin puternica înrîurire exercitată de reprezentanții săi, cît erau în viață de cele mai multe ori pe cale pur verbală. Ea — filosofia — avea în vremea aceea o dublă valoare: îi da celui ce o practica sentimentul unei fericiri lăuntrice, independente de statul pe cale de destrămare, îl învață totodată să-și cucerească libertatea printr-o viață simplă, redusă la strictul necesar, ușor de dus în sud; în sfîrșit, îl educa nu numai pe filosof, ci în anumite cazuri și pe cercetător, să fie o personalitate și nu doar un scrib.

Cu aceasta trecem de la filosofi la cercetători (în măsura în care separația dintre ei este posibilă), atît în domeniul științelor naturii cît și în cel al cunoașterii trecutului, a ținuturilor îndepărtate, a lumii în sensul cel mai larg al cuvîntului, a statului, culturii etc.

Pretențiile noastre față de greci sînt nesfîrșite și, mai ales în timpurile mai noi, nemulțumirea și dojana își fac imediat apariția ori de cîte ori se constată că nu s-au ocupat de anumite probleme și că nu au atins în toate cazurile culmile cele mai înalte. Altor popoare nu li se reproșează nimic, știindu-se și așa că nu e nimic de găsit la ele. Ar trebui de fapt, dacă am avea o optică justă, să ne minuneze fie și numai faptul că pe lîngă mit, retorică și speculațiunea filosofică, grecilor le-a mai rămas totuși atîta timp și atîta forță și pentru cercetarea propriu-zisă. Ar fi putut să ne lase doar poezia lor sau doar ce au creat în arta plastică și chiar și așa s-ar fi cuvenit să le fim foarte recunoscători.

Greutățile cu care trebuia să lupte învățatul grec erau enorme. El știa că-l așteaptă eforturi maxime, neîntrerupte, precum și, ca pe filosof, sărăcia, exilul și alte lovituri ale soartei. Demo-

Scanned with CamScanner

crit și-a cheltuit toată averea; Anaxagora a părăsit tot ce avea *hyp enthousiasmoũ kaí megalophrosýnes.* [5]

Cercetarea nu era de cele mai multe ori legată de nici un cîștig, reprezenta o școală liberă, cu caracter absolut particular. Participa la ea cine voia și cînd voia; nu oferea funcții și nu primea onorarii sau drepturi de autor.

Pe cît de multe erau dificultățile întîmpinate, pe atît de mare era de aceea meritul celor ce se consacrau științei. Ei aveau nevoie pentru aceasta de o mare forță morală lăuntrică. Totuși, în secolul al IV-lea, venise momentul ca, sub Alexandru și diadohi, să se înființeze, în afara Greciei aflată în plină decădere, centre ale vieții spirituale, să se creeze condiții de lucru sigure pentru cercetare și să se ușureze, să li se ia persoanelor individuale de pe umeri povara păstrării documentelor și colectării cărților. Pînă în acest moment fiecare cercetător trebuise să strîngă singur cărți și documente (din scrierile lor multe sînt doar cópii și excerpte după alte scrieri, ca pretutindeni de altfel înainte de invenția tiparului); el trebuia să călătorească (într-o vreme în care nu ne sînt cunoscuți în Elada istorică preromană călători egipteni sau babilonieni), atît pentru a acumula el însuși cunoștințe despre lume și pentru a culege documente, cît și pentru a-i vizita pe alți învățați — și, între timp, pentru a da, pe unde se afla, și lecții. Firește, înțeleptul privește lumea însăși ca un lucru ce-i este străin, viața doar ca un adăpost trecător, trupul ca o temniță. Xenofan [6] spune că a rătăcit fără răgaz timp de 67 de ani în lumea elenă, începîndu-și pelegrinările la vîrsta de 25 ani (spunea deci acestea cînd avea 92 de ani). Alții însă călătoreau încă de tineri în lumea barbară, dar mai ales în Egipt. Așa a făcut Pitagora. Trebuie amintit de asemenea în chip deosebit Democrit, care spunea că, dintre contemporanii săi, a străbătut cele mai multe țări, a ajuns la cele mai mari depărtări, a cunoscut cele mai multe ținuturi cu clima lor și i-a putut audia pe cei mai mulți

Scanned with CamScanner

învățați. El adăuga că nimeni nu l-a întrecut în combinarea liniilor însoțită de demonstrații (se referă evident la geometrie), nici chiar așa-numiții harpedonapți [7] din Egipt, unde a stat cinci ani. El este marele învățat, polihistor, adevăratul precursor al lui Aristotel.

Sînt de menționat aici și călătoriile lui Platon, ale lui Eudoxos din Cnidos [8] și ale altora.

În călătoriile lor este, firește, probabil că filosofii și cercetătorii veneau mai puțin în contact cu băștinașii autentici decît cu elenii colonizați și cu corciturile ieșite din amestecul acestora cu barbarii. Mai ales în Egipt cei ce se ocupau cu știința, preoții, erau greu abordabili. Platon îi va fi frecventat în Egipt îndeosebi pe evrei. Esențialul este însă că au învățat ceea ce nici un alt popor nu putea învăța, numai pentru că erau însuflețiți de dorința de a ști, pentru că nu se complăceau în ignoranță și nu aveau aversiunea față de străini a orientalilor.

Știința o practica fiecare în felul său; cunoștințele erau transmise de la un magistru sau de la un autor aflat din întîmplare într-un loc unor elevi sau cititori aflați și ei întîmplător acolo (castele religioase puteau să adune în mod disciplinat și mai masiv datele cercetării).

Nu exista însă la greci un sistem de strîngere și păstrare a cunoștințelor științifice, sistem care nu se poate dezvolta decît în instituții de stat, și nici o metodă general acceptată de edificare și de transmitere a științei, care să-i asigure universalitatea de astăzi, posibilă de altfel abia în urma inventării tiparului.

Este de aceea probabil că multă muncă s-a risipit, multe lucruri fiind descoperite de mai multe ori, cu mari eforturi mereu reînnoite, de oameni diferiți care nu știau unii de alții. Existau am putea spune, în comparație cu vremurile noastre, cu atît mai mulți oameni inspirați și fericiți.

La toate acestea se adaugă faptul că marile descoperiri își făceau drum doar cu mare greutate sau, alteori, erau repede acoperite de uitare,

Scanned with CamScanner

precum și faptul că, alături de miturile care învăluiau în continuare natura și istoria, se răspîndeau cu ușurință ideile cele mai stupide și mai simpliste. De vină pentru aceasta erau nu doar vreo deficiență a intelectului grecilor ca atare, ci și împrejurările, care ar fi dus și la popoarele mai noi la aceeași stare precară de lucruri. Unele împrejurări de acest fel nu pot fi contracarate nici chiar de existența tiparului.

În timpurile de care vorbim principala vină o purta indiferența *pólis*-ului, care nu organiza nici un fel de școli și nici nu permitea vreunei corporații s-o facă și care nu-și constrîngea pe vreo cale oficială cetățenii să asimileze rezultatele obținute de știința mai evoluată sau o parte din cunoștințele științifice la care se ajunsese într-un domeniu sau altul. De examene care să verifice aceste cunoștințe în cazul copiilor de vîrstă școlară sau al candidaților la slujbe nici vorbă nu putea fi în aceste condiții. Lipsea cu totul conexiunea dintre școală, examen și ocuparea unor posturi [9]. Funcțiile erau socotite importante, dar angajările erau privite ca o chestiune meschină și nici unuia dintre statele grecești nu i-ar fi trecut în mod serios prin minte să le facă pe baza unui sistem de examene. Nu exista cariera de funcționar; toate treburile publice erau în continuă prefacere; iar cele care impuneau o activitate stabilă, ca vămile, de pildă, erau socotite de rang inferior și disprețuite.

Nici epoca diadohilor nu a schimbat în vreun fel această stare de lucruri. *Museion*-ul din Alexandria nu era o instituție de învățămînt și, mai puțin încă, un for care să organizeze examene. Prin realizarea lui a sporit doar siguranța cercetării științifice, în măsura în care păstrarea cunoștințelor obținute poate contribui la aceasta. Nu se instituia însă nicidecum obligația pentru indiferent cine de a-și însuși aceste cunoștințe.

Cu atît mai demne de toată prețuirea sînt abnegația cercetătorilor autentici, independența și devotamentul de care au dat dovadă și mai presus de orice geniul lor.

Scanned with CamScanner

Este indiscutabil faptul că, în domeniile astronomiei și al științelor naturii, cei ce se consacrau științei în Egipt și Babilonia au făcut cu multă vreme înainte observații amănunțite asupra corpurilor cerești, au calculat anul astronomic, au stabilit corelația dintre rotația lunii și aparenta rotație a soarelui, au prevăzut eclipsele de soare și de lună, au creat un sistem pur și simplu genial de măsuri și greutăți, au fost adevărați maeștri ai geometriei. Pe tărîmul medicinii egiptenii dispuneau din timpuri străvechi de un sistem de cunoștințe în cea mai mare parte corecte, fiind, datorită obiceiului lor de a îmbălsăma cadavrele, în avans în ce privește anatomia față de celelalte popoare. Știau totodată cum să aplice știința în practică, le erau cunoscute procesele chimice, metalurgice, culorile și altele, erau capabili să rezolve probleme mecanice și de construcții dintre cele mai grele. Este sigur că grecii au avut ce învăța și au și preluat ce era important de la aceste culturi mult mai vechi și într-un anumit sens mult mai complete. Li s-ar putea totuși reproșa că nici măcar nu și-au însușit cum trebuia unele cunoștințe ca, de pildă, calcularea anului; calendarul lor era mai imperfect nu numai de cît cel al popoarelor amintite, ci chiar decît calendarul toltecilor din Mexic [10].

Am vrea totuși să ni se spună dacă vreun papirus egiptean sau vreun cilindru de argilă asirian conține învățături ca acestea: că pămîntul este o sferă care plutește în mijlocul *apeiron*-ului [11] (Anaximandru); că stelele se mișcă nu (ca pe un plafon) deasupra pămîntului, ci în jurul lui (Anaximene) [12]; că există lumi infinite, produse prin condensarea și rarefierea aerului (Diogene din Apollonia) [13]; că întreaga lume este un *kósmos* și că fiecare stea fixă este o lume în sine (Pitagora și școala lui, cel mai tîrziu în secolul al V-lea î.e.n.). Apoi descoperirea care a schimbat totul — uriașă prin însești consecințele ei metafizice — „descoperirea" prin excelență, cea mai mare pe care a făcut-o omenirea și pe care a impus-o împotriva oricărei evidențe, anume că

Scanned with CamScanner

globul pămîntesc nu se află în centrul lumii, ci se mișcă la fel ca alte corpuri cerești (printre care nu este nici pe departe cel mai mare) în jurul unui corp central. Pitagoreenii nu au dus firește această descoperire pînă la capăt; în centru ei au pus nu soarele, ci un foc central pe care credeau că jumătatea locuită de oameni a pămîntului nu-l vede și aceasta pentru că nu știau încă de rotirea pămîntului în jurul axei sale (cf. Aristotel, *de coelo*, II, 13); soarele și luna vedeau însă acest foc central. Cel mai tîrziu în secolul al IV-lea a fost înțeleasă și această rotație (Heraclides Ponticus) [14] iar în secolul al III-lea prin Aristarh [15] și Seleucos, soarele și-a ocupat și el poziția centrală [16].

A înțeles oare vreun alt popor din antichitate toate acestea înaintea grecilor? Da? sau nu?

Nu au ajuns oare castele ce se consacrau științei din Egipt și Babilonia, lipsite de spiritul emulației *(agón)* grec, la stagnare, după ce îi puseseră mai înainte baze atît de surprinzător de trainice? Nu avea oare puterea de cunoaștere a orientalilor anumite limite lăuntrice? Le era oare permis să se ocupe de toate? Au tras ei toate consecințele? Nu era oare nevoie de greci, adică de libertatea de spirit, pentru a duce pînă la capăt acele intuiții și descoperiri?

Totuși ele au rămas la greci apanajul unei minorități și puteau fi oricînd ocultate din nou în urma faptului că nu exista nici o forță din afara științei propriu-zise care să răspîndească în mod deliberat cunoștințele științifice la care se ajunsese. Din păcate, însuși Aristotel făcea parte, în ce privește aceste probleme, din reacțiune, susținînd aproximativ același sistem care a fost numit mai tîrziu ptolemeic, cel al unor sfere concentrice, goale în interior, care se rotesc, pe cea mai depărtată fiind așezate stelele fixe, în timp ce soarele și alte corpuri cerești se mișcă pe sfere mai apropiate, iar pămîntul se află nemișcat în centru; fricțiunea provocată de rotirea sferelor creează lumina și căldura ș.a.m.d.

Scanned with CamScanner

Nu doar poporul, ci și mulți oameni cultivați au continuat pînă în antichitatea tîrzie, să creadă doar în ce vedem cu ochii, considerînd că pămîntul are forma unui disc — nu era nici o „rușine“ să fii convins de aceasta — sau chiar a unei suprafețe dreptunghiulare, deși, sub Ptolemeu al III-lea, Eratosthene [17] reușise să găsească o metodă de calculare a lungimii circumferinței pămîntului cu o abatere de numai 1/7 în plus (mai tîrziu Ptolemeu [18] a calculat-o cu o abatere de 1/6 în minus).

Să ne ocupăm acum de Aristotel. I se reproșează tendința spre prolixitate, inconsecvență în folosirea metodei empirice, faptul că uneori se deda cu mare plăcere celei mai aplicate cercetări a faptelor individuale, iar alteori voia să abstragă esența lucrurilor din pure concepte. I se mai reproșează că propune tot felul de probleme pe care nu le rezolvă [19]; trebuie stabilit însă aici care dintre scrierile sale sînt opere încheiate și care sînt doar, ca, de pildă, *Problémata*, culegeri de observații din toate domeniile posibile, în care se pun mii de întrebări, dar nu se dau decît răspunsuri evident provizorii, toate fiind notații făcute în fugă, uneori bizare, alteori pătrunzătoare și pline de spirit. O altă scriere cu același caracter nefinisat este *Perí thaumasíon akousmáton*[20], cu tot felul de adăugiri făcute mai tîrziu de alții, cuprinzînd date asupra naturii din ținuturi îndepărtate; aici nu era vina lui Aristotel că cei care i le-au descris sau martorii de-a zecea sau a douăzecea mînă aveau o mentalitate mitologizantă sau erau pur și simplu mincinoși. El n-a făcut decît să și le noteze, pentru a le examina cîndva. Ar fi fost nevoie de altfel de mai multe vieți pentru a merge cu cercetarea lor științifică atît de departe cît a mers, de pildă, cu o parte din scrierile sale consacrate zoologiei.

Măreția lui Aristotel stă în aceea că este părintele logicii. Datorită lui a devenit cu putință să fie pus în lumină întregul mecanism al gîndirii, independent de conținutul ei. Aristotel începe în toate cazurile cu cercetarea faptelor,

Scanned with CamScanner

abia după aceea fiind trase concluziile de ordin științific și filosofic. Față de Platon aduce în plus scrierile sale despre retorică și despre probleme istorice și filologice. Importanta sa bibliotecă era una dintre primele de acest fel. Cunoaște și se referă mai frecvent la realizările celor care l-au precedat. Poetica sa vădește o cunoaștere vastă a istoriei poeziei. A elaborat prima teorie a poeziei. Retorica sa este un model de metodă științifică; istoria tuturor teoriilor despre retorică, *synagogè tehnōn* [21], pe care a scris-o, s-a pierdut. Lui și polemicii duse cu ele îi datorăm în primul rînd istoria sistemelor filosofice anterioare. Cunoștințele sale istorice și politice sînt enorme.

Politeîai [22] pe care le-a scris s-au pierdut și ele, dar s-a păstrat *Politica* sa, cea mai veche doctrină despre stat care ne este cunoscută (căci el nu s-a mulțumit doar să propună o utopie). Iar dacă nu cunoaște sau nu recunoaște cele mai de seamă rezultate la care se ajunsese în domeniul cosmogoniei, dacă considerațiile sale de ordin metafizic sînt dubioase, Aristotel rămîne întemeietorul zoologiei, al anatomiei comparate și al botanicii științifice — *il maestro di color che sanno.* [23]

Firește că în fața realizărilor se ridică înaltă cît muntele, trimfătoare, eroarea; în epoca imperială, de pildă, a putut apărea, în pofida scrierilor despre zoologie ale lui Aristotel, o carte ca *Perì zóon* a lui Aelian [24], bîntuită de idei mistice și de cele mai grosolane superstiții populare. I se adaugă credulitatea lui Pausanias [25], pretinsul său *juste milieu* [26]. Noi, cei de astăzi, ne minunăm de credulitatea grecilor față de tot ce depășea viața lăuntrică a omului și sfera cotidianului, de lipsa de spirit critic cu care primeau diverse afirmații privitoare la unele stări de lucruri, de ideile lor eronate despre fenomenele ce se petrec în domeniul naturii și despre cauzele lor. Toate acestea nu s-ar fi schimbat aproape deloc nici la noi, cu toate cărțile tipărite, dacă statul nu ar fi menținut, prin intermediul școlilor de toate gradele, un nivel obligatoriu de cunoaș-

Scanned with CamScanner

tere; și așa, nu este exclus ca rezultate dintre cele mai de seamă obținute în zilele noastre să rămînă izolate și uitate. Industria și tehnica vin însă aici în ajutorul științei. În ce-i privește pe greci, nu trebuie trecută cu vederea plăcerea lor de a fabula despre cele trecute și prezente, despre cele apropiate și îndepărtate, plăcere alimentată de existența neîntreruptă a mitului. Peste știință tălăzuiește ca o mare această dragoste pentru mit. Le plăcea în continuare să creadă că pe undeva pot fi încă întîlniți centauri, tritoni și Pan cel cu picioare de țap. Mințeau cu plăcere și acceptau cu bunăvoință, fără să se indigneze, minciunile spuse de alții.

Trecem peste medicină și peste Hippocrates și ne vom opri la istorie și etnologie.

În aceste domenii, inferioritatea Orientului este, cu toată puținătatea informațiilor de care dispunem, absolut evidentă.

Vechea populație a Indiei nu are practic istorie și asta în mod deliberat, căci doar lumea exterioară încape toată într-o cută a mantiei lui Buddha.

Egiptenii și asirienii își au cronicile lor regale și actele oficiale, în care propriul popor figurează doar ca obiect și instrument, iar întreaga lume străină doar ca țintă a lăcomiei și răzbunării, ca pradă. Dispuneau ei și de statistici cu privire la teritoriile proprii? Literatura asiriană are în cea mai mare parte o orientare gramaticală, se ocupă de tălmăcirea dintr-o limbă în alta, cuprinzînd doar puține și slabe referiri la probleme cu caracter istoric, mitologic, geografic și statistic, astronomia constituind un capitol aparte.

Platon ni-i arată într-adevăr în „Timeu“ pe preoții egipteni înregistrînd înfăptuirile mari, deosebite, ale altor popoare, dar știm despre ei contrariul, anume că orgoliul și ura de rasă, ca și canoanele lor de puritate, îi izolau în mod inevitabil și-i făceau incapabili să înțeleagă tot ce se petrecea în afara Egiptului.

Perșii aveau arhive regale ale istoriei ahemenizilor, probabil de felul cronicii regale din Assur;

Scanned with CamScanner

pe lîngă ele însă, în Cartea regilor, își construiseră, în legătură cu vechea lor Casă a Rajanizilor, o tipologie ideală, în cadrul căreia toate persoanele și evenimentele erau subordonate luptei dintre cele două principii cosmice.

Cît despre evrei, ei își subordonau istoria marii opoziții dintre teocrație și adversarii ei — această opoziție animă întreaga lor istorie —; ei povestesc evenimentele nu în mod tipic și poetic, ci prozaic; ce vor este să le facă cunoscute; istoria lor este dosarul unui proces. Despre egipteni și asirieni ne dau știri importante, dar numai întrucît aceștia le-au invadat țara. Le lipsește cu totul obiectivitatea și în ce-i privește și față de străini. Profeții lor îl consideră pe Iehova ca fiind și Dumnezeul păgînilor, căci lui va trebui să i se supună întreaga lume; aceasta nu-i făcea însă cîtuși de puțin să aibă față de ei o atitudine înțelegătoare.

Va fi existat oare la fenicieni și puni cunoaștere științifică? Sub constrîngerea poate de a nu vorbi despre ea? Geografia lor a fost, după cîte se pare, un *arcanum imperii* [27].

Comparați cu toți aceștia, numai grecii manifestă un spirit obiectiv față de întreaga lume. Ceea ce Goethe poate raporta la el însuși în maximele și reflecțiile sale, este valabil mai ales pentru greci: „*Panoramic ability*“ [28] îmi este atribuită de un critic englez, lucru pentru care nu pot decît să-i exprim cele mai vii mulțumiri“. Astfel de ochi care vedeau panoramic aveau numai grecii și, datorită lor, și popoarele de cultură de mai tîrziu. Ei au fost cei dintîi în stare să vadă și să se intereseze de lucruri care nu le aparțineau și la care nu rîvneau. Cu pana lor au scris și pentru alte popoare; datorită coloniilor lor știau multe despre ce era dincolo de granițele lor. S-au cunoscut și s-au descris pe ei înșiși, constituiți cum erau dintr-o mulțime de mici state și acestea, la rîndul lor, din diverse partide. Istoria și cosmografia lor s-au născut în chipul cel mai sănătos și natural cu putință; la baza lor stau topografia locului, ținutului sau

Scanned with CamScanner

ţării respective, precum şi mituri locale, ştiri locale din timpurile vechi, amintiri de tot felul, istoria constituirii aşezărilor. De la acestea au trecut la geografie şi la istoriografia vecinilor, a Greciei în ansamblu şi a altor ţări, încercînd să-şi facă o imagine despre *oikuméne* [29]. Egiptenii aveau cadastre şi poate hărţi ale ţării lor, grecii însă au conturat hărţi ale lumii. În sfîrşit războaiele cu perşii, în care s-au împletit destinele atîtor ţări, au dus prin Herodot la înţelegerea şi descrierea acestor destine ce se întreţeseau; se atinsese astfel un nivel sub care nimănui nu-i mai era permis să coboare.

Nici în acest domeniu cei care i se consacrau nu se dădeau îndărăt în faţa nici unui sacrificiu. Fiecare dintre ei trebuia să călătorească, să strîngă date, să-şi formeze arhiva sa documentară proprie. Nici o *pólis* nu angaja un istoric, nici una nu-i trimitea şi nu-i sprijinea în călătoriile lor, iar dacă Müllenhoff crede că lui Pytheas negustorimea massaliotă şi chiar statul i-a dat vreun ajutor [30], totul nu e decît o presupunere, în contradicţie flagrantă cu cuvintele pe care, potrivit tradiţiei, le-a spus Strabon, anume că a fost *idiótes anthropos kai pénes* [31]. Şi periplurile au fost tot acţiuni întreprinse pe cont propriu.

Limitele şi problemele efective ale istoriografiei greceşti sînt însă următoarele: ea este mare atunci cînd prezintă evenimentele contemporane sau petrecute în trecutul apropiat; aici atinge adevărate culmi ale descrierii pragmatice, cu Tucidide sau poate chiar cu Herodot, cînd acesta descrie răscoala ionienilor. Se poate totuşi pune întrebarea dacă avem aici de-a face cu o ştiinţă sau dacă nu este vorba mai curînd de o realizare artistică. În schimb cercetarea asupra trecutului îndepărtat, critica istorică în înţelesul mai strict al cuvîntului, au rămas în permanenţă partea slabă a istoriografiei lor; timpurile mitice au rămas de domeniul mitologiei, iar pretinsa lor interpretare istorică, de tipul euhemerismului [32], nu era decît un raţionalism superficial şi ridicol. Pentru timpurile postmitice însă, de la imigraţia dorie-

Scanned with CamScanner

nilor pînă în secolul al VI-lea, o epocă deci pentru care, după criteriile de astăzi, ar trebui să înceapă a funcționa critica istorică, cel ce încerca să le înfățișeze nu dispunea, în esență, cu excepția cîtorva documente răzlețe, decît de tradiții vechi orale. Tradiția orală, spre deosebire de transmiterea pe cale orală a eposului, nu se menține însă în limitele exactității, caută ce este tipic, nu rămîne adică la cauzele obiective, exacte, ale evenimentelor, ci reliefează semnificația lor lăuntrică, ceea ce le este caracteristic, conținutul lor popular, general omenesc. Pînă la urmă, dintr-un întreg lanț de personalități, evenimente și împrejurări nu mai rămîne nimic altceva decît o anecdotă. Între timp, trecînd din gură în gură, povestirea evenimentelor se tot îmbogățește, nu cu date noi, ci cu elemente care țin de caracterul lor general; se fabulează la nesfîrșit pe marginea lor; ceea ce s-a întîmplat în anumite conjuncturi precise este pus exclusiv pe seama oamenilor celor mai renumiți ai vremii. Așa se face că biografiile celor mai renumiți greci sînt pline de trăsături care au apărut de fapt la alții ca ei, dar care le-au fost puse în seamă: *on ne prête qu'aux riches* [33]. Critica modernă detectează cu destulă ușurință caracterul lor fictiv, poate demonstra că ele sînt pure născociri în interesul unui sincronism adesea doar aparent sau pornindu-se de la premise false. În viața lui Pitagora, a unui Euripide sau chiar Platon, aproape tot ce transmite tradiția este controversabil. În viața lui Demostene toate împrejurările exterioare sînt atestate de documente; povestirea tipizantă s-a aruncat atunci asupra modului în care Demostene s-a format ca orator și abia Schäfer a putut smulge, cu o mînă sigură de critic, mulțimea de buruieni ce năpădiseră terenul. Așa s-au petrecut lucrurile și în cazul istorisirii diferitelor conspirații.

Și totuși, chiar și aceste povestiri tipizante, anecdotice, sînt în felul lor istorie, nu numai în sensul unicității faptelor narate, ci și pentru că se referă la evenimente care s-au petrecut cîndva în trecut; oricum, sînt de o frumusețe atît de

Scanned with CamScanner

grăitoare, încît cu greu ne-am putea lipsi de ele. Ce ar mai rămîne din cartea I-a a lui Herodot, care se întemeiază probabil în întregime pe relatări orale adesea din a zecea mînă și care totuși sună și astăzi ca o epopee? Cel ce cunoaște acest mod al grecilor de a-și zugrăvi trecutul în trăsături tipice renunță de regulă să mai încerce a afla cu exactitate din povestirile grecești despre vremurile trecute cum s-au întîmplat într-adevăr lucrurile, care oameni anume le-au pus în mișcare. Exactitatea, care pentru noi este totul, nu-i prea preocupa pe greci.

De altfel, din timpurile cele mai vechi, grecii erau obișnuiți să falsifice istoria. Pe vremea lui Homer nimeni nu știa încă să scrie. În prelucrările ulterioare ale legendei Troiei, prima scrisoare care apare este un fals săvîrșit, prin intermediul unui prizonier frigian, de către Odiseu, Diomede și Agamemnon; scrisoarea, aparent trimisă de Priam lui Palamede [34], îl duce pe acesta la pierzanie. Cînd se falsificau în masă, încă din vechime, preziceri, cînd, cu începere din secolul al VI-lea, o duzină de autori au inventat, în interesul așa-numitului sistem orfic, o întreagă literatură care a putut fi toată atribuită bătrînului Orfeu, cine ar mai fi avut motive să se teamă de lumea laică? Dintre scrisorile grecești care s-au păstrat, nouă zecimi sînt fictive. Apar frecvent documente și genealogii falsificate, poeme recente puse pe seama celor mai renumiți rapsozi. Iar mai tîrziu prinți colecționari sînt înșelați cu falsuri după falsuri.

Cine căuta adevărul, ca Tucidide, trebuia mai întîi să deosebească adevărul de poezia tipizantă și în al doilea rînd să separe la fiecare pas adevărul de falsificările lui. Pînă la urmă însă nici Tucidide nu a putut smulge din rădăcini o idee falsă, dar care pătrunsese adînc în mințile oamenilor, cum era aceea că uciderea lui Hipparh ca regent al orașului a dus de îndată la prăbușirea tiraniei [35]; el a greșit neținînd seama de o legendă predilectă a orașului, căci mai tîrziu i s-a adus reprosul că, fiind înrudit cu Pisistratizii, n-a voit

Scanned with CamScanner

să le recunoască lui Harmodios și Aristogeiton onoarea de a fi dărîmat tirania.

Și în ce privește cunoașterea țărilor mai îndepărtate, chiar informațiile cele mai corecte și mai adevărate nu i-au făcut pe greci să renunțe la vechea lor lume de legendă și nu i-au împiedicat mai tîrziu să accepte ca bune multe alte noi minciuni. Pe țărmurile Pontului se înșirau nenumărate colonii grecești, existau hărți ale lumii ioniene — și *Periodos gēs* a lui Hecataios [36] — iar Charon din Lampsacos [37] își redactase monografiile despre Etiopia, Libia, Persia și chiar un periplu al oceanului exterior. Și totuși, în Prometeu al lui Eschil se etala cu cea mai mare strălucire o geografie fabuloasă. Vechile popoare și țări legendare nu încetaseră să existe, iar autori mai noi le adăugau utopiile lor, ca Platon Atlantida. În mintea celor mai mulți greci ce se întîmplase efectiv nu se deosebea limpede de ce credeau și gîndeau ei că se întîmplase. Așa se explică succesul pe care l-au avut povestirile pline de cele mai enorme minciuni ale celor care ajunseseră, cu Alexandru cel Mare și diadohii săi, pînă în India.

Avînd de luptat cu asemenea greutăți, ne apare cu atît mai strălucită activitatea celor care au deschis calea marii și adevăratei istoriografii, care i-au oferit modele de urmat în viitor. Nu pentru a sprijini vreo dinastie sau vreo grupare religioasă, ci în mod liber, dintr-un interes lăuntric pentru realitate și cu prețul a numeroase sacrificii, au luptat geografia și istoria vreme de un secol pentru a-și dobîndi dreptul la viață, fără „subsidii guvernamentale", fără onorarii din partea vreunor edituri. Un număr important de cercetători strînsese documente scrise și orale cu privire la eleni și barbari și le rînduise pe țări și localități, făcuse adică istorie pe zona geografice, asociată cu descrieri ale naturii. Ajungem astfel la Herodot [38], despre care compatriotul său Dionys din Halikarnas [39] spune cu mîndrie: a dat descrierii faptelor, întemeiată pe interdependența lor cauzală, forță și măreție, scriind nu doar istoria unor

Scanned with CamScanner

orașe și a unor popoare, ci concentrînd într-o imagine coerentă multe întîmplări din Europa și din Asia, și anume, cum spune Herodot însuși, pentru ca faptele mari și minunate ale elenilor și ale barbarilor să nu rămînă fără glorie, un gînd care nu i-ar fi trecut prin minte nici unui barbar. Pe el îl credem, dar pe preoții egipteni ai lui Platon nu. Rămîne veșnic nealterată prospețimea celor scrise de acest călător pornit să cunoască lumea, care povestește cîte a văzut și mai ales cîte a auzit de la atîția, care-i ascultă cu plăcere și pe eleni și pe barbari, atunci cînd simte pulsînd în spusele lor viața și veșnicia ei. Iar cînd se ridică la înțelegerea religiilor străine, la intuirea modului în care se nasc, se dezvoltă și se modifică în timp, Herodot devine pentru noi întemeietorul istoriei comparate a religiilor și a dogmelor. Ce spune el aici este plin de grandoare .

Și apoi Tucidide [40]: sarcina pe care și-a asumat-o era mult mai limitată în timp și spațiu: lupta pentru hegemonie dintre Atena și Sparta, descrisă cu neclintită obiectivitate de un atenian. De la un capăt la altul, motivele, desfășurarea și consecințele celor întîmplate sînt prezentate din cel mai înalt unghi de vedere și în toate detaliile lor. Dincolo de aceasta însă, cartea întîi și introducerea ei sînt de primă importanță; mitul este definitiv și cu toată seriozitatea abandonat și, pentru întîia dată, trecîndu-se în revistă dezvoltarea anterioară a Greciei, evenimentele și fenomenele sînt prezentate prin prisma unor considerente mai generale, de ansamblu, în lumina consecințelor lor. Tucidide se poate aci înșela în unele privințe și se și înșală pe ici pe colo, dar cu această introducere el a devenit părintele aprecierii evenimentelor ca fapte de istorie a culturii. Simțul politic care-i caracteriza în genere pe atenieni se îndreaptă aici cu o genială intuiție spre problema raportului de forțe din trecut.

Cei doi mari au constituit modèle, pe care ceilalți istorici erau datori măcar să le urmeze. *Hellenica* lui Xenofon [41] se apropie întrucîtva în pri-

Scanned with CamScanner

mele două cărți de Tucidide. *Anabasis* a sa rezolvă cu deplină obiectivitate problema descrierii unei armate elene printre barbari ca o realitate vie, iar dacă dintre operele istoricilor de după ei, pînă la Polibiu, nici una nu s-a păstrat în vechea ei formă, de la cei ce le-au prelucrat mai tîrziu, cum a fost Diodor din Sicilia, aflăm totuși ce splendide izvoare au avut la dispoziție. Sicilia își salvase toată istoria ei plină de suferințe, începînd cu secolul al V-lea. De la istoricii literari știm ce proporții uriașe dobîndise literatura istorică și cosmografică.

Ce i-a îndemnat pe acești istorici să-și pună viața în slujba rezolvării unor asemenea probleme? Cu excepția celor care au scris mai tîrziu pentru casele princiare ale diadohilor, nu găsim alt motiv decît impulsul lăuntric de a povesti cele petrecute în trecut, dar mai ales evenimente contemporane, precum și conștiința geniului lor, a capacității de a face acest lucru cu demnitate și cu artă.

Întreaga știință greacă a fost de mult absorbită, integrată în știința timpurilor mai noi. Descoperirile ei au fost corectate, înmulțite, depășite și, cu excepția istoriei, materia științei nu mai trebuie învățată de la greci, ca în Renaștere. Dar aceia dintre ei care au avut ceva nou de spus nu rămîn doar o amintire în istoria dezvoltării spiritului, ci își păstrează, cînd îi studiem, mireasma proaspătă pe care o răspîndesc numai florile libertății. Gîndurile lor, adesea îndrăznețe și unilaterale, adesea de un adevăr elocvent, exprimat într-o formă emoționantă, dau impresia forței personale, a lucrului dobîndit prin eforturi proprii, prin muncă liberă. Nu simți niciodată că altcineva le-a prescris ce să facă; nimic nu le-a fost impus, voința lor a fost totul. Modelul pe care-l oferă este nepieritor și dătător de curaj. Nu trebuie să-l uităm noi, cei ce studiem și-i învățăm pe alții.

Scanned with CamScanner

NOTE

1. „metode" sau „tehnici" (oratorice); „exerciţii pregătitoare" pentru retorică.
2. lipsă de pietate faţă de zei; pentru o asemenea vină li s-au intentat procese lui Alcibiade, Socrate, Aristotel, lui Anaxagora şi Protagora.
3. *Mégas diakósmos*, operă atribuită lui Democrit (sec. V—IV î.e.n.), dar care nu ni s-a păstrat. Teofrast şi, după el, Diogenes Laërtios o consideră însă a fi fost opera lui Leucip, tot din Abdera (sec. V î.e.n.), maestrul lui Democrit. Democrit este în mod cert autorul *Micii cosmologii (Mikros diakósmos)*.
4. în sine, prin el însuşi.
5. din entuziasm pentru aspiraţii înalte.
6. Xenofan din Colophon (cca. 565 — după 457 î.e.n.), filosof şi scriitor presocratic. În „elegiile" sale ridiculizează concepţia antropomorfică despre zei şi proclamă valoarea cunoaşterii ştiinţifice şi a filosofiei.
7. Cei ce măsurau în vechiul Egipt suprafeţele de teren (un fel de tehnicieni cadastrali). Principalul lor instrument de măsură era o funie cu noduri din loc în loc.
8. Eudoxos din Cnidos (408—355 î.e.n.), astronom şi matematician grec care a încercat să explice mişcarea planetelor şi a formulat ideea că lumea astrelor este guvernată de o lege unică.
9. Nici în evul mediu nu erau organizate şcoli de stat; alături de stat se afla însă puternica instituţie a bisericii, care controla în întregime toate formele de învăţămînt (B.)
10. De imperfecţiunea calendarului sînt în esenţă vinovate diferitele *pólis*-uri, care ţineau cu tărie, fiecare, la împărţirea pe luni tradiţională (B.)
11. indefinibilul, element primordial, pe care Anaximandru, filosof ionian din sec. al VI-lea î.e.n., îl postuleaza în tratatul său *Perí phýseos (Despre natură)* ca fiind cauza întregii deveniri a lumii empirice şi în care pînă la urmă se dizolvă toate lucrurile.
12. Discipol al lui Anaximandru, Anaximene (sec. VI î.e.n.) a postulat ca element primordial al naturii aerul.
13. Diogene din Apollonia (sec. V. î.e.n.), filosof, cu preocupări şi domeniul astronomiei, anatomiei şi fiziologiei umane. Şi el afirmă că aerul este esenţa comună tuturor elementelor din natură.
14. Filosof grec (sec. IV. î.e.n.), discipol al lui Platon.
15. Aristarh din Samos (mort în anul 230 î.e.n.), a pus, în opera sa *Tratat cu privire la mărimea şi distanţele pînă la soare şi lună (Perí mégethon kai apostemáton hellou kai selénes)* cel dintîi bazele doctrinei heliocentrice.
16. Diog. Laërt. VIII, 7: *tén gên kineîstai kata kýklon* („pămîntul se mişcă în cerc") afirma cel dintîi pitago-

Scanned with CamScanner

ricianul Philolaos sau, după alţii, Hiketas din Siracuza (aici este însă vorba de mişcarea pămîntului în jurul unui corp central, nu de rotaţia în jurul axei sale) (B.)

17. Eratostene, din Cirene (275—194 î.e.n.), în *Geografia (Geographiká)* sa, din care nu s-au păstrat decît fragmente.
18. Claudius Ptolemaios (138—180 e.n.), autorul unui *Tratat de geografie (Geographikè Aphégesis)*, în 8 volume, care conţine 27 hărţi ale lumii cunoscute în vremea sa.
19. În paranteză: Schopenhauer „Vioiciunea superficială, lipsa de profunzime“ (B.)
20. „Despre minunăţii auzite“
21. „Culegere de tehnici“ (retorice)
22. „Constituţiile“, „sistemele de guvernare“ ale statelor
23. Aşa îl numeşte Dante pe Aristotel în „Infernul“, IV, 131
24. Aelian (Claudius Aelianus) (cca. 200 e.n.), autor al unor *Miscelanee istorice (Poikilé Historia)*, erudite dar lipsite de spirit critic, şi al acestei lucrări despre caracteristicile animalelor *(Peris zóon)*
25. Scriitor de origine asiatică (sec. II e.n.), autorul *Periegezei* sau *Descrierii Greciei (Periégesis tẽs Helládos)*, operă în zece cărţi, în care sînt descrise nu numai locurile geografice, ci şi cultura, moravurile, credinţele populaţilor vizitate, fiind astfel o sursă importantă pentru cunoaşterea unor opere artistice şi literare care s-au pierdut.
26. atitudine moderată
27. secret al imperiului
28. capacitatea de a vedea panoramic
29. întreg pămîntul locuit
30. Se ştie că Pytheas din Marsilia (Marssalia) a atins în secolul al IV-lea î.e.n. îndepărtata Thulé, a descris marea îngheţată şi a putut observa ziua de douăzeci şi patru de ore.
31. Strabon (cca. 63 î.e.n. — cca. 19 e.n.), grec, autorul unei *Geografii (Geographiká)* în 17 cărţi, în care sînt descrise Europa, Asia pînă în India şi nordul Africii; *idiótes anthropos kai pénes: om obişnuit* (de rînd) *şi sărac.*
32. Opinie formulată la origine de Euhemeros din Cirenaica (cca. 300 î.e.n.), potrivit căreia zeii sînt toţi eroi care au trăit cîndva şi a căror legendă s-a amplificat după moartea lor.
33. „Nu împrumuţi, decît celor bogaţi“.
34. în care îi oferea aur pentru a-i trăda pe greci
35. Hipparh împreună cu Hippias (cunoscuţi ca Pisistratizi, fiind amîndoi fiii lui Pisistratus) au condus Megara. Dezamăgit în dragostea lui pentru tînărul Harmodius, Hipparh i-a insultat sora. Harmodius, a complotat, împreună cu prietenul său Aristogeiton,

Scanned with CamScanner

uciderea celor doi tirani cu prilejul Panatenecelor. Complotul n-a reușit, singurul ucis fiind Hipparh. Harmodius a fost doborît de garda tiranului iar Aristogeiton a fost torturat și ucis și el (514). Domnia lui Hippias a devenit și mai dură.

36. Geograf grec din Milet, care a trăit în sec. VI—V î.e.n. *Periodos gēs (Circuitul pămîntului)* se bazează pe propriile sale călătorii, descriind țări, obiceiuri și curiozități locale și conținînd o și hartă, despre care se spune că a fost cea de-a doua în Grecia.

37. Cronicar grec, puțin anterior sau contemporan cu Herodot, unul din așa-numiții logografi, predecesori ai adevăraților istorici de felul lui Herodot.

38. Herodot (cca. 480—cca. 425 î.e.n.), numit de Cicero „părintele istoriei". Opera lui istorică se referă la lupta dintre Asia și Grecia, de la Croesus pînă la Xerxes, și cuprinde, alături de informațiile istorice și geografice, o mulțime de istorisiri cu caracter mitic și chiar anecdotic.

39. Scriitor grec, care a trăit la Roma în vremea lui August, deopotrivă excelent istoric literar și istoric.

40. Tucidide (cca. 460 — cca. 400 î.e.n.); a scris istoria războiului peloponeziac, una din cele mai mari opere istorice din toate timpurile.

41. Xenofon (cca. 430 — cca. 355 î.e.n.), istoric, discipol al lui Socrate (a scris o „Apologie a lui Socrate"). Cele două opere principale ale sale sînt *Anabasis*, în care descrie marșul celor 10.000 de greci din Babilonia pînă la Marea Neagră, și *Hellenica*, o istorie a Greciei.

42. Polibiu (cca. 202 — 120 î.e.n.), istoric grec născut la Megalopolis în Arcadia. În *Istoria* pe care a scris-o înregistrează evenimentele care au dus la supremația romană începînd cu cel de-al doilea război punic și terminînd cu cel de-al treilea război macedonean (220—168 î.e.n.).

43. Diodorus Siculus (cca. 40 î.e.n.), a scris în greceşte *Bibliothekē Historikē*, o istorie a lumii din timpurile mitice pînă la cucerirea Galiei de către Cezar; e o compilație din operele istoricilor dinaintea lui.

Scanned with CamScanner

DESPRE VALOAREA LUI DIO CHRYSOSTOMOS PENTRU CUNOAȘTEREA EPOCII SALE

3 mai 1864

Istoria, care examinează și înfățișează nu doar fapte din trecut, ci și modul de existență din alte vremuri, se vede nevoită să recurgă în permanență, alături de istoricii propriu-ziși, la întreaga literatură a epocilor respective, la tot ce s-a scris și la toate vestigiile artistice în sensul cel mai larg al cuvîntului. Faptul este valabil într-o deosebit de mare măsură pentru istoria acelor epoci, pentru care tradiția istorică în sensul strict al cuvîntului este lacunară și a căror importanță rezidă în egală măsură, sau chiar mai mult, în stările generale de lucruri care au domnit pe atunci decît în evenimentele propriu-zise. Amîndouă aceste afirmații sînt valabile pentru epoca împăratului Traian. În timp ce pentru atît de strălucita istorie a domniei acestui *optimus princeps* chiar numai ordinea cronologică a faptelor a putut fi stabilită doar după multă trudă, în timp ce Plinius[1], Dio Cassius[2] și cîțiva cronicari mult mai tîrzii abia dacă ne îngăduie să avem o viziune coerentă a evenimentelor, starea generală a lucrurilor a fost deseori lăudată, poate peste măsură. Într-o asemenea situație sînt deosebit de binevenite orice fel de însemnări ce pot arunca asupra obiectului studiat o lumină în stare să-i facă mai limpezi contururile și culoarea specifică.

Scanned with CamScanner

Un astfel de document auxiliar ni-l oferă cele optzeci de cuvîntări, disertații și dialoguri ale lui Chrysostomos, care de altfel au și fost de mult folosite pentru istoria epocii lui Traian. Să ne fie îngăduit aici să urmărim în cîteva direcții ceea ce ni se pare util din punct de vedere istoric în opera lui Dio Chrysostomos. În legătură cu viața lui exterioară, vom aminti doar că s-a născut pe la mijlocul secolului I e.n. la Prusa în Bithinia (actuala Brussa), ca fiu al unei familii distinse, că a beneficiat de întreaga cultură retorică și filosofică a vremii sale și că, încă sub Flavii [3], se afla la Roma; surghiunit de Domițian, a călătorit prin Grecia și la Pont, reapărînd sub Nerva la Roma, unde și-a și încheiat viața, după încă o ședere mai îndelungată la Prusa. Întrucît din motive bine întemeiate operele care ni s-au păstrat sînt considerate a fi, în marea lor majoritate, din anii mai tîrzii ai vieții sale, el ne vorbește, în esență, în calitate de contemporan al lui Traian.

Intenția lui este însă departe de a fi dorit să lase posterității o imagine a epocii sale, iar, ca atticist zelos ce era, ar fi putut să ne ofere din punct de vedere istoric mult mai puțin decît ne oferă de fapt. În timp ce *Ethica* contemporanului său Plutarh ne comunică într-un stil aproape neglijent o imensă cantitate de informații instructive, Dio pare a vorbi și a scrie în primul rînd pentru a-și etala stilul format la școala celor mai bune modele attice, fapt pentru care lumea antică în declin l-a și răsplătit cu epitetul onorific Chrysostomos, gura de aur. Conținutul pare a-l fi preocupat abia în al doilea rînd, ca substrat al stilului. Nu este de aceea de mirare dacă raționamentele lui se contrazic uneori flagrant, preocuparea de a-și rotunji obiectul ducîndu-l cînd la o concluzie cînd la alta. Lucrul e cu atît mai regretabil, cu cît Dio pare să fie fost din născare o fire originală. Ar fi putut să ducă liniștit, sub Domițian, în provincie, viața unui om înstărit, dar a preferat să peregrineze în Grecia și în ținuturi barbare în veșminte atît de sărace, încît

Scanned with CamScanner

oamenii îl socoteau fie vagabond, fie cerşetor, fie filosof. Nu poate fi vorba aici de o deghizare în scopul de a nu fi recunoscut. Dio vorbea şi atunci deschis şi plin de îndrăzneală. „Numai eu", se lăuda mai tîrziu, „am avut curajul să spun adevărul cînd toţi tăceau şi să-mi pun astfel în joc viaţa". Prin această căutare a vieţii pline de lipsuri, el se apropie de acea asceză care va apărea curînd după aceea ca o trăsătură esenţială a primilor neoplatonicieni, şi a filosofilor şi theurgilor orientalizanţi. De aceştia din urmă el se detaşează însă în mod deschis şi cu un dispreţ suveran. Adresîndu-se grecilor adunaţi la Olimpia, el clamează: „Dacă vreţi să vă părăsiţi părinţii, patria, sanctuarele şi mormintele strămoşilor, pentru a-i urma pe anumiţi înţelepţi, care vă îngăduie contra plată sau alte servicii, să mergeţi cu ei acolo unde vă duc, fie la Ninive, Susa, Bactra, fie la Palibothra, veţi fi mai fericiţi decît fericirea însăşi". Nu fără asceză deci, dar încă neinfluenţat de vreo mistică sau theurgie, Dio reprezintă începutul unui moment de cotitură. Că l-a cunoscut pe Apollonius din Tyana [4] este evident o născocire a lui Philostratus [5], cel puţin în forma relatată de acesta.

Prin dogma profesată Dio se apropie cel mai mult de Stoa, cum se va vedea mai departe, şi, ca atare, polemizează cel puţin o dată cu epicureii. De regulă vorbeşte ca un filosof popular şi o face cînd sub una cînd alta din cele două măşti bine cunoscute ale antichităţii elene: Socrate şi Diogene, după cum vrea să pună accentul pe cunoaşterea de sine sau pe dispreţul faţă de lume. Dusese el însuşi timp de mulţi ani viaţa unui *agýrtes* [6] şi se socotea îndreptăţit să se prezinte, cu mult umor, ca om ce devenise liber prin asceză, sub numele lui Diogene. În cele cinci cuvîntări, în care face acest lucru, un dispreţ amuzant se revarsă asupra regilor şi sofiştilor, asupra celor ce caută plăcerile şi asupra atleţilor şi chiar asupra tuturor categoriilor sociale care intră în raza discuţiei. Nu trebuie de altfel să ne mire faptul că într-un moment în care

Scanned with CamScanner

toate vechile şcoli erau pe cale de a se dezagrega Dio nu se alătură deschis nici uneia. El foloseşte din plin procedeul moştenit de la predecesorii săi, anume de a-i minimaliza pe filosofii care nu-i erau pe plac, declarîndu-i sofişti şi retori. „Căci eu", spune el cu emfază în două rînduri, „nu sînt retor". Afluenţa de care se bucură „sofiştii" o explică prin prostia şi sărăcia spirituală a oamenilor, iar pe retori îi ridiculizează folosind înseşi cazurile imaginate de ei cu predilecţie, ca, de exemplu, în cuvîntările privitoare la războiul peloponesiac: dacă Atena trebuie să lupte cu Sparta sau să-i ajute pe cei din Corcira? sau privitoare la evenimente ulterioare: dacă este necesară unirea cu Teba împotriva lui Filip al Macedoniei? În scrisoarea către cei din Alexandria lipsa de adevăraţi filosofi este pusă în aceeaşi legătură cauzală cu abundenţa de retori, ca lipsa de buni doctori cu munca grea pe care o au de făcut groparii. Dio se prevalează şi de faptul că nu acceptă elevi, ba chiar îşi începe mai multe din cuvîntările sale exprimîndu-şi ironic uimirea că atrage atît de mulţi auditori, ca bufniţa păsările, cu toate că există atît de mulţi retori, scriitori şi sofişti ce se înfoaie ca păunii. Tot aşa cum bufniţa îi serveşte foarte bine vînătorului pentru a ademeni păsări, şi el ar putea fi în acelaşi fel de folos sofiştilor, dar se pare că genul acesta de oameni nu vrea să aibă nimic de-a face cu el. Cu atît mai strălucită este lauda pe care Dio o aduce filosofului autentic, luminătorul şi profetul cel mai adevărat şi mai deplin al naturii nemuritoare, cel ce-i învaţă pe oameni nu ficţiuni, ci ce este viaţa însăşi, cel ce cumpăneşte dinainte şi datoria şi fapta şi de aceea poate aduce mîngîiere la nenorocire sau da sfaturi oraşelor, popoarelor şi regilor. Asupra acestui punct se opreşte mai îndelung cuvîntarea a 49-a, în care filosofului îi este atribuită stăpînirea asupra omului, pentru că el este stăpîn mai presus de orice asupra a ceva care e mai greu de condus decît toţi elenii şi barbarii la un loc, anume asupra lui însuşi. Este adevărat că filosofii nu au domnit decît rareori

Scanned with CamScanner

în chip nemijlocit, cum au domnit de pildă cîndva pitagoreenii asupra grecilor italici; dar regii înțelepți, spunea el, au știut dintotdeauna cît de folositori le-ar putea fi filosofii ca sfetnici și educatori. El dădea cu candoare ca exemplu faptul că unele caste de preoți înțelepți guvernau împreună cu regi barbari, ca, de pildă, magii în Persia, *hierâs*[7] în Egipt, brahmanii în India, druizii în țara celților. Va trebui să examinăm în mod deosebit această pretenție filosofică, cu aplicarea ei specială la marele protector al lui Dio, Traian. Pentru moment însă este de spus că același Dio, în momentele sale de scepticism sau de îngîndurare, renunța cu totul la ideea că filosofia este o forță activă. În importanta cuvîntare a 72-a sînt făcute în această privință mărturisiri dintre cele mai tulburătoare. Cine apare acum, ni se spune, înveșmîntat în *himátion* sau *chitón*[8] cu plete lungi și cu barbă (Dio însuși se înfățișa așa) nu este lăsat să treacă în liniște, ci este zeflemisit, batjocorit, ocărît, ba uneori tras și tîrît, dacă nu arată ca un om puternic sau dacă nu se află în apropiere cineva care să-i sară în ajutor. Și totuși oameni de acest fel sînt foarte mulți, poate mai mulți la număr decît cizmarii sau piuarii ori bufonii, ori membrii vreunei alte bresle. Există evident părerea că filosoful îi disprețuiește în sinea lui pe ceilalți oameni și năzuiește spre alte idealuri decît cel al mulțimii — traiul bun. Cei din jurul lui se tem că are întotdeauna pregătită o cuvîntare moralizatoare. Există totuși încă oameni dornici de cunoaștere, oameni care speră și care așteaptă și de la noi cuvîntări înțelepte, de felul celor care le-au fost oferite cîndva de un Esop, un Socrate, un Diogene, oameni care se țin după noi, ca păsările după bufniță. Numai că, spune în continuare Dio, bătrîna și înțeleapta bufniță a murit de mult, iar cele de astăzi au de la ea numai aripile și ciocul și sînt îndeobște mai neroade decît alte păsări. Așa și noi, purtăm cu toții veșmintele lui Socrate și Diogene; cît privește înțelepciunea, le sîntem cu mult mai prejos, ca de altfel și în felul nostru de viață,

Scanned with CamScanner

ca și în vorbirea noastră. Firește, atragem și noi, ca bufnița, multe alte păsări, dar sîntem noi înșine slabi la minte, bătuți la cap de o mulțime de oameni cu mintea la fel de slabă.

Acestor sentimente față de filosofie li se asociază de altfel o apreciere foarte scăzută a întregii epoci în care a trăit și care, în atît de multe privințe, ne orbește prin strălucirea ei. În timp ce opere de artă ce datează în mod sigur din vremea lui Traian se apropie încă de sublim, despre poezie de exemplu Dio spune: cea mai mare parte este veche și este scrisă de oameni mult mai înțelepți decît contemporanii noștri. Evenimentele trecutului apropiat le numește moderne și lipsite de glorie. Nu lipsesc nici lamentațiile în legătură cu decăderea morală, astfel încît ne putem întreba dacă în felul acesta vorbește stoicul de altă dată sau, în mai mare măsură, moralistul de tipul filosofilor de mai tîrziu. La o examinare mai atentă constatăm însă că Dio se arată pesimist nu numai în legătură cu epoca sa, ci este funciarmente pesimist în ce privește toate problemele existenței. Este adevărat că, în cea de-a 30-a cuvîntare a sa, el pune față în față cele două concepții despre viață, cea pesimistă și cea optimistă, fără a intermedia între ele, și fără a emite o judecată definitivă. Discipolul său muribund Charidemos dictează unui sclav, ca în extaz, *hósper enthousiōn*, mai întîi convingerile sale personale, asemănătoare celor ale religiilor indică, brahmană sau budistă, care se regăsesc apoi la Empedocle și Pitagora: „Noi, oamenii, sîntem din sîngele Titanilor și de aceea zeii nu ne iubesc; sîntem pedepsiți de ei și sîntem născuți pentru a ispăși pedeapsa; viața noastră este o închisoare și ceea ce numim *kósmos* este doar o temniță înăbușitoare creată de zei și plină de suferințe. Ne torturează deopotrivă trupul și sufletul care alcătuiesc eul, primul cu bolile sale, celălalt cu suferințele și patimile sale". După ce adaugă și alte accente acestei imagini deznădăjduite, muribundul continuă totuși: există și un alt fel de a vorbi despre

Scanned with CamScanner

toate acestea, pe care el l-a auzit de la un plugar, care-l cînta în ritmuri și tonalități rustice. Și acum urmează o laudă a zeilor pentru bunătatea lor față de oameni, care sînt din neamul lor — urmează, în veșmînt popular, teoria care pornește de la Stoa despre frumoasa casă orînduită de zei pentru a le fi oamenilor loc de bucurie și sărbătoare. Cu alte prilejuri însă, atunci cînd Dio vorbește în propriul său nume, la sfîrșitul celei de-a 69-a și mai ales în cea de-a 74-a cuvîntare (*Perí apistías*)[9], întreaga omenire este prezentată în culori dintre cele mai sumbre. Nu o dată în cuvîntările ținute de el în orașe, Dio întreabă la început de ce nu este lăsat în pace, în incognito-ul pe care și-l dorește, omul care vede și înțelege cîte lucruri neplăcute, oribile, se petrec în lumea îmbelșugată și înșelătoare? Cuvîntări agreabile pot aștepta oamenii doar de la cei care intră în viață ca niște visători entuziaști, în sunetul flautelor și al cîntecelor, socotind că vin la o sărbătoare sau la ospățul unor cheflii.

Aceste idei despre lume și viață nu-l împiedică pe Dio să manifeste adesea o puternică religiozitate. Zeii, spune el, trimit binele; răul vine de la oameni. El procedează în spiritul stoicilor, aducînd mai întîi un înalt elogiu, aproape liric, unității ființei divine întruchipate de Zeus. În cuvîntarea de la Olimpia, această temă și-a putut găsi justificarea cea mai deplină. Sînt înfățișate aici măreția zeului și strălucirea *kósmos*-ului în strînsă legătură una cu alta, ca reprezentînd o convingere comună, străveche, a întregului neam omenesc, a elenilor ca și a barbarilor; căci aici, ca mai tîrziu în creștinism, monoteismul sfarmă granițele națiunilor. Oamenii din trecutul îndepărtat, care păstrau încă o mai strînsă legătură cu divinitatea, luminați cum erau de strălucirea cerului și a pămîntului, uniți între ei prin sunetul dulce al limbii, cum ar fi putut să nu ajungă la cunoașterea Celui ce seamănă și cultivă, a Celui ce îi ține în viață și îi hrănește? Peste tot se revelează înțelepciunea și puterea divină; pretutindeni oamenii aveau sentimentul

Scanned with CamScanner

că există o putere supremă, un atoatestăpînitor, o forță ordonatoare a cerului și a lumii. Vorbitorul ocolește apoi cu mult spirit condițiile inevitabile cerute pentru apariția sa la Olimpia, punînd în gura lui Fidias o confesiune asupra modului ideal în care îl concepe pe Zeus.

Și în alte împrejurări, acest Zeus cosmic este proslăvit cu epitetele cele mai strălucite, ca rege suprem, ca ocrotitor și părinte deopotrivă al zeilor și al oamenilor, ca judecător suprem, ca aducător al păcii și al războiului. Încă o dată este reluată această temă în chipul cel mai solemn în *Borysthenitica*, cea de-a 36-a cuvîntare, pe care a ținut-o în fața templului lui Zeus de la Olbia pe țărmul Pontului. „*Kósmos*-ul", spune el, este *pólis*, o comunitate creată și rînduită de sus, condusă nu de tirani sau deme, de decarhii sau oligarhii ori de alte forme maladive, ci de cel mai vechi și mai înțelept stăpînitor și legislator al muritorilor și nemuritorilor, domnul cerului și al întregii firi. De aceea înalță oamenii altare lui *Zeus Basileus* și de aceea unii îl numesc în mod spontan părinte, tot așa cum ar putea numi întregul *kósmos* casa lui Zeus sau, mai curînd, întrucît un regat se potrivește mai bine cu *pólis*-ul decît doar cu o casă, *pólis* a lui Zeus. Este acea *civitas Dei*, cum o va denumi mai tîrziu Sf. Augustin, cu deosebirea însă că acesta desparte de ea o *civitas* a acestei lumi, care, după Dio, este cuprinsă în acea *pólis toũ Diós* [10]. Cetățeni ai acestei comunități autentice pot fi toți oamenii care știu să vorbească și să judece; ea nu este o Sparta, care-i exclude pe heloți [11]. Pe lîngă aceste analogii cu concepția creștină, mai există una cu Geneza mozaică. Cînd Dumnezeu a făcut lumea, mult mai frumoasă decît arată acum cînd a îmbătrînit, și cînd el, creatorul și tatăl, și-a văzut noua creație, ceea ce a simțit a fost nu o inferioară mulțumire de sine (*hésthe mèn oudamõs*), ci o sublimă delectare (*cháre dè kaì etérplithe*).

Față de acest Zeus, situația celorlalți zei din Olimp devine foarte îndoielnică. Atitudinea

Scanned with CamScanner

lui Dio oscilează între venerarea clar exprimată a zeilor luaţi în parte şi subsumarea lor marii fiinţe divine. În *Rhodiaca* constată ca un fapt: unii spun că Apollo, Helios şi Dionysos sînt identici; mulţi însă îi cuprind pe toţi zeii într-o unică forţă atotstăpînitoare. În alt loc el afirmă că numele zeilor sînt doar denumiri diferite pentru *Týhe*, Fortuna, pe care agricultorul o numeşte Demeter, păstorul Pan, corăbierul Leucothea sau care se diversifică în cei doi Dioscuri. Uneori însă Dio îi aminteşte pe diferiţii zei cu cea mai mare pietate, iar cea de-a 39-a cuvîntare a sa se încheie cu o invocare sacerdotală a mai multor zei, cărora le adresează ruga de a dărui oraşului Niceea concordia. Ca mai de mult Platon, este şi el indignat de minciunile lui Homer despre viaţa necuviincioasă pe care ar duce-o zeii, despre duşmăniile, intrigile, luptele sîngeroase şi amorurile lor; nu lipseşte, spune el, decît afirmaţia că s-au şi omorît unii pe alţii. Nu este însă cu totul exclusă posibilitatea ca în astfel de fapte să se ascundă adevăruri din realitate. Oscilantă este şi concepţia lui Dio despre eroi şi mai ales despre demoni şi despre demonul fiecărui om. Acesta din urmă este considerat a fi cînd fiinţa spirituală (*noûs*) a individului, cînd o forţă din afara omului, care-i hotărăşte soarta, cum sînt, de pildă, prinţii şi cuceritorii. O nuanţă specială o are adjectivul *daimónios*, care are la Dio sensul bun de „trimis de zeu". În sfîrşit Dio foloseşte acest termen şi în sensul pe care-l avea în religia dominantă: împăratul său ideal (cuvîntarea a 3-a) crede, în afară de zei, şi în demoni buni, ca şi în eroi anume în sufletele oamenilor excepţionali. În toată această confuzie sîntem îndreptăţiţi să vedem o imagine a crizei prin care trecea, încă în vremea lui Dio, acest concept, înainte ca şcoala neoplatonică să-i fi redat un înţeles foarte precis şi foarte primejdios.

Neobişnuită este şi libertatea pe care Dio şi-o ia faţă de superstiţii şi de tot ce ţine de ele. Cu toate că şi el a consultat cel puţin o dată în viaţa sa oracolul şi a urmat întrucîtva răspunsul

Scanned with CamScanner

dat, în a 10-a lui cuvîntare el se declară hotărît împotriva consultării oracolelor. Cine are spirit *(noûs)* nu are nevoie de ele. La Delfi doar stă scris: Cunoaşte-te pe tine însuţi; aceasta este o poruncă adresată de zei tuturor, ceva de care toţi au nevoie. Dar dacă omul nu a ajuns să se cunoască pe sine însuşi, cum să vrea să-i înţeleagă pe zei, care vorbesc altă limbă decît cea a oamenilor? De aici interpretările greşite date oracolelor de oameni ca Laios [12], Croesos [13] ş.a., care nu erau nici măcar în stare să pună corect întrebările. Este de aceea nedreaptă indignarea faţă de Apollo, cînd lucrurile nu ies bine. Adresîndu-se locuitorilor Alexandriei, Dio nu contestă că divinitatea (lui Serapis [14] nu-i face onoarea de a-l numi ca atare) îşi arată necontenit puterea prin oracole şi vise hărăzite celor care-şi petrec noaptea în templul de acolo, în speranţa de a se vindeca de boli. Dar zeul nu-i neglijează nici pe cei trezi şi vesteşte viitorul şi la lumina zilei.

Despre mistere, îndeosebi despre cele attice, Dio vorbeşte de mai multe ori ca un iniţiat; arată însă că toate ceremoniile ce se desfăşoară în cadrul lor sînt doar un reflex palid faţă de concepţia spirituală superioară despre *kósmos*, faţă de adevărata iniţiere prin intermediul divinităţii înseşi. În orice caz afirmaţiile lui în această privinţă nu sînt lipsite de interes documentar; ele dezvăluie unele aspecte ale desfăşurării misterelor şi subliniază mai ales faptul că barbarii erau adesea admişi spre iniţiere. Este evident că la Atena şi la Eleusis se stabilise în această privinţă o practică liberală. Dacă epoca lui Traian, ni se pare a fi ultima zi luminoasă şi limpede a lumii vechi înainte de domnia magilor şi theurgilor, care începe să se instaureze o dată cu Hadrian, colecţia de cuvîntări ale lui Dio ne oferă pentru o asemenea apreciere argumente decisive. Dar această adevărată epocă a luminilor, de care Dio trebuie să fi fost conştient, trebuia totuşi să-şi recunoască limitele în anumite probleme şi să se închine în faţa poeziei, anume atunci cînd pătrundea în lumea legendară a epocii eroice.

Scanned with CamScanner

Acesteia Dio îi consacră multe dintre cuvîntările, disertaţiile şi dialogurile sale, printre care două dialoguri cu caracter aproape lucianesc, *Chiron şi Achile*, *Filoctet şi Odiseu*. Atitudinea sa în această problemă este foarte diversă; este cînd atitudinea omului de litere, cînd aceea a sceptic-ului, a filosofului. Predominantă este însă aplicarea la lumea eroilor a unui pricipiu pe care Euhemeros [15] îl aplicase de mult la lumea zeilor. Dio nu dizolvă făpturile eroice şi mitice în idei generale sau în forţe ale naturii, ci le atribuie un caracter istoric şi, în locul aspectelor lor miraculoase, despre care vorbea tradiţia, pune fapte ce i se par posibile, împletind legenda cu motive psihologice suplimentare, potrivit gustului său şi al vremii sale. Cînd însă este vorba de legende prea înecate în miraculos, le substituie o istorisire prozaică născocită de el însuşi. Uneori şi el creează noi mituri menite să înveşmînteze, să simbolizeze adevăruri generale, procedeu la care, de la Platon încoace, filosofii se simţeau îndreptăţiţi să recurgă. Felul însă în care Dio se foloseşte de aceste libertăţi este de un efect baroc indescriptibil.

Trebuie amintită aici în primul rînd faimoasa cuvîntare a 9-a despre necucerirea Troiei, *hypèr toũ Ilion mè halõnai*, despre care e greu de spus dacă reprezintă doar o strălucită probă de paradoxuri retorice sau este expresia tipului de euhemerism practicat de Dio. Cuvîntarea este adresată locuitorilor Ilion-ului, dar probabil nu a fost ţinută în faţa lor, ca de altfel cele mai multe din cuvîntările adresate de Dio unui oraş. Ea începe cu luarea în derîdere a obiceiului de a păstra chiar şi miturile vechi cele mai oribile, numai pentru că de ele se leagă renumele localităţii respective. „Nu m-ar mira să văd că şi voi, bărbaţi ai Ilion-ului, daţi crezare mai curînd lui Homer, care a spus despre voi atîtea minciuni sfruntate, decît mie, care spun adevărul, şi că odraslele voastre învaţă din copilărie poezii care nu conţin decît blesteme aruncate asupra oraşului vostru. Dacă m-aş duce la Argos, nici acolo oamenii

Scanned with CamScanner

n-ar renunța la Atreus și Thyest [16] și pînă la urmă m-ar alunga din oraș. La Teba oamenii se bucură că mînia Herei le-a adus Sfinxul, care le-a mîncat fiii și că Oedip și-a ucis tatăl, s-a căsătorit cu maică-sa și a rătăcit orb ș.a.m.d. Căci sufletul oamenilor este atît de stricat de dorința de glorie, încît preferă să fie renumiți pentru nefericirile îndurate decît, neavînd parte de nefericiri, să nu-i știe nimeni". Dio știe cum s-a desfășurat cu adevărat războiul troian de la un preot din Onufis, din acel Egipt în care poezia este cu bună chibzuință interzisă și unde, din cele mai vechi timpuri, evenimentele au fost înregistrate cu precizie. Aici și evenimentele grecești din vechime sînt înregistrate așa cum s-au petrecut, nu în veșmîntul lor poetic, ca la grecii lăudăroși și creduli, care merg pînă la a-i aduce ca martori ai celor întîmplate pe poeți. Urmează acum o ficțiune seacă, lipsită de orice poezie, deși ea însăși o fabulație, pe care Dio o pune în locul nemuritoarei Iliade, ale cărei lacune și aspecte neverosimile le denunțase triumfător. Pe scurt, iată rezultatul: Paris nu a răpit-o pe Elena, ci a pețit-o în bună regulă; Agamemnon se teme că, în calitate de soț al Elenei, Paris ar putea ridica pretenții politice asupra Greciei și îi cheamă pe principii greci la un război ofensiv. Ca pețitori respinși, aceștia dau urmare acestei chemări. Troienii se apără însă cu curajul unei conștiințe curate; Ahile este ucis de Hector. Aheii se retrag în cele din urmă prin bună înțelegere și lasă în urmă calul de lemn, fără nici o intenție de înșelătorie, ca dar expiatoriu pentru Athena Ilias, ca mărturie a înfrîngerii lor. La încheierea păcii, Odiseu slujește ca negociator, la tratative luînd parte și Elena, rămasă văduvă. Hector a măritat-o apoi cu Deiphobus. Priam a murit la o vîrstă înaintată, puternic și încărcat de onoruri. Cît de umiliți s-au întors aheii acasă reiese și din proasta primire care li s-a făcut. Clitemnestra și-a disprețuit bărbatul înfrînt și Egist l-a putut ucide pentru a-i lua locul. Diomede a fost alungat. Menelau nici n-a mai venit acasă, ci a rămas

Scanned with CamScanner

în Egipt, unde s-a căsătorit cu o fiică a faraonului și a povestit preoților întreagă istorie a războiului. Pe cît de neputincioși au fost grecii, pe atît de puternici au fost troienii. Enea nu s-a dus în Italia ca fugar, ci a fost trimis de Hector cu o armată pentru noi cuceriri. Cine nu vrea să creadă toate acestea, spune Dio în concluzie, acela să știe că nu se va elibera de amăgiri și nu va ști niciodată să deosebească minciuna de adevăr.

În alte cuvîntări, în care nu se manifestă doar spiritul de pură contradicție, o poveste ca, de pildă, aceea a lui Nessus și a Deianirei este corectată în sensul că centaurul muribund o convinge pe soția lui Heracles să-l obișnuiască pe acesta, în loc de pielea de leu, cu veșminte mai bune și cu alte comodități, evident tot spre pierzania acestuia. Despre Paris pe muntele Ida ni se spune că le-a văzut pe cele trei zeițe numai în vis și că și-a imaginat doar că este chemat să le judece. Destule trăsături deci, pentru a caracteriza maniera funciarmente prozaică a acestui autor.

Alteori însă Dio dă unui mit existent un sens filosofic, cum au făcut de altfel mulți înaintea lui. El numește aceasta *mȳthon ekponeín* — a prelucra și desăvîrși un mit — și compară un asemenea procedeu cu altoirea de ramuri nobile pe trunchiuri sălbatice. Abia în felul acesta poveștile, altfel inutile, intră în domeniul eticii, al realității și al adevărului. Poate că primii născocitori ai mitului voiau să sugereze celor capabili să înțeleagă ceva de acest fel. Un interlocutor foarte încîntat de această metodă (în cuvîntarea a 60-a) îi compară pe filosofi cu cei ce plăsmuiesc figuri; indiferent dacă toarnă în tiparul lor lut sau ceară, figura va corespunde modelului; tot astfel filosofii fac din orice mit, din orice fabulații, modelîndu-le după tiparul gîndirii lor, ceva util și de nivel filosofic.

Un astfel de mit prelucrat este evident cel din cuvîntarea a 5-a, referitor la monstrul libian, om la un capăt și șarpe la altul, ceea ce pentru Dio semnifică pofte joase. Concluzia intenționat

Scanned with CamScanner

enigmatică este o aluzie la un eveniment contemporan, probabil roman. Din aceeași categorie face parte și cea ce, în cuvîntarea a 10-a, este pus să spună Diogene despre Oedip. Acesta din urmă nici măcar nu a dezlegat enigma propusă de Sfinx; este adevărat că i-a strigat „E omul", dar ce este de fapt omul nu a spus și nici nu ar fi știut să spună. Oedip și-a închipuit totuși că este omul cel mai înțelept și i-a făcut și pe tebani să creadă acest lucru; el a ajuns apoi în felul cunoscut la pierzanie. Sfinxul însă nu era nimic altceva decît *Amathia*, ignoranța, care i-a dus pe beoțieni la pierzanie în trecut, ca și în vremea lui Dio.

Fantezia lui Dio era însă prea săracă pentru a putea crea noi mituri care să rămînă vii și să dureze. În această direcție realizarea lui cea mai de seamă, din prima cuvîntare, este doar o imitație a mitului cunoscut al lui Prodicos [17]: Heracles la răspîntie. Povestea aceasta e spusă de o bătrînă prezicătoare care păzea oile pe malul rîului Alpheios, lîngă un stejar sub care se aduceau sacrificii; între Herea și Olimpia. Heracles, care este eroul povestirii, este de la început descris nu doar ca rege al Argos-ului, ci ca stăpîn al întregii lumi, atît de departe ajunseseră sanctuarele lui. Zeus, tatăl lui, i-a insuflat puterea de a lua hotărîri bune, l-a înconjurat de prieteni excelenți și l-a făcut să înțeleagă multe prin mantică și prin observarea zborului păsărilor. Dar, întrucît îl destinase să devină stăpînul lumii, Zeus, știind cît de multe țineau la Heracles de partea lui muritoare și cîte exemple rele îi puteau da oamenii, i l-a trimis la Teba pe Hermes. Acesta l-a dus pe muntele cu două vîrfuri, unde sălășluiau stăpînirea regească *(Basileia)* și tirania, fiecare cu suita sa. Prințul moștenitor — Heracles — este profund impresionat, privindu-le cu atenție, și întrebat de Hermes, îi declară că admiră *Basileia*, dar în ce privește tirania, ar zvîrli-o în prăpastia adîncă. Hermes îl laudă pentru această înțelegere a lucrurilor, despre care îl înștiințează pe Zeus. Heracles dobîndește astfel

Scanned with CamScanner

de la tatăl său stăpînirea lumii și-i răstoarnă pretutindeni pe tirani.

Cu Dio se întîmplă ceea ce, de atunci, s-a întîmplat cu mulți preoți, care ar fi dorit să creeze mituri, dar nu au putut să închipuie altceva decît figuri alegorice. Acestea nu-și pot justifica sensul și numele decît prin acțiuni care sînt *a priori*, de la sine înțelese; ele nu implică vreun conflict și din această cauză le lipsește personalitatea autentică, în stare să stîrnească un interes viu.

Putîndu-le înfățișa într-o atitudine liniștită și nu într-o succesiune de acțiuni, arta plastică convine mai bine unor asemenea plăsmuiri alegorice. De altfel însăși această primă cuvîntare a lui Dio amintește foarte bine de modèle pictate ca, de pildă, atunci cînd enumeră principalele persoane care fac parte din suitele respective, pentru Basileia: Dike, Eunomia, Eirene, Nomos [18] — pentru tiranie: Omotes, Hybris, Stasis, Kolakeia [19]. În schimb, comportarea Basileii și tiraniei sînt descrise în mod cu totul nefericit. Felul de a acționa al stăpînitorului legitim și cel al tiranului, care se manifestă de-a lungul unei întregi domnii, cu toate împrejurările și momentele ei schimbătoare, se derulează aici, pe cele două culmi, în fața privirilor lui Heracles, în doar cîteva clipe. Tirania (ca să vorbim doar despre ea) aflată pe vîrful mai scund, acoperit de nori tulburi, își are tronul său, mai strălucit, dar clătinîndu-se tot timpul, deasupra unei prăpastii, pe un teren cavernos. Cărările ce duc spre el sînt pline de sînge și de cadavre. Ea privește plină de aroganță, cu un rînjet nesigur, dincolo de străinii sosiți. Aurul ba și-l ține strîns în veșmîntul său, ba îl aruncă înspăimîntată; își tot schimbă culoarea, face cînd una cînd alta, sare de pe tron și se așază apoi din nou, rîde și plînge ș.a.m.d. În cuvîntarea a patra, Dio construiește personalitățile celor trei demoni, Lăcomia, Luxuria și Vanitatea în mod analog, ca persoane implicate într-o activitate ce se vrea caracteristică pentru fiecare. „Așa cum fiziono-miștii", spune înțeleptul din Sinope, „ghicesc din

Scanned with CamScanner

înfățișarea cuiva însușirile lui, noi îi ghicim în sens invers, din însușiri înfățișarea". El îi invocă în sprijin pe artiștii care personifică rîuri, izvoare, insule, orașe etc., amintind că poziția culcată este caracteristică pentru zeitățile rîurilor. Dar tocmai aici ar fi trebuit să-i sară în ochi cu cît mai îndreptățită și avantajoasă este această poziție a făpturilor alegorice în arta plastică decît acțiunea impusă plăsmuirilor sale. Trecem cu totul peste alte alegorii de-a dreptul absurde, ca și peste ficțiunea teologică preluată din religia perșilor, de la sfîrșitul celei de-a 36-a cuvîntări, care ar putea prezenta totuși un anume interes pentru istoria religiilor.

Iată deci cum Dio modifică în chip arbitrar legenda greacă, fie că o interpretează după bunul său plac, fie că o înlocuiește cu șubrede plăsmuiri alegorice. Este probabil că, pe vremea lui Traian, nimeni nu bănuia încă fizionomia pe care o vor căpăta mai tîrziu eroii homerici și faptul că ei vor reveni sub forma unor demoni temuți. Un document în această privință îl constituie, cam la un secol după Dio, convorbirea filostratică dintre un podgorean și un marinar fenician [20].

Așa stînd lucrurile, ce ne spune Dio despre Homer, marea și vechea sursă a legendei eroice, nu ne poate fi de vreun ajutor în cunoașterea și aprecierea lui Homer. Este plin de interes să urmărim care a fost destinul acestui poet din vechime în mîinile unor reprezentanți ai epocii elenice tîrzii, printre care și Dio. Întreaga educație se întemeia într-o asemenea măsură pe Homer, încît nici retorica nu putea ocoli și nu se putea dispensa multă vreme de acest obiect tradițional de studiu. În cuvîntarea în care susține că Troia nu a fost cucerită, se dezlănțuie cu umor întreaga mînie a lui Dio. El nu-l invidiază pe Homer pentru gloria lui, ci se încumetă să dovedească pe baza însăși a poemelor acestuia, oricît ar clama sofiștii că e o *asebie*, cît de multe minciuni a spus în ele. Homer era doar un cerșetor și astăzi, spune Dio, nimeni nu are încredere

Scanned with CamScanner

în mărturia și în laudele unui astfel de om. Homer îl acoperă de laude pe Ulise, pentru a-l înfățișa totuși mai apoi ca fiind un mincinos; dar el însuși era un mare mincinos și se făIea cu minciunile lui, ca și cum ar fi adevăruri. Faptul că nu-și începe povestirea cu adevăratul început, anume cu cele petrecute cu Elena, este caracteristic pentru mincinoși, care nu istorisesc nimic în ordinea firească. Ce vrea să ascundă nu relatează decît aluziv și imprecis, iar cînd lucrurile sînt absolut nesigure, cum sînt, de pildă, poveștile despre Scylla, Polyphem, Circe, le pune în gura altcuiva. Foarte curios este înainte de orice faptul că nu se ocupă de cucerirea orașului, ce oferea atîtea elemente patetice, ea rămînînd doar o presimțire a lui Priam și fiind povestită pe scurt în Odiseea de către Demodoc. Și apoi, de ce nu s-a ocupat Homer de moartea lui Ahile, a lui Paris, Memnon și Aiax? Mai tîrziu, cînd a văzut cît de creduli erau oamenii, el a mai adăugat și alte născociri. Oricum, Dio se declară în stare să indice acele pasaje în care, lăsînd la o parte orice respect față de auditorii săi, Homer începe să mintă fără nici o rezervă. În orice caz însă, el a spus despre oameni chiar mai puține minciuni decît despre zei, dar le-a fost de folos grecilor măcar prin faptul că le-a mai potolit spaima cu care priveau un eventual război cu asiaticii.

În celelalte cuvîntări însă, în funcție de cerințele momentului, îl ridică în slăvi pe Homer ca poet al marilor principi, ca apărător al virtuții, ca educator al națiunii și cîntăreț inspirat al zeilor, mai mare decît Orfeu și decît Sirenele, ca preamăritor al lui Zeus, ca om sărac, dar liber și plin de noblețe, ca adevăratul învățător al lui Socrate, pentru ca apoi să-i reproșeze amarnic ce povestește despre zei și cum risipește în dreapta și în stînga elogii, chiar și unuia ca Thersites. Că Dio nu lua totuși prea în serios versiunea potrivit căreia Troia nu ar fi fost cucerită o arată cuvîntarea a 33-a (*Tarsica prior*), în care este admisă fără ocol pieirea Troiei, ca

Scanned with CamScanner

pedeapsă binemeritată pentru moliciunea, orgoliul și lipsa de măsură a troienilor. Din toată această discuție reținem totuși o știre mai importantă. La Olbia, pe țărmurile Pontului, Dio află că elenii de acolo, izolați de ai lor și amenințați de neamuri străine, nu-l cunosc, dintre toți poeții, decît pe Homer, pe care-l știu chiar pe dinafară; sublimul poet ne apare aici ca reprezentînd patrimoniul comun cel mai durabil al lumii elene încă nebarbarizate, chiar de la periferia ei extremă cea mai primejduită. Iar în cuvîntarea a 53-a Dio declară: nu numai cei ce vorbesc grecește, ci chiar mulți barbari îl știu pe Homer, în primul rînd cei ce vorbesc două limbi, amestecați cu elenii, la care nu mai ajungea nici un alt poet, fie el tragic sau liric; dar chiar și unii dintre barbarii foarte îndepărtați, anume indienii, îl cîntă pe Homer, în traducere. „Dintre stelele cerului nostru, pe multe nu le mai văd, dar despre jalea Andromacăi și a Hecatei, despre vitejia lui Ahile și a lui Hector au știință cu toții". Nu cred că există vreun motiv să punem la îndoială adevărul acestei afirmații.

Găsim de altfel la Dio în legătură cu istoria literară și alte informații prețioase, care nu se întîlnesc probabil nicăieri altundeva sau nu sînt formulate cu atîta claritate. Cuvîntarea a 18-a, adresată unui roman mai tînăr, ne oferă o elegantă privire de ansamblu asupra acelor poeți, retorici, istorici și filosofi care trebuie bine cunoscuți, pe măsura importanței lor, de cel care vrea să ajungă la stăpînirea artei oratorice, necesară omului politic. Despre existența în continuare a dramei în orașele de limbă greacă de odinioară aflăm în cuvîntarea a 57-a că de foarte multă vreme sînt jucate mereu aceleași tragedii și comedii, probabil cele attice din secolele al V-lea și al IV-lea. „Din tragedii se mențin părțile mai trainice, anume iambii, părți scrise în acest metru fiind încă prezentate în teatre, *kaì toûton mére diexiasin en toîs theátrois*; părțile mai molatece, anume corurile, au dispărut însă, așa cum din cadavre rămîn oasele și tendoanele,

Scanned with CamScanner

restul descompunîndu-se". La Nicodemia erau jucate aproape zilnic „tragedii și altele". Este de la sine înțeles că reprezentările dramatice erau de departe dominate de celelalte spectacole — pantomime, întreceri atletice, lupte de gladiatori, fastul hipodroamelor. Cu excepția cuvîntării către locuitorii Alexandriei, Dio vorbește puțin și cu evidentă neplăcere despre aceste lucruri, de altfel foarte bine cunoscute. În legătură însă cu gladiatorii, care erau pentru grecii mai rafinați o respingătoare marfă romană de import, găsim în cuvîntarea a 31-a o curioasă afirmație: la Corint cel puțin, locul în care se țineau aceste lupte era o rîpă sălbatică din afara orașului, unde nici un cetățean născut liber nu s-ar fi lăsat înmormîntat; în schimb atenienii ar fi adăpostit acest spectacol în teatrul lor de sub Acropole, astfel încît oamenii se ucideau lîngă tronurile pe care trebuiau să stea hierofantul și ceilalți preoți. Sînt tronurile care au făcut obiectul unora dintre cele mai remarcabile descoperiri recente din Atena.

Dio nu polemizează în genere cu instituțiile și obiceiurile romane și aceasta nu din considerente de ordin diplomatic, ci pentru că îi era clar că restabilirea în vreun fel a independenței lumii elene era cu totul imposibilă. Îi datorăm în legătură cu soarta acestei naționalități una din acele formulări cuprinzătoare care sînt de o valoare istorică deosebită. Tot așa cum în secolulul al XIV-lea arabul Ibn-Haldun deplîngea într-un loc din a doua sa carte soarta arabilor autentici în uriașul imperiu al califilor, și Dio deplînge soarta elenilor în lumea veche. El recunoaște cu satisfacție că în unele din orașele cărora li se adresează, printre care și orașul său natal Prusa, viața și instituțiile existente sînt încă elene, dar în cea de-a 31-a cuvîntare a sa își mărturisește deschis îngrijorarea și mîhnirea. După ce îi mustră aspru pe locuitorii Rhodos-ului pentru o crimă, despre care vom vorbi mai departe, Dio li se adresează în felul următor: „Odinioară onoarea comună se întemeia pe mulți; și mulți au fost cei care au dus la înăl-

Scanned with CamScanner

țarea Eladei: atenienii, lacedemonienii, tebanii, o vreme corintienii și mai de mult cei din Argos. Nimic n-a mai rămas astăzi din toate acestea. Unii sînt zdrobiți și practic exterminați, alții se comportă atît de urît încît își anulează vechea glorie, considerînd că e în folosul lor dacă nimeni nu-i impiedică să facă rele (la ce *civitates liberae* [21] se face aluzie, e greu de spus). Ați mai rămas voi, locuitorii Rhodos-ului; doar voi mai puteți crede că reprezentați încă ceva și că nu sînteți disprețuiți cu totul. Dar dacă ceilalți din patria voastră sînt așa cum sînt, ei poartă răspunderea pentru faptul că de multă vreme elenii se bucură de mai puțină stimă decît frigienii și tracii. Nu vă împăcați cu gîndul că ați fi primii în Elada; poți fi primul între oameni vii, care au încă simțul onoarei și al bunului renume; dar ceilalți sînt acum într-o stare jalnică de decădere și putreziciune. Dacă te uiți la oamenii de astăzi, cu greu îți mai poți imagina renumele și strălucirea destinelor lor trecute. Despre măreția și strălucirea Eladei vorbesc mai curînd pietrele și ruinele clădirilor; căci pe cei care mai locuiesc în ele nimeni nu i-ar crede nici măcar urmași ai mysienilor [22]. Soarta orașelor care au pierit cu totul mi se pare mai bună decît a celor care dăinuie încă. Amintirea celor dintîi rămîne intactă și renumele datorat strălucirii lor de odinioară nu este în niciun fel întinat. Ca și cu cadavrele, este mai bine să fie nimicite, decît să le vezi putrezind". Despre pierderile suferite de lumea elenă din Italia inferioară Dio vorbește doar aluziv, iar dintre cele suferite la țărmurile Pontului amintește (în cuvîntarea a 36-a) atacurile geților și mai ales pe cel mai teribil care s-a produs la jumătatea secolului I î.e.n.; după acest atac, orașele pontice (aproape toate colonii mileziene) au fost părăsite ori s-au repopulat doar în mică măsură și în cea mai mare parte cu barbari. „Căci multe orașe au fost cucerite în multe părți ale Eladei care se întindea peste multe țări. Este evident că Elada denumește aici națiunea greacă. În legătură cu dezintegrarea Macedoniei aflăm

Scanned with CamScanner

de la Dio doar că Pella, odinioară locul de unde s-a pornit la cucerirea Asiei, nu mai era decît un cîmp plin de cărămizi ale clădirilor ruinate. Tesalia, ni se spune, era pustie, Arcadia devastată. Dio nu a apucat să vadă măsurile întreprinse de marele filoelen Hadrian; nu este însă deloc sigur că ele i-ar fi dat cine știe ce noi speranțe.

Și imperiului roman, stăpînitor al lumii, moștenitor al atîtor țări și popoare, dar mai ales Romei, Dio le-a adresat astfel de avertismente. Ce spune el în cuvîntarea a 79-a despre construcțiile și ornamentațiile luxoase, dar lipsite de valoare artistică, ale locuitorilor Romei, despre pietrele prețioase, fildeșul, chihlimbarul și alte asemenea lucruri cumpărate pe bani mulți de la barbarii din regiuni îndepărtate, au spus pe larg, la fel de mustrător, și alții. Mai precise sînt premonițiile din cuvîntarea a 13-a: „Măreția Romei este mai îndoielnică și destul de șubredă. Bine ar fi dacă ați renunța la pompă, ați locui în case mai mici și nu ați mai ține o mulțime de sclavi! Și cu cît ați fi mai pioși și mai devotați celor sacre, cu atît și jertfele pe care le aduceți ar fi mai modeste și mai puțin costisitoare! S-ar reduce și mulțimea pe care o hrăniți acum, iar orașul s-ar ușura ca o corabie din care s-a aruncat balastul. Așa cum stau însă lucrurile acum, cu grămezile de tezaure care se acumulează aici din lumea întreagă, cu viața de plăceri care s-a înstăpînit, cu lăcomia de care sînt cuprinși toți, Roma ne amintește de rugul lui Patroclu, pe care Ahile l-a clădit cu lemn mult, cu multe leșuri și veșminte, îmbibîndu-l în grăsimi și ulei, chemînd apoi cu daruri vînturile și promițîndu-le jertfe dacă vor veni și vor înteți focul. Tot astfel răutatea și desfrîul oamenilor ar putea mistui prin flăcări Roma". Ce presimte Dio aici s-a întîmplat mai apoi numai în parte și pentru un timp în tumultul secolului al III-lea sub Alexandru Severus, Gordian, Carinus. Figurile lui Alaric și Genseric nu aveau cum să-i treacă prin minte lui Dio.

Dio și-a formulat foarte pe larg părerile despre stăpînirea romană a lumii, în primul rînd în

Scanned with CamScanner

primele patru cuvîntări, destinate lui Traian, căruia-i sînt de altfel în parte adresate. Ele au fost concepute parte sub Nerva, tatăl adoptiv al lui Traian, parte în timpul domniei acestuia din urmă. Dacă proslăvirea acestui stat este în ele prea stridentă, Dio, grecul originar din Asia Mică, merită în orice caz mai multă indulgență decît ar merita un cetățean roman, pentru că, de multe generații, din vremea lui Alexandru și a diadohilor săi, orientul grec era obișnuit cu monarhia și cu divinizarea chiar a celor mai nedemni reprezentanți ai ei. Nu este de altfel descris Traian, așa cum era, ci stăpînitorul ideal, așa cum ar fi trebuit să fie, ca un îndemn adresat lui Traian. Sînt cu acest prilej preluate epitetele folosite de Homer: stăpînitorul cel drept este păstor și ocrotitor al popoarelor, sau, cum spune Horațiu: părinte și ocrotitor al întregului neam omenesc. El este un slujitor zelos al zeilor, convins de existența lor și iubit de ei, o imagine muritoare a primului și celui mai mare rege, Zeus, de la care a primit puterea și darul de a guverna, „arta lui Zeus" și ale cărui atribute ca însemne ale puterii *(dynámeis)* i se aplică și lui — ca, de pildă, Polieus, Philios, Hetaireios, Hikesios, Xenios, Ktesios, Epikarpios [23]. Se consideră de asemenea că întrunește în gradul cel mai înalt calitățile morale: grija pentru toți oamenii, simțul viu al datoriei, puterea de muncă, respectul față de legi și de instituții, disprețul față de lingușeli, înțelegerea tuturor lucrurilor în spirit religios, pentru el orice virtute fiind o dovadă de pietate și orice faptă rea o manifestare a impietății față de divinitate ș.a.m.d. În ce privește relația dintre stăpînitor și popor, vorbitorul folosește pentru a o explica asocierile cele mai elocvente: suflet și trup, soare și pămînt. Nu sînt lipsite de interes nici trăsăturile mai puțin esențiale ce-i sînt atribuite acestei figuri ideale: arta de a se purta corect cu soldații, evitarea oricăror excitante moleșitoare — muzica nefiindu-i de nici un folos —, dragostea pentru vînătoare ca prefigurare a războiului, cu alergatul și călăritul care sporesc forțele fizice, dar nu pentru

Scanned with CamScanner

partidele comode de vînătoare, de genul celor practicate de regii persani.

În problema valorii sau nonvalorii imperiului roman, Dio recurge în mod inevitabil la cel mai de seamă precedent apropiat în timp din lumea greacă: Alexandru Macedon. Romanii secolului I e.n., îndeosebi cei sortiți să cadă jertfă casei augusteice, nutreau o ură instinctivă față de Alexandru. Așa se întîmplă cu Seneca și mai ales cu Lucanus [24]; acesta proferează în cîntul al 10-lea al Pharsaliei anatema sa împotriva splendidului mormînt de la Bruchion din Alexandria unde odihnește *Pellaei proles vesana Philippi felix praedo* [25], cel care a dat odinioară lumii jalnicul exemplu al unei posibile uniri sub o singură stăpînire a atîtor țări și popoare. Ca grec, Dio va fi avut alte idei în această privință și, cu vremea, Alexandru a dobîndit și la mulți romani statutul unui erou, ba chiar al unui demon. În cuvîntarea a 2-a, sub forma unei discuții cu tatăl său, Filip, el este descris în chip ideal ca un tînăr leu, atribuindu-i-se un fel de a gîndi de mare elevație. În cuvîntarea a 4-a însă, un dialog cu Diogene, al apare într-o ipostază cu totul diferită, ca un om ambițios, stăpînit de dorința de putere, în timp ce cinicul este liber de orice asemenea preocupări. În felul disprețuitor în care Diogene vorbește despre viitoarea lui glorie asiatică s-ar putea ghici și un sfat indirect dat lui Traian, ale cărui apetituri războinice erau bine cunoscute încă înainte de războiul dacic. Spre sfîrșitul cuvîntării se spune: Abia cînd îți vei fi potolit propriul demon, firea ta proprie, care-ți este dușmanul cel mai mare, vei fi într-adevăr rege.

Ca filosof, Dio pare a nu-i fi uitat nici pe cei de-o seamă cu el, filosofia creînd prin excelență, cum observase mai de mult, aptitudinea de a conduce lumea. Dio nu se referea la vreo formă legală anumită de participare la guvernare. În legătură cu singurele trei forme de organizare pe care le considera posibile, Dio declară deschis că preferă aristocrației monarhia, pentru că s-a dovedit în practică mai bună. Ce spune el în cuvîn-

Scanned with CamScanner

tarea a 56-a despre o monarhie ale cărei puteri sînt limitate de consilieri, efori ș.a., se referă doar la trecut. El nu spune nimic nici despre senatul roman și despre posibila lui participare la guvernare; sigur este însă că și-l imaginează pe împărat înconjurat în imediata apropiere și slujit în regiuni îndepărtate de prieteni intimi suspuși, inatacabili prin poziția lor superioară, *philoi*, care l-ar sprijini la bine și la rău, prin ochii și urechile cărora ar vedea și ar auzi și cu gîndurile cărora ar gîndi. Asemenea prieteni nu și-i poate cîștiga prin vreun bun material, ci doar prin bunăvoință și iubire. Armele, armatele și cetățile sînt lucruri secundare, amăgitoare. dacă-i lipsesc acești prieteni intimi, care-l ajută pe stăpînitor să le administreze pe toate și îi creează ubicvitatea de care are nevoie. De ales și-i alege nu doar dintre cei mai apropiați ai săi, ci dintre toți oamenii din imperiu care se dovedesc a-i fi cei mai credincioși. Este neîndoielnic că Dio s-a gîndit aici poate în primul rînd la „filosof".

În aceste patru cuvîntări destul de oficiale este subliniat în permanență contrastul dintre domnia legitimă, cum este pentru Dio cea a lui Traian, și tirania. În numeroase locuri din alte cuvîntări Dio nu se sfiește să declare că a domni este în genere un lucru nefericit atît pentru cel ce domnește cît și pentru supuși și că nimic nu garantează dăinuirea imperiului. Regele persan, înconjurat de trădare și sprijindu-se numai pe garda sa personală, așa cum îl descrie Diogene în cuvîntarea a 6-a, este de fapt echivalentul împăratului. Într-o dată cuvintele *týrannos*, *tyrannis* se amestecă cu *mónarhos*, *monarhia*; se vorbește sumbru despre teama continuă de moarte violentă într-un moment imprevizibil, despre ingratitudinea celor cărora li s-a făcut doar bine, despre imposibilitatea de a fugi din vastul imperiu, despre mînia celor cu concepții liberale și despre ușurința cu care trădează cei cu conștiința slabă. În alte locuri (în cuvîntarea a 73-a) se spune că monarhul nu poate suporta în apropierea sa un om de calitate, care să se bucure în popor de autoritate și stimă.

Scanned with CamScanner

Principilor nedrepți și lași le este adresată (în cuvîntarea a 62-a) amenințarea că stăpînirea lor nu are șansa să dureze. În cuvîntarea a 21-a se spune într-un loc: este înălțat la rangul de împărat omul cel mai bogat, de la care se așteaptă banii cei mai mulți. Tot acolo se vorbește cu amărăciune, în legătură cu Nero, despre faptul că și astăzi toți ar dori ca el să mai trăiască. În alt loc (în cuvîntarea a 45-a) Dio îl numește pe Domițian domnitorul cel mai puternic și mai dur, pe care toți elenii și barbarii îl numeau stăpîn *(despótes)*) și zeu, dar care era de fapt un demon rău.

Trebuie menționate în sfîrșit cuvîntările lui Dio adresate unor orașe, cuvîntări care, pentru unele, reprezintă tot ce s-a scris mai important despre ele. Trec în mod intenționat, pentru că această problemă ar cere o dezbatere mai largă, peste relația lui Dio cu orașul său natal Prusa, despre care aflăm dintr-o serie de cuvîntări și din două scrisori cuprinse în cartea a 10-a a lui Plinius.

Valoroasă pentru cunoașterea vieții orășenești în general, îndeosebi din Asia Mică, este mai ales prima din cele trei cuvîntări *perì dóxes* [26], a 66-a în ordinea lor. Ea confirmă în mare măsură ceea ce se știe și din alte consemnări din acea vreme și din epoca următoare și anume faptul că orășenii bogați erau plini de ambiție și dispuși să-și cheltuiască averile doar pentru a dobîndi onoruri. Dio nu vorbește despre edificiile publice, deși el însuși a înălțat o frumoasă construcție la Prusa. Obiectul batjocurii sale îl constituie spectacolele și ospețele oferite poporului: cîntăreții din flaut, mimii, chitariștii, scamatorii, pugiliștii, pancratiaștii [27], luptătorii, alergătorii, chiar învingătorii la jocurile olimpice, care erau închiriați pentru cinci talanți; apoi leii pentru luptele cu animalele și hecatombele de tauri pentru sacrificii; în sfîrșit ospețele cu care era delectat poporul, pe rînd, în serii de cîte 100 de persoane, în fiecare zi. Și pentru toate acestea nebunul sărăcit *(anóetos)* obține distincții inventate ad-hoc în orașe: o

Scanned with CamScanner

cunună, o eşarfă, un veşmînt de purpură, o proedrie, adică un loc în faţă în instituţii şi la serbări, o proclamaţie publică, care îl declară bărbat emerit, dar este tot timpul frămîntat de grija, care nu-l lasă să doarmă, că nu le-a făcut tuturor pe plac. Chiar dacă asemenea lucruri se vor fi întîmplat rareori, este totuşi evident că asemenea dorinţi au dat spiritului şi atmosferei ce domnea odinioară în oraşe o coloratură specifică.

Tot de domeniul spectacolelor din oraşe ţinea pe vremea imperiului şi faptul că oratori şi filosofi îşi rosteau cuvîntările în cercuri mai restrînse, dar şi în faţa poporu'ui adunat, de cele mai multe ori în teatru sau în agora. Aşa îşi va fi făcut desigur apariţia şi Dio în diferite oraşe şi este probabil că multe din cuvîntările sale adresate oraşelor vor fi fost ţinute în acest fel. Dintre ele însă *Rhodica* şi cuvîntarea *celaenică* şi în orice caz *Tarsica prior* şi cea *ad Alexandrinos* au fost numai scrise.

Cuvîntarea a 31-a (rhodică) caracterizează în mod acut şi precis un anumit grad de declin spiritual şi moral al unei republici greceşti. Încă din vremea diadohilor se întîmpla nu rareori ca, în urma unor schimbări politice, statui memoriale mai vechi să fie înlăturate ori să li se pună noi capete sau chiar numai nume noi, fapt întrucîtva scuzabil din cauza tiraniei şi a ameninţărilor. Dar la Rhodos, care în timpul vieţii lui Dio şi-a pierdut şi redobîndit de mai multe ori libertatea faţă de republica romană, un funcţionar de seamă avînd rangul de strateg s-a coborît, fără îndoială cu conivenţa conducerii oraşului, pînă la a da unor vechi statui numele primilor romani de viţă nobilă care şi-au făcut întîmplător apariţia la Rhodos, şi asta desigur închipuindu-şi că prin astfel de linguşeli va păstra mai bine libertatea oraşului. Abuzul a început cu statuile deteriorate şi cu acelea care nu se mai aflau pe soclurile lor, dar s-a extins la cele intacte, care nu mai aveau însă vreo inscripţie şi apoi la cele care aveau încă inscripţii, dar erau foarte vechi şi aproape de nerecunoscut. Dio le arată locuitorilor Rhodos-ului

Scanned with CamScanner

ce înseamnă adevărata glorie, cît a trebuit cineva în trecut să pătimească și să înfăptuiască pentru a fi cinstit prin înălțarea unei statui și cît de ridicol li se va fi părut romanilor înșiși acest gen de omagiu. El este aici într-adevăr la înălțime, stăpînit de o îndreptățită mînie, exprimată cu elocvența necruțătoare a unuia care cunoaște perfect locul și împrejurările la care se referea. Am amintit mai înainte cum, declarîndu-i pe rhodieni ultimii greci autentici încă în viață, Dio încerca să le exalte simțul onoarei; în încheierea cuvîntării sale el laudă obiceiurile lor elene, încă nealterate, mai ales calmul și buna lor cuviință. O cuvîntare fals atribuită lui Dio — a 37-a, corintică — se referă și ea în mai multe locuri la modificarea inscripțiilor statuilor.

Dintre cuvîntările adresate orașului Tarsus din Cilicia (a 33-a și a 34-a), prima conține atît de multe reproșuri cu privire la viața moleșită și destrăbălată a acestui oraș plin de înfumurare, încît e greu de crezut că tarsienii l-au lăsat pe filosof să vorbească pînă la capăt. Găsim și aici informații prețioase și pasaje pline de frumusețe, cum sînt, de pildă, acelea în care Dio le reamintește tarsienilor că lucrurile au fost cîndva altfel. „Ce-ar fi dacă întemeietorii, semizei, și divinitățile orașului ar reveni din cînd în cînd invizibili la serbările ce le sînt consacrate în orașele lor, ca Heracles, de pildă, aici, la rugul său, pe care-l decorați în fiecare an atît de frumos (la sărbătoarea lui Heracles); oare nu s-ar grăbi el să se întoarcă în Tracia sau în Libia? sau Perseu care plutește deasupra orașului?“ Cea de-a doua cuvîntare, ținută efectiv, după cîte se pare, în vremea lui Nerva, cuprinde informații instructive cu privire la organizarea orașului, la funcționarii lui și la conflictele de frontieră cu vecinii din Mallus, Aegae, Adana ș.a. pe care Dio le consideră fără nici un sens, dat fiind că toți erau subordonați, *homódouloi*, supuși ai Romei. O temă asemănătoare este expusă în cuvîntarea a 38-a către locuitorii Nicomediei, care avea titlul onorific de metropolă a Bithyniei, dar își disputa

Scanned with CamScanner

cu Niceea locul întîi, *proteúein*, spre hazul romanilor, care socoteau că toate acestea sînt prostii de-ale elenilor. Dio a atras atenția și la Niceea, în cuvîntarea a 39-a, că numai buna înțelegere le-ar putea aduce o oarecare stimă din partea romanilor. Veritabila capitală a Frigiei, Celaenae, cea care se sufoca în grăsimea ei și unde îndeosebi în marile zile anuale de judecată circulau enorm de mulți bani, este lăudată în cuvîntarea a 35-a în mod ironic ca locul cel mai fericit și îmbelșugat din lume, cu excepția poate doar a Indiei. În legătură cu India, oratorul desfășoară apoi imaginea fabuloasă a unei țări a huzurului, parcă într-adins pentru a stîrni apetiturile auditorilor și a-i face astfel nefericiți. Cu mai multă simpatie decît în toate cazurile amintite mai înainte vorbește Dio, în cea de a 36-a cuvîntare a sa *(Borysthenitica)*, despre Olbia, vechiul oraș sărac de pe țărmurile Pontului, care-și revenise întrucîtva după devastarea lui de către geți, întrucît înșiși barbarii din jur doreau să existe aici un emporion[28] grec. Noua Olbie se retrăsese însă într-un colț din vechea suprafață a orașului, încît unele din vechile turnuri rămase în picioare se înălțau acum departe în cîmp. Din picturile din temple ca și din sculpturile de pe morminte, nici una nu a rămas neatinsă. Dar oamenii au încă trăsături elene și-și poartă părul și barba ca elenii, chiar dacă se îmbracă ca barbarii; și, păstrîndu-se cultul lui Ahile Pontarhes, Homer este încă știut de toți. Auditorii lui Dio, care se adunaseră în jurul său afară, în fața porții orașului, toți înarmați din cauza atacului din ziua anterioară al sciților, îl urmează în oraș pînă în fața templului lui Zeus, unde el le ține acea cuvîntare despre cetatea — *pólis* — a lui Zeus. Un moșneag îl întrerupe cuviincios, lăudîndu-l: e o minune că se face auzit la ei un filosof; este adevărat, spune el, că vin în oraș eleni, dar sînt negustători, de fapt mai barbari decît noi, care aduc mărfuri proaste și vin de nebăut, dar nici de aici nu iau lucruri

Scanned with CamScanner

mult mai bune; pe tine însă te-a trimis din insula lui fericită Ahile, spre delectarea noastră.

În contrast total cu această Borysthenitică stă marea cuvîntare a 32-a, elaborată cu foarte multă grijă, către locuitorii Alexandriei. Primul oraș al imperiului după Roma, cheia celor mai mari tezaure și venituri, sediul comerțului cu întreaga lume, apărat cu strictețe, cunoscut fiind caracterul său rebel, a căzut pradă unei pasiuni nebunești pentru muzică, teatru și curse de care. Întreaga lui viață amenință să devină un vîrtej sălbatic *(kõmos)* de dănțuitori, lălăitori și ucigași; din patimă pentru astfel de lucruri se moare în acest oraș, ca în alte părți pentru patrie. Dio stigmatizează în această cuvîntare întreaga degenerare a spectacolelor în imperiul roman; ea este însă îndeosebi pentru Alexandria noul din documentele cele mai importante. Este relevat în ea caracterul morbid și tensionat al acestei agitații; sînt mai apoi strașnic șfichiuiți distinșii filosofi locali, ca și cinicii de la toate răspîntiile și de pe lîngă coloanele templelor, retorii lingușitori și avocații, care nu mai vorbesc ca lumea, ci au adoptat un mod cîntat de a cuvînta. La sfîrșitul cuvîntării, Dio le spune cetățenilor cu sufletul pustiit ai orașului, care nu mai pot memora decît melodii și discursuri batjocoritoare, că rîsul lor nu face decît să arate că le lipsește cu totul bucuria adevărată.

În cea de-a 7-a cuvîntare găsim totuși în sfîrșit, sub titlul *Euboïkós e kynegós*[29], Venator, una dintre cele mai frumoase idile ale literaturii antice, incontestabil cea mai frumoasă piesă pentru noi din întreaga colecție.

Dacă Dio își întoarce fără nici o iluzie ochii de la orașele Greciei din vremea sa, el păstrează însă o simpatie fățișă pentru populațiile rustice puțin numeroase, cu obiceiurile lor din vechime. El spune, în legătură cu șederea în Pelopones: am ocolit orașele și mi-am căutat adăpost la păstori și vînători, cu obiceiurile lor simple și nobile. Cuvîntarea aceasta *(Euboïkos)* este o descriere vie, cînd capricioasă, cînd de o înaltă

Scanned with CamScanner

poezie, dar păstrîndu-se în limitele adevărului, a unei altfel de existențe. Venind din Chios, Dio naufragiază pe țărmul Eubeei și este primit și îngrijit de două familii, care trăiesc din vînătoare și din cultivarea unui petec pe pămînt și a cîtorva butuci de viță de vie pe povîrnișuri și care-și povestesc viața. Cu o mare frumusețe este descris mai ales contrastul dintre libertatea și singurătatea în care trăiesc acești oameni simpli, plini de vigoare, și starea de decădere și putreziciune a unui oraș de pe coastă, care ar putea fi Chalcis, Eretria sau oricare altă localitate de pe insulă. Toate acestea nu sînt doar descrise, ci se desfășoară în fața privirilor cititorului, ca evenimente reale, desprinse din viață. Dio ajunge să cunoască îndeaproape cele două familii și participă ca oaspete la logodna fiului uneia cu fiica celeilalte.

În fața literaturii antice ajunse la noi atît de fragmentar, se nasc în sufletul nostru două dorințe: prima, să regăsim pînă la urmă ceea ce s-a pierdut din opera autorilor ce ne sînt cunoscuți; a doua ca, prin aceasta, să putem afla, în locul atîtor lucruri ce ne interesează mai puțin ori sînt spuse mai bine de alți scriitori, lucrurile care ar fi pentru noi importante. În legătură cu Dio, prima dorință ar fi să poată fi salvată *Getica* sa, care ar trebui să arunce o lumină clarificatoare asupra marii probleme a geților, asupra naționalității și apariției treptate a unor popoare pe țărmurile Pontului. În ce privește scrierile lui Dio care au ajuns la noi, dacă zece dintre ele ar fi fost de valoarea și de ținuta *Euboïkos*-ului, el s-ar situa astăzi în primul plan al literaturii grecești; cu cele 79 de cuvîntări el a fost în orice caz mai în acord cu cerințele vremii sale și ale epocii imediat următoare, care admira mai presus de orice stilul și arta oratorică.

NOTE

1. Este vorba de Plinius cel Tînăr (Gaius Plinius Caecilius Secundus) (61 sau 62 — 113 e.n.). S-a bucurat de multe onoruri în vremea lui Traian, căruia i-a

Scanned with CamScanner

consacrat un „Panegiric", care reprezintă un document istoric important ce pune în lumină reformele realizate de Traian. „Scrisorile" sale, dintre care a zecea parte cuprinde corespondența lui cu Traian, sînt de asemenea un document al acelei vremi, cu valoare deopotrivă literară și istorică.

2. Dio(n) Cassius (150—235 e.n.), născut la Nicaea în Bithinia, autor al unei *Istorii a Romei* în greceşte, în 80 de cărți, dintre care s-au păstrat doar 26. Perioada pe care o acoperea se întindea de la întemeierea Romei pînă în anul 229 e.n.
3. Împărații Vespasian, Titus și Domițian.
4. Apollonius din Tyana, în Cappadocia (n. cca. 4 î.e.n.), un filosof pitagorician itinerant. A scris o biografie a lui Pitagora și alte lucrări, din care nu ni s-a păstrat aproape nimic. Despre propria lui viață a scris Philostratus.
5. Philostratus, nume purtat de patru membri ai familiei. Lui Philostratus III (cca. 210 e.n.) i se atribuie, alături de *Viețile sofiștilor* și *Viața pitagoricianului Apollonius din Tyana*.
6. „cerșetor", „vagabond"
7. „preoțimea"
8. veșmîntul cel mai obișnuit al grecilor: o simplă cămașă de lînă cu mîneci scurte, strînsă pe mijloc și lungă pînă la genunchi.
9. „Despre necredință"
10. „Cetate a lui Zeus"
11. O categorie de locuitori ai Spartei, probabil primii locuitori ai țării, redusă la condiția de servi, fără nici un fel de drepturi politice.
12. Rege legendar al Tebei
13. Ultimul rege al Lidiei (560—546 î.e.n.), de o bogăție ce a devenit proverbială. A trimis ofrande sanctuarelor din Grecia în special celui de la Delfi.
14. Zeu născocit și introdus în Egipt de Ptolemeu I, care era o combinație între Zeus, Hades și Asclepios și era considerat a fi conducătorul universului. În Alexandria era adorat în marele templu numit Serapeum.
15. Vezi nota 32 la conferința „Despre meritele grecilor pe tărîmul științei".
16. Fiii lui Pelops, asupra cărora s-a manifestat în continuare blestemul căzut asupra casei lui Pelops. Atreus era rege la Micene. Thyest i-a sedus soția, pe Aethra. Atreus l-a surghiunit, dar mai apoi l-a rechemat și, la un ospăț, i-a oferit un fel de mîncare făcut din carnea copiilor acestuia. Thyest a fugit cuprins de groază, blestemîndu-l și el pe Atreus.
17. Prodicos (născut între 470—460 î.e.n. în orașul Iulis din insula Ceos), contemporan cu Democrit și Gorgias, prieten, se pare, al lui Socrate; filosof al naturii, sofist. A murit la Atena. Mitul lui este în linii mari următorul: În vremea cînd trecea de la copilărie la

Scanned with CamScanner

adolescenţă, lui Heracles, care se oprise la o răspîntie, neştiind încotro să o apuce, i s-au arătat două făpturi feminine, una întruchipînd Corupţia, cealaltă Virtutea, fiecare dintre ele pledînd pentru modul de viaţă pe care-l reprezentau, Virtutea dîndu-i însă o adevărată lecţie morală de cum trebuie înţeleasă şi trăită viaţa.

18. Justiţia, legalitatea, pacea, ordinea.
19. Brutalitatea, orgoliul, discordia, lingușirea.
20. Convorbire cuprinsă în *Heroikós* („eroicul"), un dialog atribuit lui Philostrate din Lemnos (190 ? — 250 ?). Convorbirea dintre podgorean şi marinarul fenician se desfăşoară în Chersonesul tracic, în apropiere de sanctuarul lui Protesilas. Marinarului sceptic în ce priveşte caracterul nemuritor al eroilor, podgoreanul îi povesteşte despre apariţiile lui Protesilas, despre alţi eroi mitologici ca Hector, Patroclu, Enea, despre spiritul lui Ahile şi despre cultul ce-i este consacrat în Tesalia. Este o reafirmare a credinţei în vechea religie greacă şi în cultul eroilor.
21. „cetăţi (oraşe) libere".
22. Mysia: regiune din nord-vestul Asiei Mici, avînd ca oraşe principale Troia, Abydos, Lampsacos.
23. Protector al cetăţii, protector al prieteniei, ocrotitor al celor ce adresează rugăciuni, ospitalier, protector al căminelor, dătător de roade.
24. Marcus Annaeus Lucanus (39—65 e.n.); Poemul său epic *Pharsalia* este considerat a fi cel mai mare după *Eneida* lui Virgil.
25. „Odrasla smintită a lui Filip din Pella (macedoneanul), jefuitor norocos".
26. „Despre onoruri".
27. „Pancration" era în Grecia o formă de întrecere foarte brutală care combina trînta cu boxul. A fost introdusă printre jocurile olimpice cu începere din anul 648 î.e.n.
28. Centru comercial.
29. *Vînătorul* sau *Poveste de vînătoare din Eubeea*.

Scanned with CamScanner

DESPRE ARTA CULINARĂ A GRECILOR DIN EPOCA TÎRZIE

7 noiembrie 1876

De cînd există cultura, oamenii au preferat mîncarea bună, în privința aceasta apărînd mari diferențieri. Poeți șăgalnici au mers chiar pînă la a numi arta culinară mama oricărei culturi.

La curțile marilor potentați, începînd cu faraonii, bucătarii erau la mare cinste. Alături de șeful brutarilor și de șeful paharnicilor, se va fi aflat desigur și șeful bucătarilor.

La greci, simpla, dar sănătoasa bucătărie homerică ne este cunoscută din descrierile numeroaselor jertfe. Eroii înșiși se pricep la prepararea mîncărurilor, iar a aprinde bine focul era chiar pentru un erou un talent vrednic de dorit, care nu era la îndemîna oricui.

Homer impune însă prin atîtea calități minunate, încît de obicei nu prea se dă atenție lucrurilor pe care le spune despre mîncare. Așa se întîmplă și cu lumea elenă din epocile ce i-au urmat; statul și cultura, arta și poezia ei ne atrag într-o atare măsură, exercită însă asupra gîndirii și activității noastre spirituale o influență atît de puternică, încît problemele lor culinare abia dacă trezesc uneori un interes lăturalnic, arhivistic. Au existat desigur din timpuri vechi, în Răsărit ca și în Apus, colonii, ca, de pildă, cele siciliene, care se sufocau în grăsimea lor și care erau renumite pentru traiul lor îmbelșugat; același lucru poate fi spus despre curțile tiranilor. Dar marea vatră, centrul însuși

Scanned with CamScanner

al spiritului grec, avea alte preocupări vitale decît plăcerile de natură culinară; în marile epoci ale Greciei se vorbește puțin despre ele și numai atunci cînd nu puteau fi trecute cu vederea. Sînt pomenite și descrise frecvent ospețe, dar aproape niciodată nu sînt menționate mîncărurile servite; aceasta pentru că principalul era petrecerea în comun, nu masa propriu-zisă.

Cu începere însă din secolul al IV-lea î.e.n., situația se schimbă considerabil, izbitor: nu numai că sînt amintite o mulțime de cărți de bucate, scrise în proză sau în versuri, din care unele fragmente se păstrează încă — ele constituie o întreagă literatură —, dar ramurile cele mai importante și mai active ale poeziei din acea vreme, așa-numita comedie attică medie și mai nouă sînt, dacă judecăm după fragmentele rămase, disproporționat de pline de anecdote culinare, iar bucătarii devin în ele personaje de prim plan. De la acești oameni și din ce istorisesc ei aflăm mai multe lucruri despre viața din vremea lor decît de la mari artiști ai acelei epoci.

Asupra acestui fapt merită să meditățm, pentru a încerca să-i găsim explicația.

De altfel lucrurile se petrec așa nu numai la Atena, pentru care au fost scrise comediile de care vorbim și unde ele erau de regulă jucate; la o examinare mai atentă, vom constata că întreaga lume elenă din epoca mai tîrzie avea aceleași gusturi, ba chiar că excesele cele mai strașnice se produceau mai ales în afara Atenei.

S-ar putea oare susține că orice dezvoltare spirituală excepțională, cum a fost incontestabil cea a grecilor acelei vremi, este însoțită în mod necesar și de rafinamente de ordin culinar? și că gustul pentru artă și poezie presupune și un gust delicat pentru lucrurile materiale, în speță pentru o bucătărie aleasă?

Dacă ar fi așa, tocmai cei mai mari artiști și poeți ar trebui să fie, ceea ce e ridicol, și cei mai mari gurmanzi (în text: *gourmands*). Biografia lor nu ne spune nimic de acest fel sau ne vorbește despre exact contrariul, despre simplitatea no-

Scanned with CamScanner

torie a felului lor de viață. Un alt foc decît cel din bucătărie le încălzește viața. Dacă își permit vreun lux, acesta e în direcția frumuseții și bogăției veșmintelor.

Semnificativă este nu doar apariția pasiunii pentru bucătăria rafinată, ci mai ales insolența cu care ea se instalează ca element de mare interes în operele destinate să distreze publicul, ba chiar în prim planul poeziei.

Trebuie să se fi produs în viața elenilor o mare mutație a forțelor și preocupărilor.

Pînă atunci, aproximativ pînă la războiul peloponeziac, două mari probleme umpluseră existența cetățeanului: viața publică și dorința de a se distinge pe plan spiritual sau fizic. O dublă gimnastică menținuse viguros suflul omului elenic.

Dar statul căzuse în acea vreme, aproape pretutindeni, în mîinile unor oameni mărunți, adesea chiar ticăloși, iar viața publică era bîntuită de demagogi și de sicofanți. Oamenilor cinstiți și capabili care voiau să se ocupe de treburile statului li se puneau în cale tot felul de piedici. Numărul lor se împuținase de altfel considerabil. Cine avea minte și talent, cine mai avea ceva de pierdut se ținea acum cît mai departe cu putință de aceste stătulețe destrămate; exemplul îl dau filosofii. Iar de rapacitatea statului oamenii se fereau cît puteau, recurgînd la tot felul de subterfugii.

Dorința de a se distinge, care-i adusese mai înainte pe greci în locurile unde se desfășurau întreceri sau pe cîmpurile de luptă, se îndrepta acum în parte mai mult spre realizări spirituale, literare și poetice, și în parte spre tot felul de vanități mărunte: oamenii se întreceau acum în ironii și în glume sau în distracții ușoare.

Națiunea era încă plină de mari talente și avea să dăruiască și de aici înainte lumii realizări de seamă; chiar dacă vreuna dintre formele de manifestare spirituală, ca de exemplu tragedia, se epuizase, arta plastică își rostea în schimb în secolul al IV-lea cuvîntul cel mai greu, îmbinînd, cu Scopas și Praxitele, sublimul cu grația cea mai

Scanned with CamScanner

delicată și cu o emoționantă viață sufletească. Statul însuși își mai revine pe ici pe colo, chiar dacă numai pentru puțină vreme, ca, de pildă, la Teba sub Epaminonda și Pelopida și la Atena sub Demostene. În genere însă tonul îl dă viața de plăceri mai mult sau mai puțin rafinate. Ea se opune sfidătoare vieții publice care se discreditase. În cei 16 ani trăiți în vremea demagogului Eubulos[1], statul atenian a cedat și el tendinței generale spre o viață de plăceri, a lăsat să decadă flota și armata și a instituit pedeapsa capitală pentru oricine propunea ca banii alocați pentru sărbători să fie folosiți pentru scopuri serioase. Oamenii uitaseră cu totul de țelurile mai înalte ale existenței.

În aceste împrejurări, și pasiunea pentru ale mîncării (în text: *la gourmandise*) devine unul din interesele principale în viață și un motiv important al poeziei comice. Cine nu-i face față, dă cel puțin glas invidiei. Vorbăria generală despre mîncăruri și despre prepararea lor ia proporții; din tradițiile rămase din acea vreme o mare parte miroase a bucătărie. Deja ficatul de gîscă este o delicatesă cunoscută[2].

La Atena, care ne interesează în primul rînd din toate punctele de vedere, asemenea trăsături apăruseră sporadic încă în secolul al V-lea; Aristofan le îngăduie unora dintre măști, chiar în creațiile sale cele mai timpurii, să exprime o voracitate extremă[3]. Iar bucătarul, ca personaj de teatru, pare a fi apărut chiar la un foarte vechi autor comic din Megara, Meson (*Maision*; n.tr.)

Dar înaintașii cei mai de seamă ai celorlalți greci în problemele culinare, ca și în folosirea acestor motive în poezie, au fost sicilienii veacului al V-lea[4].

Cel mai renumit poet sicilian al acelei vremi, Epiharm, a introdus în farsele sale pe teme mitologice, dacă e să judecăm după fragmentele rămase, numeroase scene înfățișînd ospețe, în care erau enumerate cu duiumul delicatese de tot felul din lumea plantelor și animalelor. Și tot din Sicilia au venit teoria și practica gătitului alimentelor.

Scanned with CamScanner

Mithekos, poate cel mai vechi autor al unei cărți de bucate, era siracuzan și, pe deasupra, descendent al lui Heracles. Apetitul acestui semizeu a fost descris pe atunci în comedii și în farse. Iată cum ni-l înfățișează Epiharm [5]: „Gîtlejul îi vîjîie, fălcile îi troznesc, măseaua pocnește, caninul scrîșnește, nările îi tremură, urechile i se mișcă".

În piesele altor comici Heracles se laudă că-i place hrana substanțială, dar disprețuiește mîncărurile picante din celelalte crăticioare; încă din tinerețe, cînd educatorul său Linos îl lasă să aleagă dintre mai multe cărți una, semizeul se repede la o carte de bucate. Asemenea caricaturizări erau însă inofensive pentru făpturile ideale autentice; cu o sută de ani mai tîrziu plastica făurea cele mai strălucite opere consacrate lui Heracles.

Evenimentele teribile prin care a trecut Sicilia, cu începere din anul 404 î.e.n., au redus desigur plăcerile materiale, care se vor fi menținut doar la curtea îmbelșugată a noilor tirani ai Siracuzei. Intră însă acum în scenă Grecia propriu-zisă.

Exista firește Sparta, și încă o Spartă pentru moment victorioasă, păcătoasă dar triumfătoare, bîntuită în secret de goana după averi și după plăceri, dar menținînd oficial o alimentație de o simplitate proverbială. Privind-o mai îndeaproape, constatăm totuși că ea trebuie să fi fost foarte hrănitoare și bună la gust; renumita supă neagră era de fapt o mîncare de carne, care putea fi pregătită în mai multe feluri; Atena o imita socotind-o o delicatesă străină. I se adăuga vînatul, pe care fiecare îl putea aduce la masa comună. Făloșenia spartanilor din acea vreme, care vorbesc despre indiferența lor față de dulciuri și alte deserturi, ne pare ridicolă acum, cînd știm cît de bune erau celelalte alimente pe care le consumau. Iată care erau proviziile regelui Agesilaos[6], cînd s-a pus, cu trupele sale, în slujba stăpînitorului egiptean Tachos: „A luat cu el făină de grîu, viței și gîște, dar dulciurile și ule-

Scanned with CamScanner

iurile le-a dat heloților". El se vînduse și-și vînduse reputația plecînd în Egipt, cînd nu a mai putut rezista la Sparta. Mai apoi l-a trădat și pe Tachos, trecînd de partea lui Nectanabis.

În restul Greciei exista un oraș care stă mărturie pentru toate celelalte și la bine și la rău, care răspunde și pentru ele, pentru că numai de acolo avem știri clare și neîntrerupte despre modul de trai: Atena.

La Atena se adunau în cea mai mare măsură în secolul al IV-lea oameni de tot felul veniți din toate colțurile Greciei. Pentru un străin existența putea fi aici mult mai plăcută decît pentru un cetățean al orașului. Tot așa cum pe atunci filosofii din toată lumea elenă își alegeau cu predilecție ca reședință Atena, se va fi întîmplat și cu cei ce alergau după plăceri; apetitul insațiabil îi condamna și așa să umble de colo pînă colo [7].

Este de presupus înainte de toate că Atena a fost orașul în care autorii de cărți de bucate, indiferent de unde, au găsit cea mai mare bunăvoință și înțelegere.

Tradiția a consemnat o mulțime de titluri, probabil de cărți de bucate scrise exclusiv în secolele al IV-lea și al III-lea. Din cîteva dintre cele mai renumite s-au păstrat fragmente și iată — ele erau compuse în versuri, aparțin speciei străvechi a poemelor didactice, ale cărei prime monumente sînt *Teogonia* și *Munci și zile* ale venerabilului Hesiod. Unul dintre autorii cei mai renumiți, iarăși un sicilian, Archestratos [8], care cutreierase lumea pentru a cunoaște deliciile artei culinare, îl imită, în vorbe și în manieră, pe vechiul cîntăreț beoțian, ca și pe Theognis [9]. Pe un ton didactic serios, plin de importanță, el descrie tot felul de lucruri comestibile și prescrie reguli gastronomice. S-a crezut chiar că Hesiod însuși a scris un poem despre peștii sărați și afumați aduși din regiunea Pontului; poemul respectiv era însă opera atenianului Euthidemos. Astăzi ni se pare că tratarea poetică și forma metrică a subiectelor didactice în genere, și a celor privi-

Scanned with CamScanner

toare la alimentație în special, înseamnă trudă risipită zadarnic. În antichitatea greacă, ca și mai tîrziu în cea romană, această poezie didactică ținea de înaltul simț artistic care cuprindea totul, chiar și asemenea subiecte rebarbative. Nu li se poate contesta oamenilor de atunci dreptul de a simți altfel decît noi. De altfel și gluma se înveșmînta în astfel de forme solemne: foarte renumita descriere a unui „banchet", făcută de un anume Matron, consta numai din expresii și hemistihuri homerice, puse cu umor cap la cap. Cel mai citit dintre toți acești poeți ai artei culinare și-a luat în schimb foarte în serios tema: este vorba de Philoxenos [10], devenit proverbial ca mare mîncăcios și aventurier. Despre el vorbește, printre alții, Aristotel într-un fragment care se referă fără îndoială la atenieni: „Toată ziua umblă de colo pînă colo pentru a vedea ce mai e nou și neobișnuit; sînt atenți (în Pireu probabil) la corăbiile care sosesc (cu alimente) de la Phasis și Borysthenes; de citit n-au citit nimic altceva decît *Banchetul* lui Philoxenos și nici pe acesta nu l-au citit în întregime". Era, după cîte se pare, un poem voluminos.

Vorbind în continuare despre desfătările culinare de la Atena se cuvine totuși să precizăm că, după părerea generală, bucătăria ateniană era mai sărăcăcioasă decît cea din Tesalia și că așa era considerată a fi toată bucătăria elenă în raport cu cea barbară, lidică, de pildă. La marginile exterioare ale lumii elene se credea, în prima jumătate a secolului al IV-lea, că există bucătăria cea mai îmbelșugată, la curțile unui Nicocles din Cipru, unui Straton din Sidon, unui Cotys din Tracia. Omul cel mai fericit însă nu era, după părerea unuia dintre cei care călătoreau în căutare de hrană bogată (Polyarchos), vreun elen, nici chiar Dionysius din Siracuza [11], ci regele Persiei, atîta vreme cît au existat acolo regi. Poeții attici își băteau din cînd în cînd joc și de viața îmbelșugată de dincolo de hotarele statului lor; *Delias* a lui Nicochares [12] pare a fi fost o

Scanned with CamScanner

descriere burlescă a bucătăriei și a felului cum se mînca în insula Delos.

Cele mai multe dintre părerile de care ne vom ocupa în continuare provin, cum am spus mai înainte, de la autori de comedii din epoca de mijloc și mai nouă; ce vom auzi poartă amprenta celui mai frumos spirit și umor attic. Firește, cel ce este în stare să citească printre rînduri va simți în unele locuri, în miezul însuși al pasajelor comice, regretul pentru un popor care s-a dedat plăcerilor vieții, pentru că vechile sale idealuri și speranțe se năruiseră și pentru că nu mai găsea altă ieșire din necazurile și primejdiile vieții zilnice. Cît de trist sună aceste rînduri scrise de Antiphanes [13]: „Cine mai crede că există în viață ceva sigur se înșală. Ori plata birurilor te lasă fără casă, ori ți se face un proces ruinător, ori a trebuit să te îndatorezi pentru detașamentul pe care l-ai condus sau a trebuit, ca gazdă, să dăruiești celor din cor veșminte cu fir de aur cu prilejul vreunei sărbători, în timp ce tu umbli în zdrențe, ori te spînzuri din disperare cînd statul te-a obligat să echipezi o corabie, sau ești luat prizonier în timpul unei călătorii pe mare, ori te ucid sclavii pe cînd te plimbi sau cînd dormi. Nimic nu e sigur decît ce face fiecare zilnic pentru sine însuși. Și chiar și atunci poate veni cineva și-i poate lua mîncarea pusă pe masă; abia cînd ai îmbucătura între dinți, gîndește-te: dintre toate, doar acest lucru este sigur". Sînt și alte pasaje în operele acestor autori de comedii care sînt în fond foarte triste.

Se pare de asemenea că gurmandul, una dintre multele figuri amuzante ale acestei lumi pestrițe și nebune, a fost adus în scenă nu întotdeauna de dragul glumei, ci adesea și din răutate, din dorința de a denunța publicului numele unui mare număr de persoane. Uneori poetul poate fi bănuit și de invidia pe care o au cei ce suferă de foame. Mai ales pe această bază vor fi fost alcătuite acele lungi liste de binecunoscuți mîncăcioși și amatori de delicatese de tot felul, care-și fac apariția din loc în loc la autorii mai

Scanned with CamScanner

tîrzii. Nu lipsește dintre ei nici Aristotel; pe această temă filosofii erau luați de altfel cu multă plăcere în derîdere. O școală filosofică, cea din Cirenaica [14], nu putea să se plîngă de aceasta, pentru că ridicase în mod sistematic bunul trai la rangul de principiu. În schimb Stoa [15], care era în ascensiune, a primit o lovitură formulată în acești termeni: „Aceiași filosofi care pretind a căuta, în ce spun și ce fac, „înțelepciunea", ca și cum aceasta le-ar fi scăpat printre degete, știu totuși cît se poate de bine cum se apucă un pește (la tranșare)". Nici pitagoreicienii n-au fost cruțați în această privință.

În afară de filosofi, mulți alți oameni, mari și mici, au făcut obiectul ironiei poeților, de la marii mîncăcioși care cumpără în grabă toți peștii din piață, pînă la acele ființe delicate, care numesc diminutival toate mîncărurile: un cocoșel, o potîrnichioară, o sepiuță, un porumbișor etc. Ce se exprimă în felul acesta, ca și în zilele noastre, este o anumită dragoste gingașă pentru mîncarea bună, dar nicidecum dorința de a primi porții mai mici. Aflăm de asemenea care sînt extremele în ce privește pregătirea meselor: mai întîi, micul prînz sacrificial pe care, potrivit legămîntului făcut, îl pune la cale un marinar abia scăpat dintr-un naufragiu; la capătul celălalt, orgia pregătită de cel care a ajuns cu bine acasă cu mare cîștig, amîndouă văzute prin prisma bucătarului ce trebuie angajat, care-l refuză pe primul, știindu-l că abia are ce-i este necesar, dar își oferă în modul cel mai amical serviciile celuilalt, un mare destrăbălat. Apar de asemenea zgîrciții, care mănîncă mizerabil, dar în veselă grea, prețioasă, de argint, ca și cei realmente săraci care, pentru a părea distinși, se folosesc de vase de argint, dar așa de subțiri și de ușoare că le poate lua vîntul. Continuă să existe din timpurile vechi obiceiul picnicului, cu bucătari angajați doar să prepare ce aduce fiecare dintre participanți. Bucătarilor nu prea le plăceau asemenea petreceri, pentru că aveau discuții cu cei ce participau la ele și nu-i puteau înșela, ca la

Scanned with CamScanner

ospeţele de nuntă. Oricît de desconsiderate vor fi fost însă aceste picnicuri de către bucătarii ce-şi ofereau serviciile, ele au reprezentat ultime refugii ale vechii şi nobilei sociabilităţi, în timp ce bucătăria aleasă a înmormîntat-o pur şi simplu. De la sfîrşitul secolului al IV-lea, cînd au existat o serie întreagă de curţi greceşti, cele mai cunoscute fiind cele ale succesorilor lui Alexandru, luxul culinar va fi atins o culme şi mai înaltă, deşi se vorbeşte puţin despre el. Un bucătar dintr-o comedie a lui Euphron, din vremea celei de-a 125-a olimpiade [16], spune de pildă; „Sînt un elev al (vestitului) Soteridas, primul care a furnizat sardele lui Nicomede, la 12 zile de drum în interiorul ţării", cînd de fapt el tăia felii de morcovi în formă de sardele şi le pregătea cu sosuri. Altundeva, la Demetrios, îl auzim lăudîndu-se pe bucătarul care prepara sosuri pentru regele Seleucos [17] şi care inventase pentru regele Agathocles [18] „sosul tiranilor" iar, la Atena, izbutise să prepare, în vreme de foamete, pentru Lachares [19], infamul stăpînitor de atunci, un banchet delicios. Bucătăria tiranilor era de mult vestită pentru belşugul şi rafinamentele ei.

Pe autorii de comedii îi interesau, în problemele culinare, mai puţin comesenii şi gurmanzii, cît bucătarii, care apăreau foarte frecvent în piesele lor. Nu era vorba de sclavii bucătari, care se înmulţiseră cu începere din secolul al IV-lea[20] sau abia de la Macedoneni încoace [21] în casele celor bogaţi, ci de bucătarul liber care putea fi închiriat şi care va fi fost şi mai tîrziu nelipsit, alături de bucătarii sclavi, în împrejurări mai importante. La el acasă un astfel de bucătar are un sortiment de mîncăruri gata preparate; el îşi trimite servitorul la tinerii bogaţi care fac echitaţie în piaţă pentru a-i invita, enumerîndu-le în mare viteză circa 60 de feluri alese, în prăvălia sa; este un prestissimo al debitului verbal, care ne duce cu gîndul la performanţele celor mai dibaci cîntăreţi italieni de opera buffa. Un asemenea bucătar nu este deloc un personaj comod;

Scanned with CamScanner

poeții îl detestă și-l prezintă sub aspectele lui cele mai ridicole.

El apare mai ales ca personaj odios ce-și dă importanță și se laudă peste măsură, cum o face, de exemplu, cel care exclamă: „Pe cîți nu-i cunosc care din cauza mea și-au mîncat averea!“ Abia luat în serviciu, îl auzi cum se răstește, cum îi mustră și-i bagă pe toți în sperieți prin grosolănia lui. Căci el nu este doar cel care fierbe și frige mîncarea, ci bucătar! Nu doar *opsopoiós*, ci *mágeiros*. El ține la tradiția și la școala din care vine, nu atît din respect față de ele, ci din înfumurare . . .“ Am mai rămas doar noi trei, Boidion, Chariades și cu mine; toți ceilalți sînt niște ignoranți; noi ținem sus steagul școlii lui Sicon“ . . . Un altul se numește discipol al lui Sophon, unul din întemeietorii școlii mai noi, „care a eliminat condimentele iuți pe care le folosise cîndva chiar Cronos și i-a scutit astfel pe oaspeți de lăcrimat, de strănutat și de rîgîit”; el se gîndește să transmită și altora ce a învățat și să lase o teorie a artei sale, întemeiată pe cunoașterea diferitelor categorii de oameni; căci știe cum trebuie gătit pentru amatorii de bucate alese, pentru filosofi, pentru bătrîni, pentru vameși și pentru alții. Un bucătar știe apoi cît de bun este clientul numai privindu-l. Un alt bucătar îi enumeră la despărțire elevului său șase mari înaintași care au inventat fiecare un fel de mîncare pe care l-au pregătit în mod clasic; cît despre el, a inventat furtul (anume al celor mai bune dintre proviziile ce i-au fost încredințate). „Niciunul (adică nici un bucătar) nu mă urăște din cauza aceasta, căci (de acum) toți fură“.

Dar, într-o epocă și într-o ambianță de o atît de înaltă cultură cum era cea ateniană din secolul al IV-lea, și bucătarul adoptă maniere științifice și poetice; comedia, care-l prezintă cu plăcere în această ipostază ridicolă, ne arată pînă unde ajungeau pe atunci pretențiile lui de distincție și cultură.

Bucătarul ce-și închiriază serviciile se crede pe aceeași treaptă cu poetul în ce privește spiri-

Scanned with CamScanner

tul și arta. Dacă cel care l-a angajat se plînge cînd îl aude vorbind numai în expresii homerice, el ripostează: „Așa sînt obișnuit". De altfe știm că în acea vreme mulți oameni de toate categoriile făceau la fel. Pasajele ce se voiau comice abundau în citate din Homer. Mai liric este acel bucătar care simte brusc dorința de a povesti întregii lumi cum a pregătit un pește . . . Firește, dacă ar fi fost un țipar-de-mare, ca acela pe care Poseidon li-l aduce zeilor din cer, toți oaspeții ar fi devenit și ei zei. Dar, și așa, el poate spune: „Am inventat nemurirea; doar cu mirosul (mîncării) pot învia morții!" Pe lîngă aceste pretenții poetice, bucătarul mai are însă și fumuri științifice, la baza cărora stau fărîmituri adunate la întîmplare din toată vorbăria ateniană despre cultură, mai ales din mediul filosofilor și retorilor de care Atena era pe atunci plină. Și iată că arta culinară — se afirmă — presupune cunoașterea tuturor celorlalte arte și științe; abia cu această condiție poți găti „muzic", o expresie care vrea să cuprindă laolaltă și frumosul și adevărul științific. Unul dintre bucătarii pe care i-am amintit mai înainte declară textual: „Numai noi trei, Boidion, Chariades și cu mine . . . mai ținem sus steagul școlii (marelui) Sicon, care cunoștea toate doctrinele despre natura lucrurilor și preda astrologia, arhitectonica și strategia . . ." Căci adevăratul bucătar trebuie mai întîi să cunoască fenomenele cerești, răsăritul și apusul stelelor și sub ce semn stă soarele și să știe în ce fel toate mîncărurile își dobîndesc, potrivit cu mișcarea universului, calitatea care le face plăcute (*hedoné*). Arhitectura trebuie să o cunoască pentru problemele de lumină, aer și fum, arta militară pentru că elementul tactic (*táxis*) este un semn al înțelepciunii în toate lucrurile și în toate artele ș.a.m.d.

Și mai pe larg vorbește despre acestea un bucătar dintr-o comedie a lui Demoxenos [22], intitulată *Camarazii* (Frații de lapte, *syntrophoi*). El se dă drept elev al marelui Epicur și-i spune interlocutorului său B.: „Dacă vezi astăzi vreun

Scanned with CamScanner

bucătar care nu are cultură literară și n-a citit toate operele (atît de voluminoase!) ale lui Democrit, precum și canonica [23] lui Epicur, arată-i tot dispreţul și nu te lega cu el". El laudă după aceea învăţătura filosofică, din care afli despre fiecare aliment în ce parte a anului este mai bun. B.: „După cum se vede, te pricepi la medicină". A.: „Ca orice om care a pătruns tainele naturii. Gîndește-te numai cît de lipsiţi de experienţă sînt bucătarii din zilele noastre; ei fac din peşti ce nu merg deloc împreună un sos în care pun susan pisat!... Problema artistului inteligent este să evite astfel de disarmonii și nu să spele vasele și să miroasă a fum. Eu nici nu mai intru în bucătărie; stau prin apropiere și-i privesc pe ceilalţi lucrînd și le explic cauzele și efectele". B.: „Un armonizator și nu doar un bucătar". La care maestrul își strigă încîntat ordinele, ca și cum ar fi la faţa locului. Apoi adaugă: „Amestec potrivit unor acorduri mai înalte: unele au ceva comun cu cuarta altele cu cvinta sau cu octava". Și, după ce-și mai strigă odată ordinele, declară în încheiere: „Numai Epicur a ştiut să sporească și să intensifice la fel plăcerea; numai el a văzut just; cei din Stoa caută fără încetare, dar zadarnic, esenţa lucrurilor și de aceea nici nu o pot comunica altora".

Putem exclama aici, împreună cu Athenaios [24], scriitorul căruia-i datorăm, între altele, strîngerea multor fragmente de comedii pe această temă: „Destul cu bucătarii!" Despre negustorii de vinuri nu ne spune prea multe, doar că obișnuiau să pună apă în vin, firește „nu din dorinţa de cîștig, ci numai pentru a-i cruţa pe clienţi de mahmureală".

Plin de jale este însă începutul celei de a VI-a cărţi a sa, în care dintr-un mare număr de fragmente ale comediei epocii medii și mai noi se aud tînguieli de tot felul în legătură cu vînzătorii de peşte. Ai impresia, din felul în care sînt spuse, că nu vorbesc doar personajele piesei, ci că ele exprimă însăși indignarea autorilor respectivi. Aceștia din urmă nu se situează cu spirit ironic și

Scanned with CamScanner

liber deasupra temei, ci își trădează în chip evident poftele proprii, cum o face de pildă, Alexis [25], cînd dă pe larg într-un dialog rețeta unui principal fel de mîncare din Lidia. Atît se vaită acești autori de negustorii de pește, că cititorului i se frînge inima. „Ce prețuri nerușinate! Cît sînt de grosolani și de morocănoși; abia dacă-ți răspund la întrebare! Și cum te înșală la vînzare! Cum îți strecoară pești putreziți și morți! Ce oameni! Unii dintre ei își lasă părul lung, pasă-mi-te pentru că așa s-ar fi legat față de zei, de fapt însă doar ca să acopere vreun stigmat al justiției". Auzim în sfîrșit văicăreli și pentru însuși faptul că există animale atît de păgubitoare ca peștii, pe care unii își cheltuiesc toată averea, ajungînd să cerșească. Spre consolarea celor înșelați la preț, un anume Lynkeus din Samos a scris o „artă a cumpăratului", care arată cum trebuie să te comporți față de „tîlharii de negustori de pește" și pe care a adresat-o unui „cumpărător nefericit".

Firește, alături de negustori, pescarii deveniseră și ei acum personaje importante și credeau despre meseria lor că-i mai grozavă decît cea a marilor căpetenii de oști. Nu mai aveau de-a face cu acești oameni îngrozitori decît cei care se mulțumeau cu *tárichoi*, pești sărați și afumați, sardele mai ales, care erau aduși în mari cantități la Atena îndeosebi din regiunea Pontului. Pentru atenieni se pare că aceasta a fost o soluție salvatoare; în orice caz ei i-au acordat o dată fiului unui vînzător de tárichos dreptul de cetățenie. Dar și cel mai bun pește sărat și afumat, și caviarul din fluviile din sudul Rusiei de astăzi, care se pare că era cunoscut, erau, chiar în cele mai bune cazuri, altceva decît peștele proaspăt, nu-l puteau înlocui.

Goana aceasta după mîncare aleasă a adus după sine și o adevărată ciumă socială: a apărut parazitul, creatură prin excelență a secolului al IV-lea și, mai mult chiar decît bucătarul, un personaj permanent al comediei. În epoci mai viguroase, cînd politica și întrecerile erau lucrul

Scanned with CamScanner

principal în viaţa oamenilor, adevăratul symposion n-ar fi tolerat un asemenea individ. El ţine de reducerea aspiraţiilor oamenilor la traiul bun individual şi este un tip de om care demonstrează cît se poate de bine la ce se ajunge într-o epocă decadentă, în ciuda înaltei ei culturi sociale. O ură profundă faţă de muncă şi de cîştig prin muncă, o mare abilitate şi flexibilitate se îmbină la acest tip de om cu nevoia absolută de a mînca bine; rezultatul este ticăloşia totală a parazitului. Poeţii şi-au cheltuit multe forţe ale spiritului pentru a-i caracteriza fizionomia în toate nuanţele ei, ca şi pentru a ni-l înfăţişa pe bogătaşul care-l ia sau cel puţin îl tolerează la masa lui. Nu vrem să tratăm mai pe larg acest cuprinzător capitol; simptomatic în felul lui, el este în fond foarte trist. Mai există de altfel, alături de paraziţi, şi o altă figură: cea a petrecăreţului care a sărăcit şi care devine tîlhar, sau cum îi spuneau romanii, catilinar. Noaptea pătrunde în case ca să fure sau îi ajută pe alţi răufăcători, iar ziua e sicofant şi se oferă ca sperjur. Teama de astfel de oameni pare a fi fost destul de mare. „Un om sărac", ni se spune, „care are totuşi în permanenţă bani pentru delicatese este cu siguranţă unul dintre cei care atacă noaptea pe oricine îi iese în cale neînarmat. Toţi cei săraci şi în puterea tinereţii, care cumpără totuşi ţipari de la Mikkon, ar trebui imediat băgaţi la închisoare". Demn de laudă era Corintul, unde exista împotriva acestor sărăntoci cheflii şi destrăbălaţi o lege, pe baza căreia puteau fi daţi chiar pe mîna călăului.

Nu ştim dacă în Corint, cu felul lui de viaţă de atunci, legea aceasta va fi fost de vreun ajutor şi dacă ea a fost cu adevărat aplicată. Sigur este, dacă-i dăm ascultare lui Polibiu, că oameni ca aceia de care am vorbit sînt în bună parte răspunzători de starea în care ni se prezintă Grecia la sfîrşitul secolului al III-lea. Ai impresia că totul în viaţa poporului grec se prăvăleşte spre abis

Scanned with CamScanner

și că doar stăpînirea romană a pus capăt dezagregării interne, care-i ducea pe greci la ruină. Nu putem deloc de aceea să privim benchetuiala, cu oricît haz ne-ar fi descrisă, doar sub aspectul ei umoristic; ea era una din circumstanțele care, alături de altele, a dus la o decădere generală și profundă.

NOTE

1. Unii istorici îl consideră totuși pe Eubulos un om de stat de seamă din ultima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., în vremea în care Filip din Macedonia își extindea stăpînirea. Eubulos a fost, în orice caz, un adversar al politicii dusă de Demostene.
2. Eubulos, poetul (B.)
3. În „Acarnanienii" de Diceopolis. Burckhardt amintește, din această piesă pasajul (885) în care Diceopolis își exprimă adînca emoție pe care o simte cînd, după șase ani de lipsuri, are iar în față un țipar de mare proaspăt.
4. Luxul din Agrigent (B.)
5. Poet comic grec din Megara, care a trăit în secolele VI și V î.e.n. și care a influențat dezvoltarea comediei attice. A descris cu haz în mai multe piese ale sale ospețe și personaje ce participau la ele, printre alții chiar parazitul.
6. Și despre Agesilaos (cca. 444—361 î.e.n.), rege al Spartei de prin anul 398, există versiuni mai favorabile decît cea oferită de Burckhardt. Este considerat a fi fost un om energic și inteligent. A dus bătălii încununate de succes împotriva perșilor în 396-5. Întrucît Sparta avea nevoie de bani, Agesilaos a dus — ni se spune — pentru a-i obține, în ajutorul egiptenilor, o campanie împotriva Persiei în 361, în care și-a pierdut viața. Xenofon îi laudă pietatea, simțul dreptății, înțelepciunea și patriotismul.
7. Ca, de exemplu, Polyarchos, Athenaios XII, 64 (B.)
8. Archestratos din Gela (jum. sec. IV. î.e.n.), scriitor grec, autorul unui tratat gastronomic *Hedypătheia (Ospețele)*, tradusă în latină de Ennius.
9. Theognis, din Megara, autor de poeme elegiace, din a doua jumătate a secolului al VI-lea, păstrate doar în parte. Cele mai cunoscute sînt „*Elegiile pentru Kyrnos*", un tînăr prieten; ele conțin reflecții filosofice asupra vieții și suferințelor ei și îndemnuri spre o viață cumpătată și pioasă.
10. Philoxenos din Cythera (cca. 436—389 î.e.n.), poet ditirambic, autorul unui ditiramb intitulat „Ciclopul",

Scanned with CamScanner

o variantă a legendei ciclopului Polifem și a dragostei dintre nimfa Galateea și pastorul Acis, și desigur și al „Banchetului" de care vorbește Aristotel.

11. A domnit în Siracuza între anii 405—367 î.e.n. Avea înclinații spre literatură și a scris chiar o piesă „Răscumpărarea lui Hector". A murit la orgia prin care sărbătorea premiul ce i-a fost acordat la Lenaca pentru piesă.
12. Poet comic atenian (sec. IV. î.e.n.), contemporan și rival al lui Aristofan.
13. Reprezentant al comediei medii (dintre 400—336), în care bufoneria este înlocuită de parodie, de ridiculizarea miturilor și de critica literaturii și filosofiei.
14. Școală filosofică întemeiată de Aristip, elev al lui Socrate. Aristip și discipolii săi considerau plăcerea ca bunul suprem al vieții, nu însă orice plăcere. Unele aduc suferință, de aceea omul trebuie, prin inteligență și autocontrol, să-și aleagă plăcerile.
15. Colonada pictată din piața Atenei, care a dat numele școlii filosofice stoice, opusă celei epicureice. Pe plan etic, Zenon, întemeietorul școlii, susținea că omul trebuie să trăiască în armonie cu natura, să ducă o viață virtuoasă și dreaptă. Pe plan filosofic, el considera că universul este un întreg organic, guvernat de inteligență.
16. Aproximativ în jurul anului 280 î.e.n., dacă socotim că prima Olimpiadă a avut loc în anul 776 î.e.n. și că, și pe atunci olimpiadele se desfășurau la fiecare al patrulea an.
17. Probabil este vorba de întemeietorul dinastiei Seleucizilor, Seleucos I, un ofițer al lui Alexandru cel Mare, care a stăpînit teritoriile din Asia, inclusiv Asia Mică și coasta egeeană.
18. Agathocles a cucerit în 317 puterea la Siracuza, a fost asediat de cartaginezi, dar apoi a atacat el însuși Cartagina, și, în 306, i-a silit pe cartaginezi să încheie pacea și să se retragă între frontierele lor anterioare.
19. Căpitan grec (cca. 340 — după 278 î.e.n.) fost șef de mercenari și devenit tiran la Atena.
20. Cf. Athenaios VI, 109 din Theopomp (B.)
21. Cf. Athenaios XIV, 77 (B.)
22. Autor comic grec cunoscut, ca și alții menționați de Burckhardt, prin cîteva fragmente citate de Athenaios.
23. „Logica lui Epicur, pe care el a numit-o *canonică*: ea este determinarea, analiza momentelor care formează regulile a ceea ce este adevărul" (Hegel, *Istoria filosofiei* vol. II, p. 49, trad. de D. D. Roșca).
24. Athenaios (Atheneus) aflat la maturitate în jurul anului 200 î.e.n. este autorul lucrării intitulate *Deipnosophistai (Sofiștii la cină* sau, mai exact *Cunoscătorii în ale mesei)*, avînd cincisprezece volume. Athenaios,

Scanned with CamScanner

care a fost un harnic culegător de excerpte și anecdote le reproduce sub forma conversației despre mîncare dusă de 23 oameni învățați în timpul mesei la Roma. Opera aceasta este sursa multor informații despre literatura și obiceiurile din vechea Grecie.

25. Alexis este, împreună cu Antiphanes, unul din principalii reprezentanți ai comediei medii (vezi nota 13)

Scanned with CamScanner

ROMA PE VREMEA LUI GRIGORE CEL MARE

3 decembrie 1857

Subiectul pe care l-am ales nu are nevoie de justificări și explicații. Soarta Romei în diferitele secole ale existenței sale, care sînt totodată momente ale istoriei umanității, este de natură a stîrni interesul nu doar al cercetătorilor antichității, ci al oricărui om de cultură. Este adevărat că ar fi poate mai atrăgătoare imagini ale ei din vremea războaielor punice, cînd dezvoltarea maximă a unei puteri în plină expansiune a mers mînă în mînă cu asimilarea în însăși substanța ei a culturii elene; mai atrăgătoare ar fi poate descrierea stării ei sub împăratul August, care a transformat un oraș din case de cărămidă într-un oraș de marmură și în timpul căruia arta și literatura au trăit epoca lor de aur; mai atrăgătoare ar fi descrierea măreției Romei, stăpînă a lumii, în epoca strălucită a lui Traian. Dar și epocile de declin, de decădere, au dreptul lor sacru la amintirea noastră plină de compasiune; și pe ele sîntem datori să le înfățișăm așa cum au fost. O astfel de epocă de declin, de jale adîncă, a constituit-o pontificatul lui Grigore cel Mare între anii 590—604. Pentru a înțelege mai bine lucrurile, trebuie însă să examinăm mai îndeaproape destinele Romei și ale populației sale încă de la începuturile decăderii imperiului roman.

Chiar cînd se ridicase pe culmea puterii sale, Roma nu a avut nicidecum uriașul număr de locui-

Scanned with CamScanner

tori, care i-a fost atribuit îndeobște în trecut. Populația ei abia dacă a depășit vreodată 500.000 de locuitori, iar cu garnizoana, străinii și suburbiile 600.000. Acest număr de locuitori s-a menținut probabil cam același pînă în secolul al III-lea, pînă ce ciuma din timpul lui Gallienus a împuținat-o. Un popor tînăr suportă cu ușurință asemenea lovituri ale soartei, dar pe unul îmbătrînit ele îl rănesc mortal. Nu dispunem totuși în această privință de documente precise, trebuind de aceea să procedăm inductiv, pe baza unor izvoare. Către sfîrșitul secolului al III-lea Roma își pierde calitatea de capitală; Nicomedia, Bizanțul, Milanul, Trier obțin pe rînd această onoare. Cît de grea a fost această pierdere pentru oraș, n-aș putea spune. Distribuirea cerealelor și jocurile publice s-au menținut în continuare. Marile familii bogate cu titlu senatorial au rămas la Roma. De-a lungul secolului al IV-lea numărul populației nu a suferit probabil modificări sensibile. Altfel însă s-au petrecut lucrurile în secolul al V-lea, cînd lovituri mortale au zguduit imperiul în însăși structura lui, cînd și-a pierdut provinciile exterioare — Galia, Spania, Africa —, cînd, în consecință, distribuirea de cereale s-a redus iar hoardele barbare au pătruns în Roma, luînd cu ele metalele nobile și chiar unele din familiile cele mai distinse. Mă gîndesc anume la jefuirea orașului de către vizigoți sub căpetenia lor Alaric, din anii 408—410, ca și la cucerirea Romei de către vandali în 455. La toate aceste nenorociri s-au adăugat scenele jalnice ale luptelor interne dintre Anthemius [1] și șeful gărzilor sale Ricimer. În cele din urmă, în anul 476, imperiul se prăbușește. Stăpîni sînt acum herulii, sub căpetenia lor Odoacru, iar din 493 ostrogoții, în frunte cu regele lor Theodoric. Dispunem din vremea aceasta de documente mai precise și în special de corespondența marelui rege, păstrată sub numele secretarului său particular Cassiodorus [2]. Cam a zecea parte a acestor știri se referă la Roma și la probleme legate de ea, în timp ce de Ravenna, Pavia, Verona etc., care au fost reședințe ale

Scanned with CamScanner

stăpînitorilor, se vorbește puțin. Aflăm din ele o mulțime de amănunte: că au existat în continuare reprezentații și jocuri, că teatrul lui Pompei, care cuprindea 30.000 de spectatori, și că Circus maximus, în care încăpeau 150.000, atrăgeau încă populația Romei; că la Colosseum, dacă nu luptele sîngeroase ale gladiatorilor, cel puțin faimoase lupte cu animale delectau încă mulțimea amatoare de spectacole. Mai aflăm că Theodoric însuși a trimis la Roma un arhitect pentru a menține clădirile în bună stare; îl îngrijora de asemenea împărțirea spectatorilor la reprezentațiile teatrale și de circ în tabere adverse, dintre care cele mai cunoscute sînt ale verzilor și albaștrilor; a tratat senatul cu o extraordinară bunăvoință și s-a ocupat cu cea mai mare circumspecție de completarea lui. Acestea, ca și alte indicii, ne-ar permite să presupunem că populația Romei se ridica la sute de mii de locuitori, dacă alte fapte nu ne-ar stîrni bănuiala că Theodoric a văzut lucrurile mai luminoase decît erau. Este evident că el prevedea că ostrogoții vor decădea sub urmașii săi, că de la ei centrul de greutate se va deplasa spre romani și că Roma va redeveni capitală. Pentru această eventualitate era necesar să fie lăsată celor ce vor urma o Romă plină de strălucire, cu jocuri, lupte cu animale și spectacole de teatru, cu o societate distinsă și cultivată. Așa se explică atenția cu care Theodoric a ales senatorii, ca și celelalte măsuri menite să păstreze măreția orașului. Între toate aceste știri se află și o scrisoare a lui Theodoric care dă de gîndit asupra situației reale: „El a aflat că la Roma oameni nerușinați și violenți au îndrăznit să devieze cîteva din cele 19 apeducte, pentru a dirija apa spre mori și grădini particulare; există de asemenea oameni atît de ticăloși încît sînt în stare să jefuiască podoabele de bronz de pe clădirile publice sau chiar să-i folosească pentru treburile lor pe acei sclavi ai statului, care trebuiau pînă acum să se îngrijească de supravegherea și curățirea conductelor de apă". Putem trage de aici concluzii, dacă nu sigure, în orice caz probabile, asupra

Scanned with CamScanner

situației, așa cum va fi fost în realitate. Ce destinație avea pînă atunci apa care începuse să fie sustrasă domeniului public? Ea alimenta termele și fîntînile, răspîndite înainte din belșug în întregul oraș. Și dacă ea le era sustrasă, aceasta se întîmpla pentru că se stinsese în rîndurile populației acel simț al frumosului, care-și găsise expresia în asemenea construcții, pentru că populația nu mai umplea termele și de aceea nu se mai interesa de menținerea în bună stare a acestor lucrări ample și costisitoare. Multe dintre marile terme, care se aflau în cartiere mai îndepărtate ale orașului, nu mai erau probabil de mult într-o stare corespunzătoare; cine știe dacă intrările lor nu fuseseră zidite și dacă înăuntrul lor nu se mai aflau decît broaște și salamandre. Dacă astfel de lucruri se putuseră întîmpla, aceasta înseamnă că întregi cartiere erau deja goale și pustii. Chiar dacă nu există documente care să ateste acest lucru, putem oricum presupune că, încă în vremea lui Theodoric, populația Romei abia dacă depășea 100.000 de locuitori.

Sub urmașii imediați ai acestuia, noi și mari nenorociri s-au abătut asupra orașului. Roma s-a aflat în centrul marelui război în urma căruia împăratul Justinian, cu ajutorul căpeteniilor sale Belizarie și Narses, a smuls din nou Italia din mîinile ostrogoților și care s-a terminat, după 20 de ani sîngeroși, cu înfrîngerea totală și cu fuga acestora. Prin bogățiile sale, chiar dacă împuținate, prin așezarea sa, care putea fi încă întărită, în centrul Italiei, Roma continua firește să fie rîvnită de orice căpetenie de oști. Așa se face că a fost atrasă în vîrtejul evenimentelor. Este pe vecie memorabilă asedierea lui Belizarie la Roma de către ostrogoți în anul 537, cînd statui întregi au fost aruncate asupra asediatorilor și cînd femei, copii și sclavi au fost îndepărtați din oraș, sfîrșind cei mai mulți în mizerie, foame și boală. Mai apoi, în anul 549, Roma a fost din nou ocupată, de marele Totilas[3]. Acesta a vrut să pedepsească orașul cu cea mai mare

Scanned with CamScanner

asprime; el i-a izgonit pentru o vreme pe toți locuitorii, Roma rămînînd pustie. Orașul însuși era destinat distrugerii totale. Cînd Sf. Benedict din Nursia a auzit de la un preot care-l vizita că Romei i-a sunat ceasul din urmă, el a spus: „Crede-mă, ea nu va fi distrusă de barbari, ci se va prăbuși de la sine, zguduită de trăsnete și bîntuită de inundații". În acest moment Belizarie i-a trimis lui Totilas o scrisoare în care-l amenința cu blestemul tuturor generațiilor viitoare, dacă va săvîrși o asemenea nelegiuire. Dezastrul total nu s-a mai produs; Totilas s-a mulțumit să distrugă cam o treime din zidurile și porțile orașului.

După prăbușirea ostrogoților, funcționarii bizantini au preluat conducerea orașului, chinuind și storcînd fără rușine întreaga regiune și populația ei. Cu toate acestea populația a înregistrat atunci o oarecare creștere.

Dar, către anul 570, un nou popor barbar pătrunsese în Italia, longobarzii; nu dintre cele mai mărunte din epoca migrației popoarelor, dar lipsit de cultura și de capacitatea de a asimila cultura ostrogoților. Ei se năpustesc sălbatic în țară, o străbat cu o extraordinară vehemență, cuceresc sub regii lor (Alboin, Clepho, Authar și Agilulf) aproape întregul continent, cu excepția Istriei, a insulelor venețiene, a fîșiei de pămînt de la vărsarea Padului pînă la Ancona, a Sardiniei, Siciliei, Corsicei, a unor părți din Apulia și Calabria, a regiunilor din jurul Romei și Neapolului. În toată această perioadă, Roma a suferit crunt. Longobarzii se vînturau pe lîngă ea în sus și în jos; unde găseau un agricultor, îl pîndeau și îl duceau cu ei în sclavie; cultivarea pămîntului în împrejurimile Romei devenea astfel imposibilă. Urmarea inevitabilă a fost foametea. Dar nu numai furia sălbatică a căpeteniilor longobarzilor, ci și natura însăși au adus Roma pe marginea prăpastiei. Ea a avut de îndurat în același timp trei calamități: inundațiile, ciuma, incendiile. Tibrul se revărsa și înainte și se revarsă încă, dar o populație puternică știe să se opună

Scanned with CamScanner

întrucîtva acestei forțe a naturii; ca refăcea și construiește zăgazuri; sprijină clădirile amenințate să cadă, sapă canaluri de scurgere pentru apa acumulată. Dar o populație mică și debilitată nu mai poate face toate aceste lucruri. Din mocirle și mlaștini se ridicară și miasmele frigurilor, asediind la rîndul lor orașul. El ajunsese într-o stare atît de îngrozitoare încît papa însuși nu mai găsea preoți care să se poată ține pe picioare și să-i rezolve treburile curente. Iar aceste trupuri slăbite cădeau ușor pradă unei boli asemănătoare ciumei, care venea din afară. Oamenii mureau cu miile. Curînd nimeni nu se mai clintea cînd izbucnea vreun incendiu provocat de trăsnet sau de neglijență; focul era lăsat să ardă pînă la capăt.

În astfel de timpuri s-a urcat pe tronul de marmură al uneia dintre bazilici omul despre care ne-am propus să vorbim. În predica sa, a 18-a, despre profetul Ezechiel, el vorbea în felul următor: „O, Romă, odinioară stăpînă a lumii, am ajuns să te vedem bîntuită de mii de rele, în conjurată de dușmani, părăsită de cetățeni și prăbușindu-te dinăuntru! Unde sînt cei puternici și unde este mulțimea? Statul a dispărut și poporul s-a risipit! Pe noi, cei puțini care am rămas ne apasă zi de zi o jale nemăsurată și ne amenință spada dușmanilor. Profetul spune: «Pune cazanul gol pe jăratic»[4] — tot astfel arde acum Roma, ca un oraș gol: unde dispar oamenii, zidurile și pereții se năruie în urma lor. Unde sînt cei care au locuit sau au venit cîndva aici, pentru a se bucura de glorie? Unde este fastul și mîndria lor? Toți au plecat și nimeni nu mai vine; chiar cei care ne-au oprimat și ne-au stors (funcționarii bizantini), unde au plecat?“ Un astfel de predicator în pustiu merită toată atenția. Grigore ne apare aici nu ca ierarhul, ca omul care ducea corespondență cu sute de episcopi ai occidentului, care i-a convertit pe anglo-saxoni și a luptat de cele mai multe ori victorios împotriva pretențiilor bizantine. El este de astă dată doar acel Grigore care-și ocrotea, apăra și hrănea orașul.

Scanned with CamScanner

Venea din una dintre cele mai distinse familii romane, din neamul Aniciilor, căruia i se conferiseră încă din vremea războaielor punice fasciile consulare, precum și onoruri triumfale. În secolul al IV-lea un membru al familiei a fost prim-ministru de stat *(praefectus praetorio)*. Mai tîrziu Sf. Benedict din Nursia ar fi aparținut, după cum se spune, acestei familii. Genealogi temerari au mers pînă la a afirma că din acest neam se trage casa Habsburg, mit la care și istoricii din Viena nu au renunțat de mai mult de două secole.

Născut probabil în ultimii și cei mai teribili ani ai războaielor ostrogote, a fost dus în copilărie, atunci cînd Totilas a golit Roma, în Campania. Ulterior a făcut la Roma obișnuitele studii de retorică, dialectică și gramatică, la școlile încă bune pe atunci, cum afirmă cu naivitate biografii săi din secolul al XIX-lea.

Se manifestă în toate împrejurările ca o personalitate puternică, ceea ce compensează în mare măsură modul său tot mai barbar de exprimare. Mai bine spus: Ce este însemnat îi aparține, părțile lui slabe sînt ale secolului. Dată fiind lipsa de oameni remarcabili, nu i-a fost greu să se ridice repede la pozițiile și onorurile cele mai înalte: a devenit pretor, după unii chiar prefect al orașului. Brusc însă a părăsit toate funcțiile, a renunțat la gloria lumească, a ctitorit mînăstiri, cum sînt mînăstirea Sf. Andrei ce-i poartă astăzi numele de pe muntele Coelius, și șase altele în Sicilia, a împărțit săracilor ce-i mai rămăsese din avutul său și a devenit călugăr în mănăstirea întemeiată chiar de el, astăzi marea abație San Gregorio a ordinului Camaldulilor [5], un frumos și pitoresc complex de clădiri ridicat pe panta opusă Palatinului. Pe treptele exterioare, largi și îmbietoare, urci în vestibulul împodobit cu nobile monumente de marmură din vremea Renașterii italiene. În biserica, plină de amintiri despre întemeietorul ei, se află încă, într-o capelă laterală, tronul lui de marmură. O altă ieșire din nartex dă într-o grădină la capătul căreia se ridică încă ruine ale palatului Aniciilor. În grădină,

Scanned with CamScanner

grupate în mod ciudat, se află trei capele. Cea mai apropiată este închinată mamei lui, acelei bune bătrîne Silvia, care îi trimitea zilnic, în singurul castron de argint care le mai rămăsese, mîncarea de legume cu care trăia. Pe altar se află statuia ei şi în nişa din faţă Guido Reni a pictat minunatul său concert de îngeri plin de alegreţă. Capela din mijloc, cea mai mare, a fost înălţată în cinstea Sf. Andrei; este locul acelui vestit concurs în domeniul picturii al fresco, în cadrul căruia Domenichino a pictat Martiriul Sfîntului, iar Guido Reni mersul acestuia spre locul execuţiei. Cea de a treia capelă este consacrată în întregime Sf. Grigore; aici se află încă masa de piatră, la care hrănea zilnic 12 săraci, — o dată li s-ar fi adăugat, ca al 13-lea, îngerul păzitor. Deasupra altarului se înalţă statuia de marmură a sfîntului, opera lui Niccolo Cordieri [6], un meşter de valoare medie din ultima parte a secolului al XVI-lea. Capul însă, plăsmuit conform trăsăturilor caracteristice descrise de biografii lui Grigore cel Mare, exprimă blîndeţe, seriozitate, cumpănire, forţă concentrată, atît de admirabil îmbinate, încît legenda care îl atribuie lui Michelangelo merită atenţie.

În această mănăstire Grigore trăia aparent fericit şi în bună pace, după regulile stricte ale benedictinilor. Curînd însă a fost numit diacon şi trimis ca agent permanent la curtea din Bizanţ (o misiune de cea mai mare importanţă, pentru care erau aleşi numai cei mai capabili), unde a rămas timp de trei ani. Faptul curios că în tot acest răstimp nu a învăţat greaca — cum ne asigură el însuşi — nu s-ar putea explica decît printr-o anumită indiferenţă faţă de cultura greacă şi prin prejudecata teologică, potrivit căreia grecii nu practicau credinţa cea mai dreaptă. După ce, la întoarcere, a mai petrecut un timp la mănăstire, a fost numit, în momentul cel mai teribil, episcop al Romei. Este verosimil ce se spune, anume că, pentru a scăpa, s-a lăsat închis într-un coş şi scos afară din oraş şi că numai prin constrîngere şi şiretlic a fost făcut să pri-

Scanned with CamScanner

mească postul. O dată instalat însă, a ținut cu strășnicie frînele puterii și nu le-a mai lăsat din mîini. Era de altfel mare nevoie de așa ceva, căci dintre funcționarii bizantini unii fugiseră, alții muriseră și cei care mai existau își pierduseră cu totul capul. Primul lucru de care Grigore s-a îngrijit a fost să procure cu orice preț grîu pentru Roma înfometată. Îi strînge toți oamenii în stare să poarte arme pentru a păzi porțile și turnurile; căci, după cîte se pare, pierise și garnizoana bizantină. A luat apoi legătura cu toți comandanții militari bizantini aflați încă în Italia, a dus tratative cu longobarzii și a încheiat cu ei tratate temporare. Cînd a fost acuzat de complicitate la un atentat împotriva longobarzilor, a respins acuzația, iar într-o scrisoare declara: „Dacă aș fi vrut, n-ar mai fi trăit nici regele nici ducele nici vreo căpetenie a longobarzilor". Ce voia de la ei era să se convertească; puteau apoi să trăiască mai departe.

În același sens i-a scris și episcopului din Narni, în vremea în care acesta își aștepta din clipă în clipă, printre longobarzii bolnavi de ciumă, moartea: „Fiindcă toți cei întrupați trebuie să meargă pe această cale, spune-le tuturor celor care sînt încă păgîni sau arieni să se lase botezați, măcar înainte de moarte".

Un astfel de om își putea permite față de stăpînirea bizantină o cu totul altă comportare decît predecesorii săi imediați. Nu găsise instituția papală într-o situație strălucită. Este adevărat că papa se bucura încă de venerația tradițională a întregului Occident și că poseda mari domenii în toate părțile lumii occidentale, deși tocmai predecesorii săi, numiți de stăpînirea bizantină, au putut fi considerați ca fiind creaturile acesteia. Lucrurile se schimbară însă acum; el se împotrivi cu energie împăratului Mauritius [7], ajunse cu el la dispute în probleme de tot felul. Nu se feri de asemenea s-o informeze pe împărăteasa Constantina despre toate manipulațiile funcționarilor bizantini; îi pune în față totul, îi arată cît de nerușinat administrează țara, cum se lasă

Scanned with CamScanner

cumpărați pentru absolvirea de crime, cum împart licențe care permit celor ce le cumpără să rămînă păgîni, cum îi oprimă pe cei mai nefericiți, cum îi constrîng pe sicilieni să-și vîndă copiii pentru a putea plăti birurile. Nu știm dacă a realizat ceva pe această cale; e suficient însă că a spus lucrurilor pe nume. A mai avut și satisfacția de a vedea răsturnarea lui Mauritius, principalul său dușman, de către succesorul său, de altfel mult mai rău, Focas [8].

În astfel de împrejurări ne-am putea întreba cine mai era stăpînul Romei. De jure, împăratul Constantinopolului, de facto cel ce dădea de mîncare Romei. Dintotdeauna locuitorii Romei erau obișnuiți să le vină alimentele din provincii; de ce ar fi trebuit să fie altfel acum? doar pentru că erau timpuri grele? Motivul acesta nu era destul de puternic pentru ei. Din cînd în cînd se făceau încă daruri imperiale de grîne. Dar distribuirea lor era probabil deja în mîinile preoțimii iar, pe de altă parte, darurile imperiale erau cu siguranță mărunte față de cele ale scaunului papal. Acesta poseda încă domenii uriașe, chiar după ce pierduse Africa, cucerită în anul 429 de vandali, și chiar după ce longobarzii puseseră stăpînire pe tot interiorul Italiei. Domeniile existente se aflau încă în Dalmația, Istria, Sicilia, Sardinia și Galia. Supravegherea lor era asigurată de funcționari în parte itineranți și în parte stabili, toți preoți, diaconi, subdiaconi, notari, defensori [9] și secretari. O flotilă papală proprie făcea, pare-se, legătura dintre Roma și diferitele domenii din afară. În administrarea acestora se instalase o anumită rutină. Grigore și-a dat imediat seama unde era punctul slab. Cîteva pasaje din scrierile sale exprimă mai limpede decît orice expunere ce gîndea și cît de capabil era să-și administreze patrimoniul. Dar el nu avea doar păreri în problemele economice și puterea de a interveni în miezul lucrurilor pentru a le îndrepta, ci era și un stăpîn drept. În unele locuri proprietatea particulară se amestecase pe nesimțite cu avutul bisericii. Într-una din scrisori, el

Scanned with CamScanner

îl amenință pe unul din funcționarii săi cu mînia lui Dumnezeu cel Atotputernic, dacă nu desparte imediat aceste categorii de bunuri și nu restituie ce li se luase proprietarilor lor de drept. A fost un stăpîn blînd și pentru coloni și pentru sclavii agricoli, care aparțineau cu miile bisericii, și a formulat pentru ambele categorii principii de drept seniorial. Dacă printre ei se aflau evrei, convertirea lor trebuia răsplătită printr-o reducere a arenzilor. Un lucru însă nu-l putea tolera: știe că în Sardinia, pe domeniile sale, trăiesc încă păgîni. Într-o scrisoare trimisă acolo, el declară: „Dacă mai dau de țărani păgîni, voi ști să mă răzbun pe episcopul din regiunea respectivă; faceți tot posibilul, încărcați-i cu dobînzi și cu arenzi, pînă ce vor ceda și se vor lăsa botezați".

Evident nu toate produsele acestui patrimoniu mergeau la Roma; cea mai mare parte era consumată la fața locului pentru plata și întreținerea preoților și a mănăstirilor și pentru pomeni. Numai o parte era adusă la Roma de o flotilă, care era luată de la vărsarea Tibrului în sus în paza garnizoanei bizantine, pentru a fi apărată de longobarzi. La Roma proviziile erau împărțite în așa fel încît papa să apară ca binefăcător iar bizantinii ca opresori. La patru sărbători ale anului bisericile, mănăstirile, instituțiile publice și ospătăriile primeau ce li se cuvenea. O a doua distribuire, destinată cetățenilor, avea loc în prima zi a lunii și consta, după anotimpuri, în grîu, ulei, legume, carne, pește, slănină și chiar veșminte. Cît de mari erau aceste contribuții nu știm; în orice caz ele reprezentau cea mai mare parte a hranei, căci oamenii nu mai aveau și alte surse de aprovizionare. În al treilea rînd, în fiecare zi era împărțită în toate colțurile orașului o enormă cantitate de pomeni. În al patrulea rînd o bucătărie ambulantă papală destinată celor săraci cutreiera orașul, probabil singurul car ce mai însufleța străzile. În sfîrșit celor mai supuși, episcopilor, preoților, *honoratiorilor* [10] papa le oferea cu amabilitate, în fiecare luni a Paștilor. sărutul păcii și o dată cu el o monedă de aur.

Scanned with CamScanner

Este astfel ușor de înțeles că nu numai acest om, ci toți cei din categoria lui, ocupau cel puțin la Roma de departe locul cel mai de frunte. Preoțimea de mir era ținută în cea mai bună ordine, sub supraveghere severă și separată net de viața monahală. Acum se produce, în mod semnificativ, stratificarea deosebirilor de rang. În mănăstirile orașului însă, ne spune un document, trăiau 3000 de călugărițe, astfel încît, dacă admitem același număr de călugări, am fi tentați să evaluăm populația la sute de mii de persoane. Numai că actuala situație de la Roma nu este concludentă pentru o epocă în care poate a cincea sau chiar a patra parte a populației Romei se afla în mănăstiri; dacă așa stăteau lucrurile, ar însemna că populația totală a orașului se ridica la aproximativ 30.000 de suflete. Să mai adăugăm că nu știm dacă în numărul de călugărițe amintit mai înainte nu erau incluse și multe fete care, încă pe atunci, își făceau educația în mănăstirile ce se adăposteau peste tot în ruinele vechilor clădiri. Dar și în afara orașului, pe înălțimile din jur, de la Soracte pînă la Tibru și Preneste, se înalță mănăstiri, chiar deasupra teraselor strălucitului templu al Fortunei. Toate rîpele și peșterile mișună de sfinți eremiți, care-și petrec acolo viața în cea mai severă asceză. Grigore nu a creat această situație, el a găsit-o însă și a pus rînduială în toate. În secolul al IV-lea oamenii mergeau la mănăstire pentru că nu mai puteau suporta viața la Roma, înrăită și pustie; acum cei mai mulți o făceau din cauza mizeriei generale, din cauza lipsei oricăror altor mijloace, pentru a trăi și a muri cu minimum de cheltuieli. În afară de ei, existau încă multe călugărițe care locuiau în oraș, femei care duceau în locuințele lor proprii o viață monahală; în sfîrșit cerșetori și schilozi socotiți sfinți, care-și duceau existența din mila oamenilor.

Acestea erau lucrurile care caracterizau pe atunci Roma. Nici un fel de comerț nu-i însuflețea străzile. O simplă știre ne arată cît era de tristă situația în această privință. Ea sună astfel:

Scanned with CamScanner

„Cînd au revenit la Roma negustorii care și-au etalat în Forum mărfuri de tot felul, toată lumea alergă într-acolo să vadă și să cumpere". Și, pe deasupra, știrea aceasta nu este din anii cei mai teribili, ci dinainte de anul 590. Este vremea cînd Grigore i-a văzut pe sclavii anglo-saxoni oferiți spre vînzare în Forum, care slujea încă și ca piață de sclavi, și cînd i-a venit ideea să convertească cu orice preț poporul acesta la creștinism. Încolo nu mai existau la Roma decît puține prăvălii, cu cele mai jalnice mărunțișuri. Se mai practica fără îndoială și ceva pomicultură în multe din splendidele grădini, acum aproape pustiite, iar viticultura nu a dispărut nicicînd cu totul. Satira a treia a lui Juvenal, care se referă la vremea lui Domițian și Traian, ne reamintește cît de diferite erau lucrurile odinioară. Ce vuiet și uruit, amestecat cu vocile țipătoare ale celor ce mînau animalele de povară! Sclavi purtînd pe cap lighene cu cărbuni aprinși, pe care se păstra caldă mîncarea stăpînilor lor, străbăteau mulțimea alergînd și arzînd hainele trecătorilor; apoi uruitul asurzitor al carelor grele încărcate cu piatră și cu grinzi pentru mărețele edificii imperiale; în sfîrșit lecticele persoanelor nobile duse pe umerii numeroșilor sclavi. Acum însă, cît de bine se potriveau cuvintele lui Ieremia: „Cum stă părăsită acum cetatea aceasta atît de plină de popor altădată"![11] Străzile pustii erau străbătute doar de procesiuni, organizate din ordinul lui Grigore, pentru a da curaj bieților oameni, pentru a le mai întări întrucîtva spiritele atît de abătute. Se mergea de la o bazilică la alta și apoi în afara orașului, în catacombe, cînd nu exista vreo amenințare a dușmanului; cu acest prilej și-a ținut el cele mai multe dintre predicile sale. Putem totodată urmări în chip concret cum s-a dezvoltat, din această stare atît de jalnică, ritualul bisericii catolice; așa, de exemplu, în cadrul marii procesiuni din anul 590, a luat naștere din șapte coruri litania septiformă. Este de înțeles că, ajunși la mărețul monument al lui Hadrian, participanții la procesiune au putut

Scanned with CamScanner

crede că văd figura înfricoşătoare a îngerului exterminator virindu-şi sabia în teacă. Pornind de la asemenea situaţii trebuie să judecăm atitudinea lui Grigore cel Mare faţă de tainele bisericeşti şi faţă de moaşte. În timp ce teologia îşi stabileşte şi-şi susţine dogmele, fantezia populară lucrează de la sine şi, dincolo de ele, înconjură tot orizontul cu o vîlvătaie de minuni; arome narcotizante şi lumini miraculoase străbat treptat întreaga atmosferă şi îi cuprind pînă la urmă fără greş şi pe cei pe care sîntem obişnuiţi să-i considerăm mai cultivaţi şi de rang mai înalt.

Aşa se face că şi Grigore cel Mare credea într-adevăr, în mod neîndoielnic, că aude sărmanele suflete scîncind în purgatoriu; era convins că, prin ruga sa la mormîntul prinţului apostolilor, a mîntuit sufletul împăratului Traian.

Asemănătoare era şi reacţia sa faţă de moaşte. Era într-o asemenea stare de spirit încît nu s-a putut apropia fără tremur şi spaimă de mormintele lui Petru şi Pavel. Era convins că cei care au deschis cripta Sf. Laurenţiu au murit din această cauză zece zile mai tîrziu, sau că o pînză albă, închisă într-o cutie, care se afla pe altarul lui Petru, a căpătat prin puteri magice culoarea sîngelui ş.a.m.d.

De altfel asemenea credinţe au avut o însemnătate cu totul deosebită pentru Roma vremii aceleia. Relicvele acestea au darul de a atrage marile mulţimi de pelerini care vin la Roma din toate părţile Occidentului. Aceştia caută nu antichitatea clasică, literatura ei şi bucuria de viaţă învăţată de la greci, ci rămăşiţele tumefiate ale apostolilor. Starea sufletească în care vin este de multe ori indescriptibilă. Somnul lor în sălile templului este plin de vise despre minuni şi despre alte poveşti miraculoase. Cîntecul pelerinilor, descoperit de Niebuhr [12], s-a născut încă din secolul al VII-lea.

Aceşti pelerini prezintă pentru noi un interes deosebit ca primi vestitori ai noului ev. Evlavia lor este sumbră, deosebindu-se ca de la cer la pămînt de cea din zilele noastre. Găsim în ea

Scanned with CamScanner

însă primele simboluri recognoscibile ale acelei epoci a istoriei universale pe care o numim Evul Mediu și care stă iarăși la picioarele Romei, redevenită centrul care dirijează gîndirea și sentimentele oamenilor. Începe acum șirul de ierarhi care au extins și menținut pretutindeni stăpînirea Romei; apar popoarele care-i plătesc tribut, regi umiliți care vin aici pentru a fi absolviți de excomunicare și care-și primesc coroanele ca niște feude. Adesea, cînd cutreieri astăzi colinele Romei, trecînd pe lîngă vii singuratice și grădini ale mănăstirilor, te copleșește gîndul că aici s-au împletit atîta vreme destinele uriașe ale umanității, o impresie căreia nu i te poți sustrage și față de care orice altceva pare mărunt și neînsemnat. Și te încearcă o întrebare: Oare destinul omenirii își va alege și pentru a treia oară, dar iarăși în alt mod, aceste șapte coline ca unicul loc în care să se împlinească și de care să se lege totul? Unul dintre cei mai mari gînditori ai secolului nostru răspunde negativ la această întrebare [13], văzînd în Roma doar un monument al trecutului.

„*Stadt der Trümmer, Zufluchtsort der Frommen!*
Bild nur bist du der Vergangenheit;
Pilger deine Bürger, nur gekommen,
Anzustaunen deine Herrlichkeit;
Denn von allen Städten hat genommen
Dich zum Thron die allgewaltige Zeit;
Dass du seist des Weltenbuches Spiegel,
Krönte Zeus mit Herrschaft deine Hügel.“ [14]

NOTE

1. Anthemius, împărat al Occidentului între 467—472, dominat de Ricimer, care l-a răsturnat și ucis, după un asediu al Romei, în iulie 472.
2. Cassiodorus (Flavius Cassiodorus Magnus Aurelius Senator) (cca 480—575 e.n.), quaestor și prefect pretorian sub Theodoric și virtualmente prim-ministru sub trei succesori ai acestuia. A scris o *Istorie a goților* și a publicat zece volume de scrieri oficiale sub titlul *Variae*.

Scanned with CamScanner

3. Rege ostrogot al Italiei (451—552). A cucerit de două ori Roma, în 546 și în 549.
4. Ezechiel, 24, 11.
5. Ordin religios, întemeiat de Sf. Romuald la începutul sec. XI, la Camaldoli, lîngă Florența.
6. Niccolo Cordieri (1567—1612).
7. Împărat al Orientului, ginere și succesor al lui Tiberiu II (541 ? — 602). Constantina era fiica lui Tiberiu II și soția împăratului Mauritius.
8. Ofițer al armatei de la Dunăre, împărat al Orientului (602—610).
9. persoane care în primele secole ale bisericii aveau în grijă lăcașurile sfinte și apărau drepturile celor săraci.
10. „oameni de vază“ ai orașului.
11. Plîngerile lui Ieremia 1, 1.
12. Barthold Georg Niebuhr (1776—1831), istoric german; între 1816—1823, ambasador al Prusiei la Vatican.
13. Wilhelm von Humboldt (1767—1835), în poezia „Roma“, din care este citat fragmentul ce urmează.
14. *„Oraș al ruinelor, refugiu al celor pioși! / Nu mai ești decît o imagine a trecutului; / Pelerini sînt cetățenii tăi, sosiți doar pentru a-ți admira strălucirea: Căci dintre toate orașele te-a ales / pe tine ca tron timpul atotputernic; / ca să fii oglinda cărții omenirii, / Zeus a încununat cu semnul stăpînirii colinele tale“.*

Scanned with CamScanner

BIZANȚUL ÎN SECOLUL AL X-LEA

9 noiembrie 1886

Byzantion este vechiul nume al Constantinopolului, iar imperiul denumit după el a fost la origine jumătatea de est a vechiului și marelui imperiu roman. Sub Iustinian s-a extins spre vest, în Italia și în Africa, dar în secolele VII—IX Islamul a cucerit mari teritorii ce-i aparțineau. Cu Islamul s-a aflat de atunci în continuu război. I s-au adăugat ceilalți dușmani: mai întîi perșii și avarii, apoi bulgarii, pecenegii, cumanii slavii, normano-rușii și ungurii iar mai tîrziu, începînd cu Selgiucizii [1], turcii de diverse nea, muri, în anul 1204 cruciații și în același secomongolii.

Cu toate acestea Bizanțul a fost rău privit de istoricii mai noi, de la Gibbon [2] la Dahn [3]. Judecățile emise asupra acestui imperiu sună în felul următor: „Putreziciune sau, mai exact, osificare"; „Imperiul nu a știut nici să trăiască nici să moară". Se mai vorbește despre declinul său rapid, deși a durat totuși o mie de ani. Iar bizantin înseamnă: în viața statală despotism și răscoale de palat, oprimare și șantaj, servilism; în viața bisericească nesfîrșite dispute dogmatice și, în același timp, domnia unor nemaiauzite superstiții; în viața militară mercenari și greci moleșiți; în artă repetiție servilă. În timp ce imperiul acesta este privit atît de defavorabil, față de Islam se manifestă o predilecție stupidă.

Scanned with CamScanner

Bizanţului îi este totodată contrapusă dezvoltarea strălucită a Occidentului în evul mediu.

Tot ce este bizantin are pentru noi un aer străin. N-am dori să fi trăit în acest imperiu, cum n-am dori de fapt să fi trăit nici în evul mediu al nostru; ne-am fi simţit de altfel destul de prost şi pe vremea bunicilor noştri. Dar orice privire lipsită de prejudecăţi discerne marea lui vitalitate, faptul că el s-a apărat din toate puterile împotriva atîtor duşmani şi că, şi în zilele noastre, la 400 de ani de la căderea lui, continuă să trăiască prin limbă şi obiceiuri, le face grea viaţa osmanliilor de astăzi şi, prin intermediul bisericii greceşti în forma ei actuală, face legătura între Rusia şi toţi credincioşii greci.

Formaţia aceasta statală poate stîrni uneori fiori, alteori zîmbete, dar ea este vrednică de toată consideraţia prin aspectele ei vitale. Iar Occidentul îi datorează sentimente trainice de recunoştinţă, dincolo chiar de faptul că Bizanţul a salvat o parte atît de importantă a scrierilor antichităţii.

Organizarea de stat a Bizanţului era atît de despotică, încît ne vine greu să credem că viaţa mai avea pe atunci vreo valoare. În secolul al VI-lea Iustinian (527—565) a impus o „idee despre stat", faţă de care cea a vechiului imperiu roman era întruchiparea însăşi a blîndeţii şi a toleranţei.

În interior imperiul a trecut în vremea aceea prin grele încercări, care au dus la scăderea drastică a populaţiei, la mizerie generală şi la exterminarea păturilor superioare.

În afară Iustinian a întreprins o campanie susţinută de recucerire a Occidentului, urmărind o nouă *instauratio imperii Romani*[4]. Şi într-adevăr Bizanţul a recucerit pentru o sută treizeci de ani nordul Africii. Iar dacă în luptele cu longobarzii a pierdut din nou Italia, s-a menţinut totuşi multă vreme în unele părţi ale ei

Firește, în teribilul secol al VII-lea, epoca violentelor dispute religioase, Siria, Mesopotamia, o parte din Asia Mică şi tot nordul Africii au

Scanned with CamScanner

fost pierdute, fiind cucerite de Islam. Constantinopolul însuși a stat de două ori, ani în șir, sub amenințarea flotei și a oștilor mahomedane, în timp ce migrația slavă pătrunsese pînă în Pelopones. Dar imperiul s-a ridicat de fiecare dată cu forțe refăcute; trebuie deci să fi socotit că merită să-și apere existența cu toate mijloacele posibile.

În secolul al VIII-lea chiar împărații cei mai destoinici și-au îngreuiat conducerea prin lupta împotriva venerației icoanelor. Se manifesta aici o tiranie de ordin nu numai religios, ci și a unui gust exclusiv. Pînă la urmă această luptă s-a transformat într-un atac aproape fățiș împotriva prea marii puteri și independențe a bisericii; este semnificativ faptul că atîți generali i s-au alăturat și că trupele lor au acceptat supuse să participe la oprimarea și la execuțiile adoratorilor icoanelor. Dar, încă în secolul al VIII-lea, o extrem de inteligentă împărăteasă-regentă [5] a făcut concesii, iar, după reluarea luptei în secolul al IX-lea, s-a ajuns la o înțelegere definitivă; după aceea, în fiecare an se sărbătorea Orthodoxia, adică reinstaurarea icoanelor. Interesant este că, o dată cu aceasta, au încetat pentru multă vreme certurile pe probleme teologice. Este ceva inedit să poți vorbi de un veac fără dispute dogmatice, cum a fost veacul al X-lea, cînd statul și cultura au fost din nou în deplin acord cu religia lor.

În jurul anului 900 fruntariile imperiului erau foarte zdruncinate. În Asia Mică granița de est era în continuă schimbare. Marile insule, Creta, Cipru și Sicilia, fuseseră pierdute, iar sudul Italiei era nesigur. Pirați mahomedani năvăleau adesea în arhipelag pînă în Hellespont. Balcanii și Pontul se aflau sub permanenta amenințare a bulgarilor, pecenegilor, slavilor, turcilor și ungurilor, normano-rușilor. Serbii și croații erau doar nominal dependenți de imperiu.

Populația din triunghiul iliric și din Asia Mică era, de altfel ca și împărații ei, de o origine foarte eterogenă. În unele locuri foarte rară,

Scanned with CamScanner

era totuși unită prin limba greacă, devenită, firește numai în parte, din limba bisericii limba poporului. Imperiul trăia prin transfuzii repetate de sînge străin, prin amalgamarea elementelor eterogene datorită bisericii și limbii grecești.

Toate relatările care ni s-au transmis nu vorbesc decît de biserică, de domnitori și de războaie; centrul tuturor este Constantinopolul.

Ne vom ocupa mai întîi de sistemul de guvernare, de modul de ocupare a tronului.

Începînd cu vechile așa-numite monarhii universale, în Orient s-au dezvoltat mari formațiuni statale cu caracter absolutist, întemeiate pe principiul transmiterii ereditare a puterii. Dinastiile se sting de la sine sau sînt înlăturate prin uzurpare.

În veacul al VII-lea a apărut un uriaș imperiu, ca întruchipare a puterii unei noi religii: califatul mahomedan care, în cele două secole următoare, a smuls imperiului bizantin mai mult de jumătate din posesiunile sale.

După primii patru califi care s-au înălțat, fiind socotiți, unii după dispute violente, adevărați urmași ai profetului, a urmat timp de 90 de ani dinastia Omaiazilor din Damasc. Imperiul lor se întindea de la coasta marocană și portugheză pînă în Himalaia. Unii califi au fost înfricoșători, dar, cu ei, momentul culminant al puterii imperiului este depășit. O dată cu Abasizii din Bagdad (750—1258), provinciile mai îndepărtate se desprind de el. În tot secolul celei mai mari străluciri aparente a Abasizilor (750—850), continuă să se constituie imperii care sînt doar de formă tributare califului, reducîndu-i de fapt sfera puterii la minimum. De altfel Abasizii se dovedesc tot mai incapabili și trăiesc sub amenințarea permanentă de a fi uciși de gărzile lor. Mai în siguranță s-au aflat din anul 936, cînd au cedat puterea unei dinastii colaterale, rămînînd numai stăpîni spirituali. Între timp se ridicau noi imperii mahomedane și chiar un nou califat, ca bășicile într-un cazan care fierbe.

Scanned with CamScanner

Pentru țările creștine chiar și acești principi de mîna a doua erau niște dușmani teribili.

Lucrurile stăteau altfel în Bizanț, deși unele par asemănătoare cu cele din Islam. Califul și mai apoi sultanii au în posesie țara și poporul lor, în timp ce aici imperiul este cel care voia să-și aibă împăratul. La început însă, și în Bizanț absolutismul este de la sine înțeles, neexistînd împotriva lui vreo contrapondere sau vreun principiu juridic; națiunea nu are nici drepturi și nici organisme în acest scop sau are doar instituții formale, ca Senatul. Ce decretează împăratul este bine făcut; Nichifor I a făcut să treacă printr-un sinod o hotărîre potrivit căreia împăratul este deasupra legii. Motivul cel mai adînc al dreptului stăpînitorului este însă aici altul decît în Orientul mahomedan, lucru despre care vom vorbi mai tîrziu. Gîndul la republică nu i-a trecut nicicînd prin minte vreunui bizantin. Nu s-a dorit niciodată schimbarea structurii statului, ci doar a persoanelor.

Cu statele mahomedane imperiul semăna și prin absența totală a unei aristocrații, care să formeze o categorie aparte în stat și care să împartă puterea cu stăpînitorul, prin exercitarea ereditară a funcțiilor importante. Nu exista nobilime, nu existau decît demnități personale și de curte. Existau totuși, cel puțin la Constantinopol, familii distinse, cum nu le întîlnim nicăieri pe lîngă tronurile mahomedane, familii cu averi ce se transmiteau prin moștenire, ca de exemplu familiile Ducas, Argyros, Focas. Întîlnim într-adevăr membri ai lor în funcții înalte, în calitate de conducători capabili în campanii militare și chiar ca uzurpatori, cu sau fără succes. Firește, nu există nici un principiu de drept care să le asigure exercitarea puterii. Rangurile cele mai înalte, *magistros*, *patrikios* și altele, sînt atribuite prin grația arătată de împărat unei persoane sau alteia. Iar senatul instituit de Constantin cel Mare (306—337) avea doar un rol decorativ, trebuia să figureze la procesiuni și festivități. Oricum, în statele islamice senatul nu era de

Scanned with CamScanner

conceput. El era însă consultat numai în momente de extremă slăbiciune, cînd palatul trebuia să invoce ca martor o altă instanță sau cînd voia să împartă răspunderea cu cineva.

Senatul este convocat pentru a constata, după moartea unui împărat, situația finanțelor, a vistieriei, goală sau plină de la caz la caz. Tot senatul plînge la patul de moarte al împăratului; împărătesele îl consultă în momente critice. La negocieri dificile cu barbarii sînt trimiși să ia parte și cîțiva senatori. Cînd se produc conspirații nereușite, senatorii, chiar cei care nu au luat cîtuși de puțin parte la ele, sînt sub amenințarea morții, iar atunci cînd uzurparea reușește, ei trebuie să o sancționeze.

Administrația era asemănătoare celei mahomedane, ba chiar îi servise acesteia din urmă ca model. Comandantul militar al unei regiuni era în același timp șeful administrației civile și al finanțelor, era adică un pașă și trebuia să fie așa, pentru că imperiul era în permanență în stare de alertă, nevoit să fie gata de apărare.

Funcționarii, în parte specialiști foarte cultivați, trebuie luați, în ce privește moralitatea, așa cum au fost: nu exista o opinie publică, de care să aibă vreo teamă și, de altfel, nici astăzi toată presa la un loc nu este de nici un folos, în statele foarte mari și libere, împotriva hoților, arivițtilor și speculanților. Mai mulți împărați și-au manifestat voința de a face ordine și dreptate: Vasile Macedoneanul și-a folosit în acest scop tot timpul de care a dispus în intervalele dintre războaie.

Finanțele erau de regulă bine administrate și cei mai mulți împărați au fost gospodari prevăzători; lîngă ei se afla vistiernicul, care trebuia să ia asupră-și ura tuturor. Cînd se produceau calamități, mai ales cutremure sau ciumă, finanțele imperiale dădeau ajutoare, adesea foarte substanțiale, și în provincii. Constantin Porfirogenetul a sprijinit științele și meșteșugurile, care au ajuns la o mare înflorire. Ideea preconcepută despre „extorcarea și pustiirea bizantină“ nu corespunde

Scanned with CamScanner

realității. Imperiul acesta nu a lăsat în urmă nici un fel de datorii de stat, nu a consumat adică, sub pretextul „progresului", bunurile ce trebuiau să rămînă viitorului. Este adevărat că guvernul dispunea în mare măsură, chiar dacă nu în mod absolut, de produsele agricole și hotăra la Constantinopol prețul grînelor. Provinciile își plăteau impozitele în natură, vînzarea grînelor fiind în cele mai multe cazuri singura posibilitate de impunere, dar în toate aceste relații nu a domnit niciodată bunul plac.

Capitala aceasta, cu poziția ei unică în toate privințele, un obiectiv de cucerit poate și pentru un viitor îndepărtat — căci este Regina Orientis [6] —, era pe atunci refugiul tuturor instrumentelor conducerii, al puterii ca și al științei, inexpugnabilă pentru slavi, avari, perși, califi omaiazi, bulgari și ruși, capabilă să înfrunte toate atacurile, pentru că *voia* să le înfrunte. Era în același timp o permanentă și inepuizabilă sursă de impozite, așa cum a fost Parisul multă vreme pentru regii Franței, și, în sfîrșit, cel mai mare centru de schimb pentru mărfurile venite din Occident, din nord și din Orient.

A fost construită înghesuit; avea puține locuri deschise. Constantin construise repede și neglijent, așa că Iustinian a trebuit să-i reclădească din temelii chiar necropola, biserica Sf. Apostoli. În regiunea actualului vechi serai se ridica palatul imperial, un agregat construit sub mai multe domnii în apropierea hipodromului și a bisericii Sf. Sofia.

Trăia în acest oraș o gloată, căreia unii împărați îi atîțau instinctele cele mai rele, ca, de exemplu, Constantin Copronimul (741—775) care, la intrarea sa triumfală, a dat pe mîinile populației pe bulgarii prinși, care au fost torturați și măcelăriți în fața Porții de aur. Același împărat a repopulat pe cît a putut orașul împuținat de cutremur și de ciumă, „l-a îndesit". În vremea disputelor religioase reacțiile acestei populații a orașului erau cu totul imprevizibile; după încetarea conflictelor de pe hipodrom dintre

Scanned with CamScanner

partide și a iconoclasmului, nu s-au mai produs răscoale ale poporului, care a mai luat însă partea unor uzurpatori; aceștia puteau fi uneori salvatori ai imperiului.

Orașul acesta era absolut hotărît să opună rezistență oricăror dușmani din afară. Cu forțele de care dispunea, el a recucerit în mai multe rînduri mari regiuni ce fuseseră răpite imperiului. Armata acestui stat nu consta, cum se spune în manuale, „din mercenari ieftini și din greci efeminați". Este adevărat că în vreme de război ea cuprindea oameni aparținînd unor națiuni și chiar unor religii diferite. Existau regimente întregi formate din soldați învinși și din dezertori, dar, în cea mai mare parte, ele erau alcătuite din oameni recrutați, selectați, *epilektoi*, din rîndurile populației. Cuvîntul ce desemnează circumscripția administrativă, *thema*, înseamnă totodată circumscripție de recrutare și chiar regimentul format pe baza recrutării din circumscripția respectivă. Cumpătarea și dîrzenia populației peninsulei balcanice și a Asiei Mici erau o premisă importantă a faptelor eroice ale atîtor armate bizantine, mai ales în lupta lor cu teribilele oști ale Islamului. Un ambasador al lui Otto cel Mare a putut chiar auzi din gura marelui războinic Nichifor Focas o critică la adresa oștilor germane, care ne arată indirect ce calități erau cerute în Bizanț: „Ostașii (în text: *milites*) stăpînului tău nu știu să călărească; le este peste puteri să stabilească o ordine de luptă a infanteriei; scuturile mari pe care le poartă, armurile grele, săbiile lungi, greutatea coifurilor îi stînjenesc la atac; se adaugă la toate acestea o poftă de mîncare și de băutură imense; nici corăbii nu aveți destule". În timp ce această forță militară a Ottonilor se constituia pe jumătate în mod liber, în sistemul militar bizantin totul erau pus în slujba necesităților războiului. Acestei armate trebuie să-i fie trecute multe cu vederea, chiar atrocitățile săvîrșite, ca, de pildă, răpirea oamenilor din propriul lor imperiu, chiar dacă era vorba de regiunea de sud a Italiei; cînd era sta-

Scanned with CamScanner

ționată la Constantinopol, spre a se preveni gînduri de rebeliune, era folosită ca mînă de lucru la construcțiile imperiale; căpetenii însă ca cei doi Focas (Nichifor și Leon) își tratau soldații ca pe propriii lor fii; s-a întîmplat ca armata și flota să-și manifeste deschis doliul pentru vreunul din conducătorii căzuți victimă bănuielilor imperiale. Ostașii și ofițerii viteji erau siguri că li se vor acorda onoruri, probabil în fața trupei. Comandanți capabili de oști au săvîrșit, chiar sub regenți mediocri și bănuitori, fapte uimitoare. În schimb, pentru orice nereușită îi aștepta cel puțin exilul. Comportarea lor față de dușmani, care erau de cele mai multe ori barbari plini de cruzime, nu trebuie judecată după criterii occidentale: sarazini [7] prinși în luptă au fost decapitați în masă pentru simplul motiv că erau o povară pentru armata și așa încărcată de prăzi; trădătorii prinși erau, pare-se, jupuiți de vii. Existau asemenea renegați care dețineau la sarazini posturi de comandă, ca Leon din Attalia. Odată, cînd au început să dezerteze vîslașii, Vasile Macedoneanul le-a tras o spaimă zdravănă, poruncind ca vreo 30 dintre vinovați să fie trași în țeapă; de fapt trași în țeapă au fost prizonieri sarazini ce fuseseră deghizați în ostași bizantini pentru a nu fi recunoscuți.

Pe lîngă practica războinică, Bizanțul dispunea și de știința militară cea mai temeinică a acelei vremi, în ce privește atît tactica și strategia, cît și mijloacele de apărare. Printre acestea se aflau, pe lîngă mașinile de război, îndeosebi așa-numitul foc grecesc, care nu numai că nu putea fi stins, dar avea și forță explozivă. Stăpînirea lui era de aceea considerată a fi un dar divin, iar secretul preparării lui a rămas, după cîte știm, încă necunoscut.

Acestea erau forțele cu care împărați și comandanți de oști viteji și pricepuți au apărat imperiul atît de zdruncinat și de împuținat după prima ciocnire cu Islamul, reușind pentru un timp chiar să-l și mărească. Iar acest imperiu nu a trăit

Scanned with CamScanner

doar pentru sine, ci, fără s-o știe, a servit veacuri de-a rîndul drept acoperire Europei, într-o vreme în care Occidentul divizat, cu statele sale slab și arbitrar organizate, dinainte și de după mai puternicii Carolingieni, n-ar fi fost în stare prin el însuși să se salveze.

În acest imperiu, puterea imperială trecea adesea în modul cel mai neașteptat dintr-o mînă în alta. Vom vedea în curînd cît de limitat era caracterul ereditar al coroanei. Cînd un împărat din secolul al IX-lea, Mihail Bîlbîitul (820—829), a asigurat prin semnătură, încă în viață fiind, moștenirea alor săi, din partea bărbătească, s-a considerat că lucrul acesta este absurd: „El a vrut să lege vremea ce-i urma, în loc să lase totul în seama Domnului". I-au urmat totuși fiul și nepotul.

De fapt însă, chiar făcînd aluzie la voința divină, bizantinii nu priveau lucrurile tocmai așa; adînc în conștiința lor mocnea, pe lîngă alte superstiții, și aceea a unui destin imperial, ca în antichitatea romană. Trebuie să ținem bine seama de această putere ciudată care acționa în viața bizantină. Faptul că oamenii obișnuiau din prudență să învesmînteze semnele premonitorii și prevestirile în fraze creștine nu trebuie să ne înșele asupra caracterului lor cu totul păgîn.

Cine urca pe tronul imperial venind din rîndurile oamenilor obișnuiți trebuia să fi fost, încă din tinerețe, obiectul unor fapte miraculoase, trebuia ca în jurul lui să se fi țesut legende. Peste fiul de țăran Vasile Macedoneanul plutea în timpul recoltei un vultur care nu se lăsa alungat. În ce privește prevestirile, relatările pe care le avem despre ele sînt foarte diverse: preoți cuvioși aveau de exemplu harul *(chárisma)* profeției; sînt acei oameni de esență divină care, cum spune Leon Filosoful, (în text: *Philósophos*), pot prevedea viitorul datorită purității lor. Alții, laici, dar și foarte distinși ierarhi, sînt cititori în stele, astrologia lor nedeosebindu-se prea mult de cea care era pe atunci la mare cinste la mahomedani. Erau consultați pe rînd sfinți,

Scanned with CamScanner

prezicători, evrei, ca *mánteis*[8], cititori în stele, ba chiar demoni. Nu era dispreţuit nici ghicitul antic în tăciuni aprinşi. Una din cele mai sumbre preocupări ale împăraţilor era în legătură cu urmaşul prezumtiv sau prezis, care putea să le înlăture şi fiul şi întreaga familie. S-a întîmplat chiar ca un împărat, Mihail Rhangabe (811—813), să se decidă de aceea cu uşurinţă să abdice. Împăratul Teofil (829—842) i-a dezvăluit soţiei sale Teodora semnul, *semeĩon*, care va fi văzut la cel ce-i va înlătura urmaşii; l-a descoperit cu spaimă la viitorul împărat Vasile Macedoneanul. Împăratul Leon Armeanul (813—820) ştia că-i va urma Mihail Bîlbîitul, căci acesta îi călcase o dată, la intrarea sa în oraş, pe marginea mantiei. L-a ţinut de aceea în arest sever şi purta în permanenţă la el cheile lanţurilor cu care Mihail era încătuşat. A căzut totuşi victimă unui complot, în urma căruia Mihail, încă în cătuşe, a fost înălţat pe tron. Dacă vrem să înţelegem cît de puternică putea fi credinţa unora în perspectivele de a se urca pe tron ale cuiva încă necunoscut, n-avem decît să ne gîndim la mijloacele băneşti ce-i erau puse la dispoziţie: o foarte înstărită doamnă din ţinutul Patras, Danielis, a auzit că marele preot al renumitului sanctuar al Sf. Andrei îl tratase pe tînărul Vasile cu ceremonialul cuvenit unui viitor împărat, fără chiar ca acesta să o ştie. Respectiva doamnă i-a dăruit lui Vasile bani atît de mulţi, încît el a putut cumpăra terenuri întinse în Macedonia şi i-a putut înzestra pe toţi ai săi. Singura condiţie ce-i fusese pusă era să-l accepte pe fiul acelei doamne, Ioan, ca frate spiritual al său. Mai tîrziu, după ce devenise împărat, ea l-a mai vizitat de două ori la Constantinopol, aducîndu-i de fiecare dată noi sume considerabile de bani.

Mai existau, în afară de acestea, şi aşa-numitele *oráseis*, pretinse viziuni ale lui Daniil, cărţi care dezvăluiau, în parte prin imagini, în parte în scris, viitorul imperiului. Cărţi de acest fel existau şi în imperiul persan al Sasanizilor[9], ca şi la mahomedani. Scria în ele cît va trăi

Scanned with CamScanner

fiecare împărat, ce evenimente fericite și ce nenorociri se vor întîmpla în timpul domniei lui. Leon Armeanul, cel care l-a ținut închis pe urmașul ce-i fusese prezis, Mihail Bîlbîitul, știa totuși dintr-o astfel de carte ce sfîrșit îl așteaptă și în ce săptămînă va muri. Între două simboluri cifrice care însemnau Crăciunul și Epifania [10] era desenat un leu cu o sabie înfiptă în gîtlej. O carte atribuită unui episcop sicilian se ocupa chiar de soarta Ottonilor.

Multe din lucrurile acestea erau probabil produsul exclusiv al fantaziei celor ce trăiau la Constantinopol și se preocupau tot timpul de ce se petrece la Palat, fiind totodată plini de superstiții de origine antică și slavă. Multe edificii somptuoase, multe opere de artă din Constantinopol aveau și o semnificație magică pentru viitor. La indicația unui așa-numit astronom, împăratul Romanos Lecapenos a poruncit să se taie capitelul unui pilastru de deasupra bolții Xerolophon-ului [11]; la aceeași oră a murit, la mare depărtare, de o boală de inimă, cel ce adusese atîtea suferințe asupra imperiului, Simeon Bulgarul; capitelul acela fusese tăiat în acest scop anume *(estoiheiõsthai)*.

Să ne ocupăm acum ceva mai îndeaproape de tronul bizantin, de felul în care era cucerită și exercitată puterea.

Primejdia este factorul determinant pentru tot ce se întîmplă. Împăratul este cel ce garantează apărarea împotriva barbarilor și mahomedanilor. Nici un pretext pentru uzurparea tronului nu este mai eficace decît nereușita pe cîmpul de luptă, suferită fie de împărat în persoană, fie de generalii săi.

Iar imperiul acesta nu vrea să se destrame. Lucrurile s-au petrecut aici altfel decît în imperiul lui Carol cel Mare, fărîmițat în bucăți. Nici unui bizantin, cel puțin din primul mileniu, nu i-a trecut prin minte să despartă vreo provincie de imperiu și să întemeieze pe această bază alte imperii. Nici un comandant de oști, nici un guvernator nu desprinde pentru un timp mai îndelungat

Scanned with CamScanner

vreo provincie de imperiu. Nici unul dintre numeroşii uzurpatori ai puterii nu vrea doar o bucată din imperiu; legitimitatea lor stă numai în faptul că fiecare în felul său vrea să-l salveze întreg, aşa cum este. În sfîrşit, imperiul a fost scutit cu totul de împărţirea cu adevărat copilărească a moştenirii, care a condamnat o serie de imperii occidentale la o stare permanentă de slăbiciune, ca şi de apariţia unor căpetenii provinciale ereditare, ca mari seniori feudali.

Imperiul a avut mai multe dinastii, printre care şi una de lungă durată, cea macedoneană, dar vom vedea ce stăpînitori ciudaţi le erau asociaţi.

Pentru tot ce urmează ne bazăm pe istorici care trec în genere drept iubitori de adevăr, dar care, pentru tot ce se petrecea înăuntrul Palatului şi în sufletele oamenilor, s-au făcut în mod inevitabil în multe privinţe ecoul acelei interpretări a faptelor care se formase cu timpul în rîndurile orăşenilor. Cu cea mai mare exactitate vor fi fost desigur informaţi despre latura exterioară a asasinatelor, mai puţin bine probabil despre originile fiecărui complot în parte; nesigure rămîn toate cazurile de otrăvire.

Populaţia Constantinopolului era îndeobşte în favoarea menţinerii unei dinastii o dată stabilite şi se bucura atunci cînd un uzurpator măcar se căsătorea cu vreo prinţesă aparţinînd dinastiei uzurpate. Pe ultima împărătească [12], deloc respectabilă, din dinastia macedoneană (867—1081) o strigau: Maică! Maică! Aceeaşi populaţie însă se bucura cînd se ridica cineva din păturile de jos.

Oricum, situaţia imperiului era de aşa natură încît avea neapărată nevoie de oameni capabili. Au existat şi împăraţi ereditari tineri şi neajutoraţi, dar în asemenea situaţii îşi făcea repede apariţia un om capabil, sau care era considerat ca atare, şi care îşi asuma rolul *de al doilea împărat*. Nu a fost niciînd posibilă în Bizanţ seria de fricoşi ce stăteau tremurînd în haremurile lor, cum au fost Abasizii de la sfîrşitul secolului al IX-lea.

Scanned with CamScanner

Această dublare a împăraţilor le era proprie bizantinilor; ea a împiedicat asasinarea împăraţilor legitimi. Pe acest tron s-a înălţat un singur personaj monstruos, Focas, căci pe Iustinian îl scuză nebunia, şi un singur om dedat nebuneşte plăcerilor, conducătorul de care la circ, Mihail Beţivul, dar şi acesta şi-a pierdut mai tîrziu minţile. Conducători ca Nero, Domiţian, Commodus, Caracalla, Elagabal [13] nu au existat la Bizanţ. Căci şi cele mai teribile lucruri decretate de Iustinian erau consecinţa unui sistem construit cu sînge rece, a unei înţelegeri aparte a modului de a guverna un imperiu.

Istoria bizantină ne oferă în orice caz cel mai mare număr de succesiuni doar pe jumătate normale sau cu totul anormale, de încercări de uzurpare, de conspiraţii de tot felul, ca şi de tulburări de stradă ce se iscau cu aceste prilejuri. Ce rezulta din ele era abia după aceea legalizat de senat şi consacrat prin încoronarea de către patriarh. Hotărîtoare era însă de fiecare dată forţa, fie că venea de la Palat, de la anumite părţi ale armatei sau de la ajutorul dat de populaţia Constantinopolului. Nu exista o autoritate care să desemneze succesorul la tron. În cel mai bun caz, un cuplu imperial fără copii îşi caută ca succesor vreun general capabil; un împărat, dacă nu are decît o fiică, îl promovează pe vreunul deopotrivă ca ginere şi urmaş la tron. Împotriva lui Focas (608—610) însă, chiar oameni mai cu vază din propria-i casă au chemat pe un comandant capabil din Africa pentru a-l înălţa pe tron. Era Heraclius (610—641), salvatorul imperiului ce părea aproape pierdut în urma atacurilor perşilor şi avarilor.

Principiul eredităţii nu s-a bucurat niciodată în acest imperiu de o viaţă prea lungă. Abia dacă, din cînd în cînd, unui tată care întemeiază o dinastie îi urmează un fiu capabil, ca de exemplu Teofil lui Mihail Bîlbîitul sau Constantin Copronimul lui Leon Isaurianul (717—741). Fiii puternicului Vasile Macedoneanul au fost cu toţii oameni fără vlagă. Abia într-o generaţie mai

Scanned with CamScanner

tîrzie apare vreo personalitate mai viguroasă. Există și o strălucită excepție, dar abia în mileniul al doilea, și anume dinastia Comnenilor (1081—1185).

Chiar înăuntrul mai multor familii imperiale au loc teribile uzurpări, însoțite de asasinate și mutilări. Mutilarea era mijlocul de a-l face pe cineva inofensiv, fără a-l asasina. În casa lui Heraclius, o mamă vitregă își otrăvește fiul mai mare, dar mai tîrziu ei i se taie limba și este exilată; un împărat își ucide fratele; urmașul acestui împărat le taie celor doi frați ai săi nasurile; în sfîrșit, ultimul din această casă, Iustinian II (685—695), în plină posesie a puterii, este răsturnat printr-o răscoală a celor aflați în închisori, mai ales pentru că oștile sale fuseseră înfrînte în lupte. Cei eliberați din închisori se pun în fruntea mulțimii. Împăratului i se taie nasul și este surghiunit la Cherson. Revenit (705—711) cu ajutorul bulgarilor, tronează în hipodrom cu picioarele pe cefele celor doi urmași ai săi; unul dintre aceștia îl răstoarnă mai apoi pe celălalt. După șase ani se produce o răscoală și el este ucis. În dinastia isauriană este cunoscută îngrozitoarea luptă dintre mamă și fiu, iar Vasile Macedoneanul a acceptat în chip jalnic să ia poziție împotriva fiului său Leon.

În Orient puterea este cucerită și exercitată pentru ea însăși. Sentimentele de familie sînt suspendate chiar cînd există doar o simplă bănuială; grozăviile sînt săvîrșite ca un lucru de la sine înțeles.

Scuzabilă este doar primejduirea unei dinastii de către un urmaș incapabil, care este înlăturat, răsturnat, ucis sau făcut inofensiv prin dublarea lui cu un alt împărat.

Bardas, unchi după mamă al lui Mihail Temulentus (bețivul), (842—867) a stat în mod evident la gînduri dacă e mai bine să-l zgîlțîie pe nepotul său trimițîndu-l în campanii sau să ia el însuși coroana.

Apar astfel pe tronul Bizanțului și în jurul lui oameni care nu se dau în lături de la nici

Scanned with CamScanner

o crimă și care sînt totuși utili imperiului. Stăpînirea se îmbină cu forța, nu în mică măsură datorită vigoarei țăranilor și a barbarilor ce ajung pe acest tron. Tronul a trezit de altfel aptitudinile multor uzurpatori, uzurpatorii avînd mai multe șanse să fie capabili decît moștenitorii propriu-ziși. De dorința de putere, lipsită însă de rațiune și talent, sînt mînate mai ales unele împărătese, ca Martina [14] și Irina (792—802); în schimb uzurpatorii se legitimau aproape toți prin necesitatea unei alte guvernări decît cea de pînă atunci; nu întîlnim printre ei aproape nici un om ușuratic.

Unii uzurpatori, ca și unii împărați legitimi, se distingeau de altfel și prin forța lor fizică. Vasile Macedoneanul era un luptător de frunte, îmblînzea armăsari și ucidea lupi; Manuel Comnenul (1143—1180) purta un scut de aur, pe care nici Raimon, un fel de Hercule din Antiohia, nu-l putea duce.

Cum proceda cel ce voia să ocupe tronul, de îndată ce hotărîrea lui era luată, ne-o arată foarte bine Vasile Macedoneanul. El a poruncit ca Bardas, unchiul relativ capabil al lui Mihail, să fie ucis în chiar prezența lui și a lui Mihail și a făcut apoi să fie adoptat ca fiu de către acesta, pentru ca mai tîrziu, cînd Mihail a înnebunit și a devenit primejdios, să-l ucidă într-o noapte în palatul Sf. Mamas [15], în colaborare cu cîțiva oameni de la curte. Lucrurile s-au petrecut cam așa cum s-au petrecut cu Paul I al Rusiei. La înălțarea lui Vasile au ajutat apoi părtașii la asasinat, senatul, garda, armata și populația orașului. Iar domnia lui s-a dovedit excelentă, lucru pe care l-au simțit toți dușmanii imperiului.

El și-a încoronat trei fii, asociindu-i la imperiu. Dar fiul său mai mare, Constantin, care își dovedise aptitudinile pe cîmpul de luptă, a murit înaintea lui. Starețul mînăstirii Euhaiților [16], Santabarenos, un escroc și un intrigant, a făcut să apară într-o pădure făptura călare a acestui fiu, pe care tatăl său l-a putut îmbrățișa. Dar cel de al doilea fiu, care devenise acum succesorul

Scanned with CamScanner

său, Leon al VI-lea Philosophos, care l-a demascat pe acest şarlatan, a fost pîrît de acesta tatălui său că ar avea intenţia să-l ucidă la o vînătoare. A fost de aceea întemniţat şi eliberat abia după cîtva vreme şi complet reabilitat; Vasile a trebuit să declare deschis că a fost înşelat. El a murit în anul 886.

Leon al VI-lea (886—911) era foarte cultivat, un teoretician al tacticii; a scris lucrări juridice şi cuvîntări, unele cu caracter hagiografic, a redactat şi mesaje către credincioşi şi sarazini, dar ca domnitor a fost împrăştiat, lipsit de personalitate. Pentru tatăl celei de a doua soţii a sa, Zauzas, a născocit titlul de părinte imperial. Sub el a fost cu putinţă cariera unui vistiernic Samonas, fost mahomedan, care-şi păstra însă aproape pe faţă credinţa. El a umplut curtea de intrigile cele mai murdare, făcînd multe necazuri unor comandanţi capabili de oşti, dar i-a devenit indispensabil lui Leon. Leon îşi credea fratele, mizerabil de altfel, capabil de toate relele; i-a lăsat totuşi la moarte, în anul 911, imperiul, cu condiţia să-l păstreze pentru fiul său, Constantin Porfirogenetul. În acel moment Leon şi-a recăpătat demnitatea imperială; el a reamintit senatului adunat în jurul lui cît i-a fost de binevoitor şi l-a rugat să fie credincios soţiei şi fiului său. Senatul a plîns şi s-a lamentat, dezolat de pierderea unui astfel de stăpîn şi împărat.

Domnia de numai un an (911—912) a lui Alexandru a fost cea a unui scelerat lipsit de conştiinţă, care se lăsa dominat de vrăjitori şi care puţin a lipsit să nu-şi mutileze nepotul în favoarea unui tovarăş de petreceri.

În anul 912 urmează la tron Constantin Porfirogenetul, sub tutela cîtorva curteni şi curînd şi sub tutela mamei sale, Zoe Carbonopsine. Ea fusese surghiunită de Alexandru, dar la insistenţa fiului său revenise la Constantinopol.

De îndată însă a început să se spună că imperiul nu are un conducător şi este expus celor mai mari primejdii, înţelegîndu-se prin aceasta primejdiile

Scanned with CamScanner

ce-l amenințau dinăuntru și dinafară. Călugărul Cedrenus [17] își exprimă în felul următor vederile sale: „Viața publică era teribil de bolnavă, pentru că oameni atît de mulți și de nobili aspirau febril să pună mîna pe coroană".

Într-adevăr, Constantin Ducas a și făcut imediat o încercare în acest sens. Era colonel al gărzii, provenea dintr-o familie care se distinsese în război și era susținut de un important partid secret, care-l socotea a fi singurul om potrivit și cu perspectiva de a fi acceptat de toți. Dar, în luptele de stradă, Ducas a căzut în fața Chalcei [18] și partizanii săi au fost unii uciși, alții condamnați.

Și-au făcut acum apariția bulgarii, cu împăratul lor Simeon [19], pe tot țărmul opus. Tutorii s-au hotărît să organizeze o întîlnire a lui cu copilul împărat și un banchet la Blacherne [20]. Era doar o încercare de moment de a-l cumpăra pe Simeon și ea dovedește cît de jalnică era încurcătura în care se aflau. Simeon a venit cel puțin de formă în oraș.

Pentru a putea după aceea trimite întreaga armată împotriva bulgarilor, Zoe a încheiat pace cu sarazinii, cu califatul. Dar comandantul suprem în războiul cu bulgarii, Leon Focas, și amiralul flotei pontice, Romanos Lecapenos, aveau privirile ațintite mai curînd asupra tronului decît asupra dușmanilor. Theodoros, educatorul împăratului, a decis atunci, fără știrea lui Zoe, ca Romanos Lecapenos, care era mai cunoscut ca un om apropiat de casa macedoneană, să fie cîștigat ca „apărător" al împăratului. Lecapenos a jurat solemn că nu va năzui niciodată să ocupe tronul dar, mai apoi și-a călcat acest jurămînt. Totul s-a hotărît printr-o lovitură de stat care a decurs fără multă vărsare de sînge; Leon Focas a plecat la țară, în Capadocia.

Dacă Romanos Lecapenos, co-stăpînitor în anii 919—944, ar fi fost cu adevărat „omul capabil" de care avea nevoie imperiul, Bizanțul ar fi putut trece cu ușurință peste toate acestea, ca și peste călcarea jurămîntului. Dar el era doar

Scanned with CamScanner

avid de putere și domnia lui de 26 de ani ar fi fost una dintre cele mai mediocre, dacă o serie de generali destoinici nu ar fi săvîrșit o seamă de fapte remarcabile.

Lecapenos a obținut în modul cel mai josnic de la băiatul neajutorat Constantin, mai întîi ca el se logodească cu fiica lui, Elena, apoi să-l numească părinte imperial și să-i înlăture pe Zoe și pe Theodoros; după aceea s-a proclamat, aparent cu încuviințarea lui Constantin Porfirogenetul, Cezar și apoi împărat, Constantin însuși trebuind să-l încoroneze.

Ceea ce a urmat s-a petrecut prin forță, spre jalea nemărturisită a lui Constantin: asocierea la imperiu a fiilor lui Lecapenos — Cristofor, Stefan și Constantin —, astfel încît, pentru o vreme au existat cinci împărați. Ca rang, împăratul legitim venea după Romanos Lecapenos, apoi a trecut în rîndul al treilea, după fiul mai mare al acestuia Cristofor, pentru a ajunge în cele din urmă pe ultimul loc. Romanos afirma că numai în felul acesta puteau fi evitate comploturile. Pe cel de al patrulea fiu al său Teofilact, l-a desemnat să devină patriarh încă de pe cînd era copil, astfel încît e de admis că nu putuse prevedea că nu va fi potrivit pentru așa ceva.

Cînd Simeon s-a aflat din nou la porțile orașului, s-a întîlnit cu el Romanos Lecapenos — același împărat care știuse să vorbească atît de entuziast, într-o cuvîntare ținută la un banchet în fața ofițerilor, despre lupta pentru patrie —, de data aceasta însă în condiții mult mai rele decît în cele care se întîlniseră, cu cîțiva ani înainte, tînărul Constantin Porfirogenetul și Simeon, în disprețul total al bulgarilor care au continuat să dea foc pe oriunde treceau. Întîlnirea a avut loc undeva pe țărmul Cornului de Aur, unde împăratul era practic în puterea bulgarilor. El s-a văicărit față de Simeon și l-a implorat să se

Scanned with CamScanner

poarte creştineşte, căci şi pe el îl aşteaptă ispăşirea veşnică. „Simeon s-a ruşinat atunci de ruşinea împăratului" şi s-a lăsat din nou cumpărat. Iar cînd, curînd după aceea, în 927, Simeon a murit, fiul său Petru a putut să obţină căsătoria cu o nepoată a lui Romanos Lecapenos într-un moment în care bulgarii erau aduşi la strîmtoare de turci, sîrbi şi croaţi. Petru calculase corect că acum trebuia să se orienteze spre Bizanţ, înainte ca acesta să se alăture celorlalţi duşmani ai săi.

Este de la sine înţeles că faţă de o stăpînire atît de jalnică nu au lipsit încercările de rebeliune. De încredere nu era nici chiar fiul său mai mare, coîmpăratul Cristofor; dar acesta a murit curînd. S-a întîmplat ceva nemaiauzit în istoria tuturor uzurpărilor: cineva s-a dat nu drept un împărat sau principe care murise, ci drept acel colonel al gărzii, Constantin Focas, care plătise cu viaţa în anul 912 încercarea sa de uzurpare. Era un anume Vasile, care a strîns în jurul lui, în Asia Mică, o droaie de oameni şi a stîrnit confuzie în oraşe. O dată prins, a fost condamnat să i se taie o mînă. Dar, redevenit liber şi-a pus o mînă de bronz, aşa cum Götz von Berlichingen [21] îşi pusese o mînă de fier, şi şi-a reînnoit rebeliunea. Înfrînt de data aceasta de o armată imperială şi adus din nou la Constantinopol, a fost ars de viu în aşa-numitul Amastrianon.

Locul principal al execuţiilor din motive politice era însă capătul în formă de semicerc al renumitului hipodrom din Constantinopol. Dar execuţiile erau în general evitate. Mutilările însă, care urmăreau să-l facă pe respectivul condamnat inofensiv, erau adesea mai rele decît moartea.

În umbra Palatului sta, dat la o parte, împăratul legitim, Constantin Porfirogenetul. În deceniile sale de dependenţă el şi-a dobîndit cel puţin o cultură multilaterală. Epoca iconoclasmului făcuse o breşă adîncă în domeniul ştiinţei, dar, după moartea ultimului iconoclast, Teofil (842), Bardas, unchiul dinspre mamă al lui Mihail

Scanned with CamScanner

Temulentus, care se proclamase și coîmpărat, organizase chiar la Palat o instituție științifică și readusese la viață cercetarea. Cincizeci de ani mai tîrziu, Porfirogenetul studia nu numai aritmetica, muzica, astronomia și filosofia „care se afla mai presus de toate", ci își angaja pentru fiecare știință profesorii cei mai buni și prestigioși.

El însuși a fost un autor plin de sîrg; operele sale referitoare la provincii și la administrarea imperiului conțin o mulțime de date importante pentru cunoașterea situației din Europa Orientală și din Asia Mică pînă în secolul al X-lea. Cel mai mare interes l-a arătat ceremonialului de la curtea bizantină, despre care a scris cartea sa cea mai voluminoasă [22]. A început-o probabil în vremea cînd sta retras și a continuat-o cînd a preluat efectiv conducerea; unele lucruri i-au fost în chip evident adăugate după moartea sa.

Ceremonialul și eticheta au pentru potentații acestui pămînt sensul lor. Era vorba ca nechemații să fie împiedicați să participe la manifestări publice. Se urmărea sporirea efectului acestora, fiecărui participant fiindu-i prescris locul, costumul și modul de comportare. Se urmărea în sfîrșit ca ele să facă asupra maselor o asemenea impresie, încît să considere curtea ca fiind mai presus de existența obișnuită. Dar la Bizanț curtea era absolut totul și de aceea nu trebuie să-i reproșăm nici chiar unui împărat că s-a ocupat de ceremonial ca de un lucru important, deși un mareșal al curții sau un maestru de ceremonii ar fi fost de ajuns pentru scrierea unei asemenea cărți. Ce i se poate reproșa însă cărții lui Constantin Porfirogenetul este spiritul ei mediocru, faptul că privește ca efectiv foarte importante aceste lucruri și mai ales inventarea de noi ceremonii și proporțiile ce le sînt date. Este din punct de vedere psihologic greu de conceput că toate aceste nesfîrșite procesiuni și festivități s-au putut desfășura astfel, că toate aceste prescripții au putut fi memorate și puse în practică de un număr atît de mare de parti-

Scanned with CamScanner

cipanți. Ce avem în fața ochilor este evident în mare parte idealul și dorința unui împărat extrem de iubitor de fast, care adaugă tradiției foarte multe alte elemente.

La fiecare mare festivitate iau parte întreaga curte și numeroși funcționari de stat și militari, de la patricieni, proconsuli și senatori pînă la cei mai mărunți slujitori angajați să vestească procesiunea și să-i deschidă drumul. Și cele două partide ale circului, verzii și albaștrii, devenite acum inofensive din punct de vedere politic, mărșăluiesc cu orgile lor mecanice, căci acest instrument își avea patria la Constantinopol iar la festivități se afla, chiar în fața Palatului, orga imperială, așa numita *protothaũma*. Foarte numeroasele procesiuni religioase imperiale se îndreptau nu numai de la Palat la apropiata Hagia Sofia, ci foarte adesea străbăteau o mare parte a orașului, făcînd o duzină de pauze, în cursul cărora se desfășurau alte ceremonii speciale. Nici aclamațiile poporului nu erau lăsate la voia întîmplării: strigători așezați anume *(kráktai)* trebuiau să strige anumite formule, la care poporul trebuia și el să răspundă cu alte formule dinainte stabilite. Se considera că se cuvine ca stăpînitorul să se așeze în timpul tuturor pauzelor; erau un privilegiu al maiestății. La una dintre procesiunile religioase era o regulă ca împăratul să-și schimbe încălțămintea. În acest moment suita forma în jurul lui un cerc, pentru ca să nu poată fi văzut. La încoronarea împărătesei, în lipsa unei aristocrații feminine la Constantinopol, asistența feminină consta din soțiile funcționarilor, care sînt menționate cu titlurile soților lor: doamna consul, căpitan, funcționar, locotenent naval ș.a.m.d. Deosebit de impozante erau intrările în oraș ale împăraților ce reveneau de la război. Aici însă fiecare proceda după pofta inimii lui, ca, de exemplu, împăratul Teofil, care a cerut să fie întîmpinat de copiii din oraș cu cununi de flori. Altfel se desfășurau festivitățile la Palat și în grădinile acestuia, de pildă, la aproape familiara culegere a strugurilor sau săr-

Scanned with CamScanner

bătoarea Brumaliilor [23], care o înlocuia pe cea a Saturnaliilor și pe care un împărat mai dur a desființat-o, pentru ca mai apoi un altul să o reinstituie. Adesea aveau loc banchete de gală, în sala celor nouăsprezece mese, și, după cum știm din relatări certe, era un semn de mare distincție pentru cineva să i se dea acolo un loc de onoare. Pentru înmormîntarea unui împărat exista un ritual emoționant. Cel ce conducea ceremonia *(praepositus)* clama către cel mort: „Păsește afară, împărate! te cheamă regele regilor și stăpînul stăpînilor! pune jos coroana de pe capul tău!“ și, de cum spunea aceasta, îi lua celui mort coroana, punîndu-i în loc o eșarfă de purpură. Mausoleul imperial era biserica Sf. Apostoli, construită de Constantin cel Mare, al cărui mormînt se bucura acolo de cea mai mare venerație.

Cu un fast extraordinar se desfășura la curte primirea ambasadorilor străini. Pentru a-i uimi, se mergea pînă la a se împrumuta din biserici lămpi cu lanțurile lor, draperii, covoare, candelabre și altele, iar de la zarafi obiecte de aur, de argint și de smalț. Primirea se făcea în Magnaura, un edificiu somptuos alăturat Palatului. Aici împăratul ședea pe tronul solomonic, cu lei de aur care erau în așa fel construiți încît să ragă și să lovească cu cozile. Alte animale aveau mecanisme care le permiteau să se ridice și să se așeze. În fața tronului se afla un pom de aur cu o mulțime de păsări de aur pe ramuri, care cîntau trilurile cele mai variate.

Aceste jucării „create pentru a ului lumea“ își aveau prototipul străvechi în platanul de aur din palatul de la Susa al Ahemenizilor și, chiar în vremea aceea, în palatul califilor din Bagdad, se afla un pom de aur și argint cu ramuri mișcătoare, pe care cîntau păsări de aur și argint. Se pune doar întrebarea dacă în palatul din Constantinopol animalele și pomul care, după cum știm din documente, fuseseră făcute, la porunca lui Teofil, din aur nu fuseseră între timp transformate — pare-se de către Mi-

Scanned with CamScanner

hail Beţivul — în bani şi refăcute din aramă aurită. Cel puţin aşa le-a găsit un ambasador al regelui Berengar al II-lea al Italiei. Cînd erau introduşi ambasadorii, păsările cîntau şi leii răgeau încă şi loveau cu cozile, dar nu mai erau din aur. Împăratul Constantin Porfirogenetul, căruia i se prezenta ambasadorul, mai avea şi un alt mijloc de a-şi asigura o apariţie maiestuoasă, cum nu exista probabil la nici o altă curte de pe lume, dar despre care nu vorbeşte în cartea sa; în timpul audienţei şedea la început pe un tron care se afla doar puţin deasupra podelei, pentru ca, dintr-o dată, să fie ridicat, în veşminte schimbate, mult mai sus spre plafonul sălii cu ajutorul unui mecanism secret, de tipul ascensoarelor din zilele noastre. (Mai tîrziu, ne relatează Benjamin din Tudela [24], Manuel Comnenul a aranjat ca o coroană împodobită cu cele mai preţioase giuvaieruri, care străluceau şi noaptea, să atîrne deasupra tronului său, în aşa fel încît ea îi venea exact pe creştet în momentul în care se aşeza pe tron).

Să ne întoarcem însă la cartea lui Constantin Porfirogenetul, pentru a afla cîte ceva şi despre ceremonialul de război. Constantin Porfirogenetul personal nu a fost, după cîte se pare, niciodată pe cîmpul de luptă, dar consemnează cu exactitate pentru campaniile din Asia Mică, punctele unde urmează să staţioneze cartierul general imperial, locurile unde trebuie să se prezinte funcţionarii şi comandanţii şi, foarte meticulos, ce bagaje imperiale vor duce animalele de povară. Să lăsăm la o parte vesela, garderoba, farmacia şi altele şi să vedem care era biblioteca de campanie. Însemnări de acest fel, din care se poate ghici o întreagă mentalitate, nu trebuie trecute cu vederea. Pentru Napoleon, de pildă, este extrem de preţioasă lista cărţilor pe care le-a luat în campania din Egipt: Ossian, Suferinţele lui Werther, Vechiul şi Noul Testament, Coranul, Veda, Mitologia şi Montesquieu, ultimele cinci titluri sub rubrica „Politique"; căci pentru el

Scanned with CamScanner

cărţile religioase nu erau un mijloc de edificare morală.

Alta era biblioteca de campanie în cazul lui Constantin Porfirogenetul: mai întîi o carte de ritualuri religioase, apoi diverse scrieri despre strategie; dintre istorici, între alţii, Polyaen [25]; apoi o carte de vise, probabil cea foarte detaliată a păgînului Artemidor [26], o carte care arăta dacă oamenii sau animalele ce-ţi ieşeau în cale erau de bun sau de rău augur; în sfîrşit, mai multe cărţi despre vreme, despre care însă nu ştim dacă mersul vremii era explicat meteorologic sau tot în sensul vreunor superstiţii.

Aflăm de asemenea care era salutul pe care împăratul îl adresa oştilor: „Bine v-am găsit! Cum o duceţi, copiii mei? ce fac soţiile voastre, care-mi sînt toate nurori? cum le merge copiilor voştri?“ ş.a.m.d. Trupa trebuia să răspundă: „Cît domneşti (cu strălucire?) peste noi, nouă, slujitorilor tăi, ne merge bine!“

Este de presupus că, în timp ce îşi scria cartea aceasta, împăratul ţinut deoparte punea la cale în taină, cu ajutorul unui ofiţer de încredere al gărzii, Vasile, răsturnarea lui Romanos Lecapenos, care-şi asumase toată puterea, ca şi a familiei lui.

Romanos, avînd poate remuşcări, i-a asigurat cel puţin fiului lui Constantin Porfirogenetul, care era căsătorit cum ştim cu fiica lui Lecapenos Elena, viitorului împărat Romanos al II-lea un mariaj princiar cu Bertha, fiica uzurpatorului Hugo din Italia, [27] dînd astfel semne că are de gînd să lase imperiul acestui nepot; ierarhi ai bisericii l-au avertizat să nu fie totuşi prea indulgent cu propriii săi fii, Ştefan şi Constantin.

Ofiţerul de gardă de care am vorbit l-a cîştigat mai întîi (în 944) pe Ştefan pentru ideea răsturnării tatălui său; acesta a fost trimis pe o insulă; în anul următor, cu ajutorul mai multor generali, Porfirogenetul i-a arestat pe amîndoi cumnaţii pe cînd luau o dată masa (în text: *déjeuner*) cu el şi i-a trimis în surghiun în locuri diferite; a făcut aceasta la îndemnul chiar al soţiei sale, Elena, sora celor doi. Cel mai tînăr

Scanned with CamScanner

dintre ei, nevrednicul patriarh Teofilact, mare amator de petreceri și de călărie a fost lăsat în postul său. Apoi Porfirogenetul și l-a asociat în mod oficial pe fiul său Romanos al II-lea la imperiu, Teofilact nestînd la gînduri să oficieze ceremonia încoronării. Victimele și mai mulți alți sprijinitori ai lui Lecapenos au primit toți tonsura clericală. Este greu de înțeles de ce i-a dat fiului său, rămas curînd văduv, o a doua soție de origine modestă venind dintr-o familie de mici negustori, pe Teofano, care și-a cîștigat mai tîrziu o atît de proastă reputație. Ajuns în deplina stăpînire a puterii, Constantin Porfirogenetul s-a dovedit, dincolo de meritele sale pe tărîm științific, un conducător slab și, dacă marii generali din familia Focas nu ar fi dobîndit strălucitele lor victorii asupra sarazinilor, cu greu ar mai fi domnit încă 14 ani, pînă în 959. Fapt este că-i plăcea să bea, că prefera să facă ce era ușor de făcut și ocolea greutățile și că pedepsea fără nici o milă. Numea cu o extremă superficialitate oameni în funcții, iar Elena, soția lui, și ofițerul de gardă amintit, acum de rang mare, obișnuiau să primească sume de bani de la cei numiți. La rîndul lui, patriarhul Teofilact se lăsa și el plătit de preoții și episcopii pe care-i numea. Totuși, sfîrșitul lui Constantin Porfirogenetul poate stîrni compasiune. Fiul său, pe care și-l asociase la conducerea imperiului, Romanos al II-lea, același căruia-i închinase cartea sa despre administrarea imperiului, „impacientat de faptul că domnia tatălui său nu se mai termina", a pus la cale, în complicitate cu Teofano, otrăvirea lui. Cu cîteva zile înainte de a fi omorît, au căzut de sus, vîjîind cu mare zgomot, pietre în camerele în care locuia. A pus atunci paznici, dar făptașul n-a fost găsit, căci, spune izvorul nostru, fapta nu venea de la oameni, ci de la o putere mai înaltă. Avem, din păcate, toate motivele să presupunem că la crima sa crudul succesor adăuga prin aceasta și batjocura.

Romanos al II-lea (959—963) era destrăbălat și dependent de cei de care se înconjurase și

Scanned with CamScanner

care-i semănau. Conducătorul de fapt era un şambelan, Iosif Bringas. Comploturile n-au lipsit; printre alţii voia să ajungă pe tron acel ofiţer de gardă care-l ajutase pe tatăl lui Romanos; a fost însă descoperit şi a murit nebun. Mama, Elena, a vrut să-l îndepărteze pe împărat din Palat, proferînd împotriva lui blesteme care l-au înspăimîntat. Pe sora lui, Romanos a constrîns-o, în ciuda rezistenţei ei înverşunate, să devină călugăriţă. Mama lor a murit de supărare.

Între timp însă puternicii fraţi Focas cîştigau noi victorii pentru imperiu. Cel mai mare, Nichifor, este cel care a cucerit Creta, unde stăpînea de un secol o bandă mahomedană de piraţi veniţi din Spania, dar care au primit apoi întăriri şi din alte locuri. Celălalt frate, Leon, aproape l-a nimicit pe emirul din Alep, deschizînd astfel Siria stăpînirii bizantine. Autorul care relatează aceste fapte mari nu pregetă să ne informeze, alături de ele, de marea admiraţie pe care o stîrnea în vremea aceea la Constantinopol un călăreţ acrobat, care, stînd în picioare pe un cal ce galopa pe hipodrom, făcea mişcări dintre cele mai grele. Împăratul Romanos al II-lea l-a revocat însă pe cuceritorul Cretei, pentru că o legendă spunea că acela care o va supune va deveni împărat.

Dar, în mijlocul tuturor acestor evenimente, Romanos, moare la 15 martie 963. Moartea i-a fost cauzată de constituţia lui debilă şi de viaţa dezordonată pe care a dus-o, dar se spunea şi că ar fi fost otrăvit. Teofano, regentă acum a copiilor rămaşi, l-a chemat la Constantinopol pe Nichifor Focas şi i-a îngăduit să-şi sărbătorească triumful pe hipodrom, poate pentru că vedea în el pe viitorul ei soţ. Totodată a poruncit să fie ucis fiul lui Romanos Lecapenos, Ştefan, care se afla în exil în Lesbos. Este foarte probabil că Nichifor urzea încă de pe atunci planul unei apropiate uzurpări. Dacă Romanos al II-lea ar fi trăit mai mult, el n-ar fi întreprins nimic, dar acum, faţă de o împărătească văduvă, cu doi fii şi două fiice în vîrsta cea mai fragedă,

Scanned with CamScanner

nu putea să nu se întrebe ce general va pune mîna pe tron și va lua asupră-și protecția mai mult sau mai puțin prietenoasă și leală a acestei familii. Avansurile pe care i le-a făcut Teofano, Nichifor s-a prefăcut că nu le observă. Nu voia să-i devină soție pe baza unei învoieli, ci abia după cucerirea puterii prin forță. Pe sprijinul populației Constantinopolului un general victorios se putea întotdeauna bizui. Un timp însă Nichifor a continuat să joace o comedie pe care o începuse de mult. Sub armura sa purta o cămașă din păr de capră și nu mînca de loc carne. Peste tot se spunea că acest mare conducător de oști dorea, de cînd îi murise singurul său fiu la jocul cu lancea, să se călugărească; la o întrevedere cu șambelanul Bringas i-a declarat că s-ar fi călugărit de mult, dacă devotamentul față de împărații Constantin Porfirogenetul și Romanos nu l-ar fi determinat să rămînă în slujba lor.

Cînd Nichifor a plecat din nou la armata sa din Asia Mică, Bringas a regretat că a lăsat să-i scape vînatul din plasă și a trimis în taină altor doi generali de seamă ai armatei din Anatolia, Ioan Tzimiskes și Romanos Curcuas scrisori în care îi îndemna să-l lichideze pe Nichifor, promițîndu-le în schimb recompense si înălțare în rang. Aceștia însă i-au arătat lui Nichifor scrisorile, obligîndu-l să aleagă: ori să dea o lovitură de stat, ori să moară de mîna lor. Și astfel Nichifor a fost proclamat împărat în fața armatelor reunite la Caesarea.

Inevitabila răscoală care a izbucnit la Constantinopol la aflarea acestei vești a fost dintre cele mai primejdioase, populația dezlănțuită jefuind și dărîmînd timp de trei zile, fără să țină seama de nimeni, pînă ce în sfîrșit Nichifor Focas și-a făcut intrarea prin Poarta de Aur, fiind întîmpinat de întregul oraș cu facle și focuri de artificii și cu mari aclamații. La Hagia Sofia a fost de îndată încoronat la amvon de patriarhul Polyeuct.

Scanned with CamScanner

Teofano a fost dusă din Palat într-o altă clădire imperială, iar Bringas a fost trimis în exil la o mare depărtare. Abia după cîteva săptămîni Nichifor și-a scos masca, s-a căsătorit cu Teofano și a renunțat la asceză, ducînd totuși o viață simplă, spartană, pînă la capăt (963—969). Copiii săi vitregi, Vasile al II-lea, (Bulgaroctonul de mai tîrziu) și Constantin al VIII-lea, erau considerați coîmpărați; pe Vasile îl încoronase chiar tatăl său Romanos II, toți au fost însă obișnuiți să-i lase tatălui lor vitreg primul loc și ei să se așeze ceva mai în spate, pe jilțuri mai scunde.

Despre personalitatea, viața la curte, modul de a negocia al lui Nichifor ne vorbește cunoscuta relatare caricaturală a episcopului Liutprand din Cremona [28], care și-a făcut apariția la Constantinopol în al cincilea an al domniei lui Nichifor, ca ambasador al lui Otto cel Mare. Viteazul biruitor al sarazinilor ne este zugrăvit ca un pitic odios în toate privințele; de-a dreptul comic, sună, de exemplu, descrierea uneia dintre acele procesiuni, care i-au dat Porfirogenetului atîta bătaie de cap. Toate persoanele de vază din suită purtau tunici largi și uzate, care nu fuseseră noi nici cînd le purtaseră bunicii. Ambasadorul a fost și el foarte prost tratat, simțind pe pielea lui toată enorma înfumurare a Bizanțului față de restul lumii. Dar relatarea aceasta, cu toate săgețile ei otrăvite, demonstrează incapacitatea evidentă a autorului ei de a duce tratative diplomatice, Liutprand făcînd o impresie și mai comică decît Nichifor și bizantinii; Otto cel Mare nu iese nici el prea bine după părerea noastră. Trecem peste cunoscuta problemă controversată, anume dacă Otto a procedat bine căutînd să restabilească, după o lungă întrerupere, stăpînirea germană asupra Italiei; mașinațiunile sale din sudul Italiei au fost în orice caz foarte dubioase; pe principii longobarzi din Capua și Benevent i-a înstrăinat de bizantini și i-a luat în subordinea sa. Amenința totodată să pună mîna pe posesiunile bizantine din Apulia și Calabria

Scanned with CamScanner

și aceasta într-o vreme în care orice acțiune militară în acele regiuni, care nu era îndreptată împotriva mahomedanilor ce atacau neîncetat, merita să fie socotită nelegiuită, criminală. Și, în timp ce proceda astfel față de un principe și conducător de oști de talia lui Nichifor, Otto își închipuia totuși că acesta va fi de acord ca tînăra lui fiică vitregă, care se numea Teofano ca și mama ei, să se căsătorească cu fiul lui, Otto al II-lea, ba chiar ca Nichifor să-i dea ca zestre teritoriile din sudul Italiei. Ne punem aici întrebarea: în cercul lui Otto cel Mare nu se știa oare nimic despre această familie macedoneană, a cărei alianță era dorită doar pentru că era considerată de rang mai înalt decît oricare altă familie din Occident? Nu se știa oare nimic despre Romanos al II-lea, cel care-și otrăvise tatăl? nimic despre originea și despre tot ce făcuse Teofano, soția și văduva lui? După ce Liutprand, care a fost supus unui tratament atît de rău, a revenit, abia scăpat cu viața, în Occident, războiul a izbucnit de-a binelea în sudul Italiei, dar nu spre folosul lui Otto. După cum se știe, Teofano i-a fost dată lui Otto pentru fiul său abia în cursul domniei următoare și cu condiția ca el să renunțe cu totul la orice teritoriu bizantin din sudul Italiei. Istoria germană recunoaște acestei soții a lui Otto al II-lea meritul de a fi acționat ca regentă pe deplin în interesul imperiului german. Dar ce figură jalnică și bizară face apoi fiul ei, Otto al III-lea, cu care se încheie succesiunea directă a lui Otto cel Mare! Prin aplecarea sa spre fast și ceremonii, el seamănă leit cu străbunicul său Constantin Porfirogenetul.

Nichifor rămîne însă, oricît de întunecată și încruntată i-ar fi putut fi înfățișarea, o figură de neuitat în istoria universală. Există toate motivele ca despre el să se vorbească mai pe larg decît despre o întreagă serie de împărați de dinainte și de după el. Unul din izvoarele noastre principale este într-adevăr, de la un capăt la altul, un act de acuzare împotriva lui; dar

Scanned with CamScanner

fiecare punct pe care îl conține poate fi, în funcție de simpatia cititorului, transformat într-un elogiu al lui sau cel puțin într-o justificare a acțiunilor pe care le-a săvîrșit. Dacă vezi că scopul său era de a extinde cu orice preț imperiul în toate direcțiile și de a-i spori la maximum forța armată și succesele, înțelegi duritatea arătată de regimul său pe tărîm financiar, faptul că n-a prea luat în seamă lamentațiile opiniei publice, din capitală mai ales. Invocînd necesitățile de ordin militar, Nichifor a redus onorariile pe care le primeau senatorii, a anulat subvențiile acordate de predecesorii săi pioși unor biserici și mînăstiri, a interzis bisericii să-și sporească averile prin achiziția de noi pămînturi, le-a luat episcopilor o cotă considerabilă din venituri și a interzis alegerea de noi episcopi fără aprobarea lui; noii numiți sînt pur și simplu oamenii împăratului. Valoarea monedei a manipulat-o într-un mod care nu poate fi lăudat în nici o vreme și în nici o țară, iar soldaților le-a trecut la început cu vederea multe fapte urîte săvîrșite împotriva populației. Cheia înțelegerii felului său de a gîndi ne-o dă noua dogmă pe care o voia acceptată de cler: în locul idealului de sfințenie, anume asceza monahală, cerea ca de acum înainte să fie venerați ca martiri ostașii căzuți în războaie. Întrucît cele mai importante și mai înfocate bătălii au fost duse împotriva Islamului, socotea că acest lucru era pe deplin îndreptățit. Ambasadorului lui Otto i-a spus: „Imperiul nostru luptă împotriva asirienilor, nu împotriva creștinilor, ca împăratul tău!“

Primul pas pe care Nichifor a îndrăznit să-l facă, imediat după ce s-a urcat pe tron, a fost ruptura cu Fatimizii, stăpînii părții celei mai importante a coastei africane a Mediteranei și ai Siciliei, de unde lansau dese atacuri urmărind și cucerirea sudului Italiei. Cînd, în vremea tinereții lui Constantin Porfirogenetul, Bizanțul s-a văzut amenințat în același timp de acești „cartaginezi“ și de Simeon al Bulgariei, tutorii săi au consimțit să plătească un tribut anual califilor fatimizi; între timp s-au mai dus lupte cu ei,

Scanned with CamScanner

dar apoi a fost reluată plata tributului. Nichifor considera acest lucru „dezgustător"; o asemenea rușine nu mai trebuia tolerată nici un moment. La început flota și armata pe care le-a trimis în Sicilia au suferit un eșec. Dar obiectivul principal nu era pentru el această regiune. Gîndurile i se îndreptau de mult spre Siria, spre lupta fără răgaz cu principii hamadamizi din Mosul și Diarbekr, cu emirii aproape independenți din Alep și din alte regiuni și cu însuși stăpînitorul drept-credincioșilor, califul abasid care trăia atunci sub protecția militară a casei Buizilor. Trebuia cucerită mai întîi regiunea Eufratului, apoi îi venea rîndul Bagdadului să tremure. Dacă domnii ca aceea a lui Nichifor ar fi existat în continuare măcar încă 50 de ani, întregul Islam ar fi putut fi zguduit profund și pentru totdeauna.

Mai întîi l-a trimis în răsărit pe acel Ioan Tzimiskes, care îl pusese să aleagă între moarte și coroană. Acesta a terminat în primul rînd cu Cilicia, unde bîntuiseră pînă atunci emirii din Tars, dușmani puternici pe pămînt și pe mare. În marea bătălie de la Adana a fost nimicită întreaga forță a mahomedanilor de acolo. Colina pe care au fost masacrați ultimii 5.000 dintre ei, om cu om, s-a numit de atunci colina sîngelui, pentru că sîngele curgea pe ea în valuri. În anul următor (965) Nichifor însuși a pornit cu o mare oștire și a rămas peste iarnă în Orient. Tarsul, Laodiceea, Alepul au fost cucerite, orașul fenician Tripolis și Damascul au fost silite să plătească tribut. Nu a atacat însă Antiohia de pe Orontes, pe care ar fi putut-o cuceri de la primul asalt. N-a făcut-o, după cum se spune, pentru că se zvonise că, o dată cu luarea acestui oraș, împăratul își va pierde viața. Dar doi comandanți pe care i-a lăsat în această regiune au cucerit totuși acest vechi și renumit oraș, deși le-o interzisese în mod expres la plecarea sa. Sub domnia următoare se va lămuri de ce nu a vrut cu nici un preț să facă această cucerire.

Ciprul a fost recîștigat și el, iar sfîntul Nicon a purificat creștinismul, așa cum mai exista el

Scanned with CamScanner

acolo. Nichifor a refuzat să le plătească bulgarilor, ca și Fatimizilor, tributul obișnuit; s-a luptat cu ei în Balcani și i-a cumpărat și pe ruși sub Sviatoslav [29], pentru a participa cu 60.000 de oameni la o bătălie împotriva lor. Războiul din sudul Italiei, de care am vorbit, l-a dus prin intermediul generalilor săi.

Oricît de mari se dovedeau însă a fi meritele sale pentru existența în continuare a imperiului, jubilarea cu care fusese întîmpinat la început amuțise cu totul. Știa că este urît de toată lumea. Grupul complex de clădiri, care constituia la un loc palatul imperial, era înconjurat pe atunci de tot felul de clădiri exterioare elegante, care trebuie să fi fost un fel de pavilioane sau cazinouri; Nichifor le-a dărîmat și a făcut din paiat „o Acropole, o cetate a tiranului, menită să-l apere de nefericiții locuitori ai Constantinopolului", cu spații pentru provizii și hambare de grîne, care făceau să se creadă că se gîndea să reziste acolo vreunui asediu. Dar, cînd toată această fortificație a fost gata, în noaptea zilei în care conducătorul lucrărilor îi înmînase cheile, Nichifor a fost trimis pe lumea cealaltă. Tradiția ne vorbește sub diverse forme de ura adîncă a populației orașului, pe care și-o atrăsese prin disprețul fățiș pe care-l manifestase față de ea. Dar tradiția aceasta este în chip vădit influențată de starea de spirit din ultimii ani ai domniei lui Nichifor și nu e demnă de încredere nici chiar în ce privește scumpirea grînelor, cu care acesta s-ar fi lăudat chiar; cauza scumpetei generale fusese recolta proastă, cauzată de vînturi uscate ce aduseseră seceta. Este de asemenea sigur că poporul a fost asmuțit împotriva lui, spunîndu-i-se că-i vrea răul, și că cei care au colaborat la răsturnarea lui au avut și mijloacele de a atîța spiritele. În cursul unei procesiuni și chiar pe un teren de instrucție au fost proferate insulte la adresa lui și oamenii au aruncat cu pietre.

Între teribila Teofano și Ioan Tzimiskes se stabilise în taină o legătură mai strînsă. Cu

Scanned with CamScanner

puţină imaginaţie nu e greu să înţelegem ce se va fi petrecut în sufletele lor. Împăratul nu mai avea de mult, dacă a avut vreodată, încredere în soţia lui şi o luase cu el, împreună cu toţi fiii vitregi, în campania asiatică, evident pentru a nu complota cumva la Constantinopol cu duşmanii lui. Pe drum a lăsat-o să aştepte într-o fortăreaţă. Tzimiskes căzuse el însuşi în dizgraţie şi trăia într-un fel de arest la locuinţa sa din capitală, unde nimeni nu avea voie să-l viziteze; era clar că Nichifor nutrea bănuieli împotriva lui. Ce s-a întîmplat între ei nu vom şti niciodată. Conducători de oşti la fel de străluciţi, folosind şi unul şi altul toate mijloacele care le erau la îndemînă, ei rămîn pe vecie deosebiţi prin faptul că Nichifor a fost cel trădat şi Tzimiskes a fost trădătorul. În ultimele sale zile Nichifor se mai îmblînzise. La îndemnul lui Teofano, ni se relatează, Tzimiskes urma să revină în capitală; cînd a ajuns în faţa Constantinopolului, la Chalcedon, i s-a cerut însă să mai aştepte puţin. Dar, în noaptea de 11 decembrie 999, a fost adus cu o barcă în micul port de sub zidurile Palatului. Degeaba şi-a ferecat Nichifor porţile citadelei sale şi a pus străji de încredere; nu şi-a putut închipui că soţia sa îl va urca pe duşmanul său de moarte, din port, într-un coş, peste zidurile Palatului. Pînă la urmă bănuielile îi fuseseră însă trezite; primise avertismente scrise şi chiar în seara cea groaznică îl chemase la el pe fratele său Leon, cu o suită înarmată; aceştia au ajuns însă prea tîrziu. Cînd cei din bandă aflaţi în Palat, au pătruns cu săbiile scoase în camera lui de dormit, au găsit-o goală şi, pentru o clipă, au crezut că au fost trădaţi — nu era oare împărăteasa capabilă de orice? De spaimă erau aproape gata să se arunce peste zidurile Palatului, cînd a apărut un slujitor din locuinţa femeilor, trimis după el de împărăteasă, care le-a arătat drumul spre camera în care se afla Nichifor. Îşi schimba el oare adesea, în urma avertismentelor, camera în care dormea? L-au găsit dormind pe podea, pe o pînză de un roşu aprins şi cu o blană de

Scanned with CamScanner

urs pe care o primise cîndva de la unchiul său care fusese călugăr. Nu adormise de mult. Tzimiskes l-a trezit pe marele său tovarăș de arme, dîndu-i un picior. Sprijinit pe un braț Nichifor s-a uitat în sus. Unul din complotiști i-a dat o lovitură groaznică în creștetul capului; între timp Tzimiskes s-a așezat într-un jilț imperial, ceilalți îl tîrau în fața lui pe muribund, batjocorindu-l. Acesta a mai putut doar șopi: „Kyrie eleison [30], ajută-mă Maică Precistă!" Între timp s-a stîrnit zarvă în Palat și, întrucît gărzile se alarmaseră și unele puteau veni în apărarea împăratului, complotiștii i-au dat lui Nichifor lovitura de grație, i-au tăiat capul și l-au arătat la fereastră. Cei ce alergaseră să vadă se se întîmplă au putut zări pentru ultima oară, între două făclii, trăsăturile desfigurate ale celui care recucerise pentru imperiu Creta, Cilicia și nordul Siriei. Încă în cursul nopții, pe străzile orașului s-au auzit aclamații pentru noul împărat Ioan Tzimiskes. Ioan Tzimiskes (969—976) s-a urcat pe tron formal, doar în calitate de coregent al celor doi fii ai lui Romanos al II-lea, Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea. Cu ajutorul unuia dintre acei șambelani care știau să se mențină, prin talentul cu care-și conduceau treburile, sub mai mulți împărați și pe care l-a ridicat la rangul de asociat la conducerea țării, făcîndu-l un fel de vizir, Tzimiskes a schimbat curtea și pe înalții dregători și a readus la Constantinopol pe cei exilați de Nichifor. Printre aceștia se aflau episcopi care au preferat exilul obligației de a semna decrete care jefuiau și înjoseau biserica.

Pentru rudele lui Nichifor, Tzimiskes s-a mulțumit cu exilul. În genere el s-a arătat deosebit de echilibrat, de chibzuit, dar și ipocrit în unele cazuri.

În ziua în care a urmat nopții de groază, s-a îndreptat cu o mică suită spre Hagia Sofia pentru a fi încoronat acolo de patriarhul Polyeuct. Acesta i-a interzis să însă intre în biserică, cîtă vreme mîinile sale erau încă pătate de sînge și

Scanned with CamScanner

i-a cerut să dea semne de pocăință. Tzimiskes a primit situația cu deplin calm; nu dorea să forțeze lucrurile. A spus că nu l-a ucis pe Nichifor cu mîinile sale, ci că el a fost ucis de Leon și de Atzypotheodoros din însărcinarea împărătesei. Patriarhul a cerut ca toți aceștia să fie scoși din Palat și surghiuniți pe insule. Noului împărat nu i s-a frînt inima pentru atît; Teofano a plecat la Proconnesos iar cei doi asasini au trebuit și ei să părăsească orașul. În afară de aceasta decretele ostile bisericii emise de Nichifor au fost rupte în mod solemn în bucăți și biserica și-a recăpătat privilegiile anterioare. Abia după ce Tzimiskes a promis și că, pentru ispășirea celor făptuite, își va împărți săracilor întreaga avere, i s-au deschis porțile bisericii Hagia Sofia și, în ziua de Crăciun, a fost încoronat de către patriarh.

El a intrat în familia imperială macedoneană, căsătorindu-se cu o fiică a Porfirogenetului, mătușă a pupililor săi.

Tzimiskes a fost unul dintre acei bizantini, la care ticăloșia uzurpării era totuși compatibilă cu mari calități de conducător. El i-a învins pe toți dușmanii imperiului, mai întîi pe ruși, bulgari, pecenegi și turci (unguri) și s-a arătat, la sărbătorirea triumfului său, foarte modest. Pe carul cu patru cai albi pregătit pentru el a pus veșmintele regilor bulgari înfrînți și peste ele icoana Maicii Domnului, ocrotitoarea orașului; el mergea călare în urmă. A redus impozitele atît de ridicate fixate de Nichifor, a fost neobișnuit de blînd în pedepsele date pentru conspirații, a avut generali valoroși și a știut să-i prețuiască. A dat-o pe mai tînăra Teofano lui Otto al II-lea, dar numai cu condiția ca acesta să renunțe la Apulia și Calabria.

Era temut pentru îndrăzneala sa. În războiul cu rușii i-a propus marelui principe Sviatoslav ca bătălia să se decidă printr-o luptă între ei doi, întrucît prin moartea unui singur om totul se rezolvă mai bine decît prin lupta și masacrarea popoarelor; cine învinge acela să fie stăpîn peste

Scanned with CamScanner

toți! Respingînd în cuvinte trufașe această propunere, Sviatoslav și-a ascuns probabil alte sentimente.

În ce privește cuceririle lui Nichifor din Orient lucrurile nu stăteau la început prea bine, mai ales pentru că pierderea Antiohiei îi înfuriase pe mahomedani peste măsură. Antiohia însăși a fost apărată de un general destoinic, Nicolaos; alte orașe însă au fost pierdute și se duceau tratative pentru ca diferitele state islamice să lase la o parte tot ce le dezbina și să se unească împotriva Bizanțului. Conducerea trebuia să revină cartaginezilor, adică Fatimizilor, considerați a fi cei mai pricepuți în războiul pe mare și pe uscat. Aceștia erau însă tocmai atunci pe cale de a integra în imperiul lor Egiptul și-și ațintеau privirile prădalnice spre Orient. Ideea unei mari alianțe a rămas doar o frumoasă năzuință. După cîtva timp, Tzimiskes însuși își făcu apariția în Orient, recuceri Alepul, înaintă spre sud, după cum ni se spune, pînă la Damasc, trecu apoi Eufratul și cuceri Samosata, Edessa și Nisibis. De data aceasta Bagdadul avea de ce să tremure. Lipsa de alimente l-a determinat probabil pe Tzimiskes să se retragă; pe această cale a întoarcerii se pare că a fost otrăvit de șambelanul pe care și-l asociase, pentru că între timp își dăduse seama de hoțiile la care acesta se dedase. Abia mai trăia cînd a ajuns la Constantinopol, dar a murit în anul 976, prea devreme pentru protejații și coîmpărații săi, sub care imperiul a început din nou să se clatine. Destinul imperiului era însă să rămînă încă multă vreme pe muche de cuțit; chiar în secolul al XI-lea a avut, pentru noi dușmani strălucițі, turcii selgiucizi, noi apărători strălucițі, casa Comnenilor (1081—1185).

NOTE

1. Dinastie turcă, descinzînd din căpetenia turcă Selgiuc (sec. X). A dominat cu începere din secolul al XI-lea partea de vest a Asiei. Selgiucizii din Asia Mică au stăpînit de la 1081 la 1302.

Scanned with CamScanner

2. Edward Gibbon (1773—1794), istoric englez, cunoscut mai ales prin monumentala sa *Decline and Fall of the Roman Empire (Decăderea şi prăbuşirea imperiului roman)*
3. Felix Dahn (1834—1912), scriitor şi istoric german: a scris o istorie a popoarelor germanice *(Urgeschichte der germanischen Völker)*
4. Instaurarea imperiului roman
5. Irina (797—802), în urma sinodului de la Niceea, pe care l-a convocat.
6. Regina Orientului
7. Nume dat în evul mediu musulmanilor arabi, care au invadat Europa
8. ghicitori, prezicători.
9. Dinastie persană, între 226—651 e.n.
10. Sărbătoare catolică, denumită şi Ziua Regilor, care aminteşte de apariţia lui Hristos în faţa regilor magi.
11. Principala cisternă a Constantinopolului, clădire monumentală cu o pădure de coloane.
12. Teodora (1055—1056)
13. Nero (54—68); Domiţian (81—96); Commodus, împărat în anul 180; Elagabal (218—222)
14. Martina (cca. 590-cca. 652), împărătească a Bizanţului, ca a doua soţie a lui Heraclius. A fost acuzată de moartea subită a lui Constantin III.
15. Sf. Mamas era un cartier al Constantinopolului pe ţărmul Bosforului
16. „Euche" este în iconografia paleocreştină o atitudine de rugăciune cu braţele ridicate în sus, spre deosebire de cea a „oranţilor" reprezentaţi cu braţele întinse în lături.
17. Gheorghe Cedrenus (sec. XI—XII), autorul unei *Cronici (Sýnopsis historiōn)*, care începe cu crearea lumii şi istoria Israelului, continuînd cu istoria mistică şi legendară a Greciei, cu istoria Persiei, a Romei şi a Bizanţului şi oprindu-se la anul 1057. Se pare că pentru perioada 811—1057 a fost copiată ad litteram după cronica lui Ion Skylitzes.
18. Poarta de bronz a oraşului.
19. Împărat al bulgarilor între anii 893—927.
20. Unul din palatele împăraţilor bizanţini, situat în apropierea Cornului de Aur; a fost distrus în întregime.
21. Eroul piesei cu acelaşi nume de Johann Wolfgang von Goethe.
22. Dintre numeroasele lui lucrări citäm: *Cartea ceremoniilor (Ekthesis tēs basileiou táxeos)*, *Tratatul despre administrarea imperiului (De administrando imperio)*, scris între 948—952, *Enciclopedia istorică (Excerpta historica, Kenakiodels hypótheixis)* care cuprinde, în 53 de volume, din care nu s-au păstrat decît patru, mai ales lungi extrase din istorici ca Polibiu, Diodor Cassius ş.a.

Scanned with CamScanner

23. Sărbătoare care continua într-un fel tradiţia serbărilor consacrate lui Bacchus.
24. Margraf de Frioul, rege al Italiei în 888, în 915 împărat la Roma (fără autoritate), asasinat în anul 924.
25. Călător şi rabin evreu. Din 1160 pînă în 1173 a vizitat sudul Franţei, Italia, Grecia, Siria, Palestina, Persia, Egiptul. Relatările sale, redactate în ebraică, au un caracter în mare parte fabulos, dar conţin şi informaţii demne de interes.
26. Polyaenus (Polyainos), din secolul al II-lea e.n., a scris *Stratagemele (Strategiká)*, în opt cărţi, o colecţie de 900 de stratageme militare, dedicată împăraţilor roman Marcus Aurelius şi Verus.
27. Artemidoros din Efes, a trăit în secolul al II-lea e.n. şi a scris un tratat despre *Interpretarea viselor (Oneirokritiká)*.
28. Probabil acel Hugues, fiul lui Thibaud, conte de Arles, proclamat în 926 rege al Italiei de către baronii italieni; s-a făcut odios prin cruzimile sale; în 945, cînd Berengar a revenit în Italia, a trebuit să-i cedeze coroana.
29. *Relatio de Legatione Constantinopolitana*, plină în genere de invective la adresa bizantinilor.
30. Igorevici Sviatoslav, cneaz al Kievului (cc.945—972). A luptat împotriva ţaratului bulgar (968 şi 969) şi împotriva imperiului bizantin. În 971 a fost asediat de Ioan Tzimiskes la Durostorum.
31. „Doamne miluieşte".

Scanned with CamScanner

TALLEYRAND

7, 14 și 21 ianuarie 1878

La începutul lor, marile zguduiri ale istoriei stîrnesc în sufletele oamenilor sentimentele cele mai diverse: unii le privesc cu mare îngrijorare, alții cu nădejdi luminoase, convinși că de aci înainte toate visele lor de viitor își vor găsi împlinirea; unii nutresc gînduri de răzbunare, speră să capete ce nu au putut avea; există, în sfîrșit, un anumit număr de oameni lucizi, care văd lucrurile limpede, cu răceală, minți remarcabile, dar pline de gînduri prădalnice; sînt viitoarele păsări răpitoare.

Aceștia din urmă nu sînt întotdeauna răi pînă în străfunduri. Sînt în viața lor momente în care-și dobîndesc mari merite pentru patrie; o voce lăuntrică îi îndeamnă să se facă din cînd în cînd utili, pentru a putea fi tolerați în permanență. Judecata istoriei va oscila în aceste cazuri multă vreme pînă să ajungă la un echilibru.

Un astfel de caracter a fost Maurice de *Talleyrand-Périgord*, născut în anul 1754 la Paris. Tot la Paris a murit în anul 1838, încărcat de onoruri, lăsînd rudelor sale o avere imensă. Întrucît se născuse infirm [1], a trebuit să renunțe la drepturile sale de fiu mai mare, aristocratica lui familie destinîndu-l tagmei bisericești; împotriva voinței sale a trebuit să studieze teologia la seminarul St. Sulpice. Este posibil ca această hotărîre, care nu-i aparținea, să-i fi provocat o

Scanned with CamScanner

oarecare amărăciune, pentru care și-a găsit o supapă în aventuri de tot felul. A studiat cîteva luni și la Strasbourg, unde a audiat cu mult interes prelegerile renumitului profesor de diplomație Koch.

A devenit abate de Périgord și, mai tîrziu, se mîndrea cu temeinicele sale studii teologice, afirmînd chiar că este un excelent teolog și că studiul teologiei este o foarte bună școală pentru diplomație — lucru în orice caz discutabil, totul depinzînd de tipul de teologie studiat. Familia sa destul de puternică și de bine situată i-a asigurat încă de mic două abații și curînd i s-a deschis în față și perspectiva de a ocupa renumitul și străvechiul scaun episcopal al diocezei d'Autun.

În afară de studiile teologice însă, de timpuriu l-au interesat, după cum se știe, în cea mai mare măsură problemele bănești sub toate formele. I-au plăcut enorm jocurile de noroc și speculațiile la bursă, care i-au adus mari sume de bani. A făcut și studii serioase în legătură cu problemele financiare, cum era firesc pentru un viitor capitalist. Era foarte bun prieten cu Mirabeau, ministrul de finanțe de atunci, care l-a recomandat pentru efectuarea de expertize. Cunoștea toate secretele finanțelor și se bucura de o mare încredere în rîndurile alor săi; foarte devreme, cînd era doar în vîrstă de 26 de ani, clerul francez l-a numit în postul de agent general.

Izbucnește revoluția. Dîndu-și repede seama de caracterul ei ireversibil, Talleyrand hotărăște să meargă *cu* ea. Oameni de felul lui văd din vreme proporțiile unor asemenea mișcări; alții se puteau înșela, puteau socoti că reconcilierea este posibilă; el nu și-a făcut însă nici o iluzie în această privință. De la început trebuie să fi înțeles că efectele mișcării vor fi teribile și de profunzime. Era totuși dintre cei care nu fac previziuni de prea lungă durată gîndul la ce va fi peste decenii nu-i putea decît încurca; perspective de mare amploare i-ar fi tulburat în acti-

Scanned with CamScanner

vitatea zilnică, al cărei țel era doar cîștigul. În schimb oameni ca aceștia prevăd ce se va întîmpla cu cîteva luni înainte și în felul acesta își pot asigura profiturile cele mai sigure din sursele cele mai nimerite. Încă din 1787 Talleyrand a obținut să fie desemnat ca membru al Adunării Notabililor [2], apoi a reușit să fie ales de clerul din Autun pentru Adunarea Statelor Generale *(Etats Généraux)* [3], unde a stîrnit vîlvă de cum și-a făcut apariția.

Avea o înfățișare semivoltaire-iană, de Voltaire amintind expresia feței, „*l'air dur, impertinent et spirituel*“,[4] cum l-au descris contemporanii săi. Și prin conformația nasului semăna întrucîtva cu Voltaire. Subliniem, făcînd această paralelă, asemănările foarte concrete: amîndoi erau francezi distinși și plini de spirit. Voltaire însă avusese timp să-și lase amprenta puternică asupra întregului spirit al Franței vii a acelei vremi și să transmită fiecărui francez ceva din ființa sa. Deosebirile dintre ei sînt și ele mari. Prin cele șaptezeci de volume pe care le-a scris în decursul unei vieți îndelungate, Voltaire a transformat cu totul gîndurile și concepțiile națiunii sale. Talleyrand nu avea talent de scriitor și nici nu a scris decît lucruri mărunte. Apoi, Voltaire avea replica gata întotdeauna. Talleyrand impunea de fapt mai mult prin tăcere decît prin vorbe. Sînt, firește, cunoscute și cîteva cuvinte de spirit și glume frivole și malițioase pe care le-a spus. Nu-i cruța întotdeauna pe cei din jur. Totuși, nu prin *cuvinte* s-a ridicat Talleyrand atît de sus, ci prin acțiunile sale, prin metoda sa de lucru. Și cînd spunea ceva, nu erau spirite și glume veninoase de felul celor ale lui Voltaire, ci fraze sentențioase în care rezuma întreaga lui experiență. Iar dacă vrem să citățm motto-ul vieții sale, gîndul cel mai important pe care ni l-a transmis, acesta este cu siguranță următorul: „*les choses se font en ne les faisant pas*“, „lucrurile se fac, nefăcîndu-le“; dacă le lași să se producă de la sine, ai vreme, stînd deoparte, să faci pasul potrivit la locul potrivit. Lasă-i pe

Scanned with CamScanner

alții să facă teatru! Și Napoleon spunea: *Sachons-leur gré des crimes que l'on ne commet pas.*[5]

Talleyrand ghicea de îndată încotro se îndreaptă lucrurile; el și-a dat seama că este cu totul zadarnică împotrivirea față de așa-numitul *vote en commun*, votul în comun al celor trei stări. Și în problema averilor bisericești el, episcopul d'Autun și eventualul viitor arhiepiscop de Lyon, a fost de partea stîngii. El a înțeles că organizarea bisericii franceze va suferi transformări radicale și și-a oferit sprijinul pentru confiscarea averilor bisericii. În Adunarea Constituțională (în text *Assemblée*) cuvîntul lui a avut o greutate enormă; în anul 1790 a devenit președintele acestei Adunări în care se aflau atît de mulți oameni ambițioși, obținînd de trei ori mai multe voturi decît abatele Sieyès, care făcuse totul pentru a fi în frunte. Pentru nu puțină vreme Mirabeau și Talleyrand au fost oamenii cei mai importanți ai Adunării. Influența lui în Adunare se întemeia pe faptul că făcea propuneri importante și raționale și că vorbea limpede și cu eleganță. Era pentru monarhia constituțională, dar nu a promis niciodată că se va jertfi pentru ea dacă nu va mai fi ea însăși în stare să se mențină. Din perioada aceea s-au păstrat cîteva din cuvîntările sale cele mai importante, printre care cea privitoare la un sistem unitar de măsuri și greutăți și cea privitoare la o legislație școlară generală, în care se declară categoric pentru laicizarea învățămîntului în întreaga Franță, ceea ce este extraordinar dacă ne gîndim că propunerea venea de la episcopul d'Autun. Nu ne mai miră de aceea faptul că la marea festivitate din ziua de 14 iulie 1790, cînd se aniversa luarea și distrugerea Bastiliei, Charles Maurice Talleyrand *in pontificalibus*[6] oficia slujba religioasă, în prezența familiei regale, în fața unui altar splendid împodobit de pe Champ-de-Mars și primea jurămîntul de credință al lui La Fayette, al regelui și al membrilor Adunării Naționale. Lui La Fayette, șeful gărzilor naționale, care stătea chiar lîngă el, îi spusese mai înainte: „Vă rog să nu mă

Scanned with CamScanner

faceţi să rîd". Era ultima slujbă religioasă pe care a oficiat-o în viaţa sa.

Lucrurile mergeau însă mai jalnic decît s-ar fi putut prevedea. Aflăm din volumul al doilea al admirabilei opere a lui Taine: *Les origines de la France contemporaine*[7] cît de deznădăjduită era situaţia, cît de zdruncinat era statul în înseşi temeliile lui şi cît de şubrede şi de putrede deveniseră toate elementele ordinii şi supunerii. Ne vine greu să înţelegem cum de mai puteau locuitorii Parisului nutri în anii 1790 şi 1791 atîtea speranţe. Din 1791 şi Talleyrand începe să aibă îndoieli; el simte lămurit că trăieşte într-o perioadă în care cu greu pot fi realizate mari profituri. În aprilie 1791 este implicat în treburi importante şi periculoase; nu se putuse sustrage de la dezbaterea marii probleme denumite atunci *la Constitution civile du clergé*[9], potrivit căreia membrii clerului urmau să nu mai fie numiţi de biserică ci aleşi de popor, legăturile lor cu Roma fiind practic rupte. Talleyrand n-a avut încotro şi a trebuit să se alăture acestei propuneri, ceea ce i-a atras din partea confraţilor săi de pînă atunci, a clericilor, o ură de atît înverşunată încît îşi simţea ameninţată viaţa. Tot el a fost cel care, împreună cu alţi doi episcopi rămaşi în funcţie, a oficiat hirotonisirea noilor episcopi constituţionali. Sătul însă de funcţiile sale în cadrul bisericii, Talleyrand renunţă acum la episcopatul său de la Autun pentru a intra în cariera diplomatică.

A fost prezent la moartea lui Mirabeau; unii afirma că el l-ar fi otrăvit, fiind în slujba celor din ramura dinastică Orléans, cu ajutorul unei femei. Dar nu era nevoie să facă acest lucru; ştiut fiind ce viaţă dezordonată ducea Mirabeau, este de mirare că nu murise mai devreme. Mai tîrziu, cînd a apărut un pamflet, tipărit în străinătate, în care se insinua ceva de acest fel, Talleyrand nici măcar n-a socotit necesar să depună vreo plîngere.

Încă de pe atunci era aproape un erou de roman: aristocrat şi prelat, devenit, datorită cunoş-

Scanned with CamScanner

tinţelor şi inteligenţei sale, un personaj de seamă al revoluţiei, fără însă a-i fi devotat pe deplin, avînd totodată reputaţia de jucător la bursă şi amator de jocuri de noroc, de om cu o viaţă disolută, era absolut normal să stîrnească şi să răscolească fantezia multora. Şi apoi, într-un oraş şi într-o epocă agitată, nervoasă, intervin şi momente de pauză, de epuizare, în care spaima se mai potoleşte, şi atunci, în mod inevitabil, presa şi pamfletul îi iau în primire pe oamenii de acţiune şi-i descriu şi mai picant decît sînt în realitate, mai ales dacă o pot face fără teamă de pedeapsă. Talleyrand şi-a căpătat şi el o porţie serioasă; i se reproşau tot felul de isprăvi din tinereţe, legături amoroase rupte fără milă, iar felul lui de viaţă era astfel prezentat încît lua proporţiile unei aventuri. La vremea aceea a mai ripostat încă, în legătură cu jocurile de noroc mai ales; mai tîrziu însă s-a abţinut de la orice ripostă.

Cu luna ianuarie 1792 încep repetatele sale misiuni la Londra; ideea, căreia i-a rămas credincios toată viaţa, era încheierea unei alianţe cu Anglia, un gînd predilect pe care nu l-a putut realiza decît mult mai tîrziu prin alianţa cvadripartită din deceniul al treilea al secolului următor.

Revenit la Paris, a cunoscut-o pe Madame de Staël, rămasă după cum se ştie la Paris, unde a rezistat cît a fost cu putinţă, protectoare pe atunci a o serie de oameni pe care i-am putea numi regalişti de extremă stîngă, ca Dumouriez de pildă. A luat de asemenea legătură cu Madame de Flauhaut, romanciera renumită de mai tîrziu, cunoscută sub numele de Madame de Souza.

Talleyrand simţea că se apropie furtuna. Desele sale călătorii între Paris şi Londra i-au servit desigur şi pentru a-şi pune averea la adăpost şi pentru a-şi pregăti refugiul. Ca amabasador nu mai putea face mare lucru; ostilitatea faţă de Franţa era prea mare. La sfîrşitul verii anului 1792 se afla la Paris; la 10 August şi în timpul zilelor de teroare dintre 2 şi 4 septembrie a stat retras. La 10 septembrie, deci după aceste zile, i s-a dat un paşaport pentru Londra semnat de

Scanned with CamScanner

Danton, în care se spunea că pleacă la Londra „*par nos ordres*“ [9]. Bănuit că era trădător, Talleyrand a plecat, bucuros să scape din Paris, lucru deloc ușor, și și-a petrecut anul 1793 la Londra, urmărit de ura crescîndă a adevăraților emigranți regaliști. Aici, pentru a se feri de ei, umbla numai deghizat sau cu o suită.

Și guvernul englez îl considera tot mai periculos. Lordul Grenville spusese despre el că este „*profond et dangereux*“ [10]. În anul 1794 i s-a aplicat legea privitoare la expulzarea străinilor suspecți. Singura țară spre care se mai putea îndrepta era America, unde a și plecat. A trăit acolo, după cum se pare, foarte retras. Oamenii de stat din America nu-l vedeau cu ochi buni, căci se bănuia, pe nedrept, că urmărea să aţîţe un război împotriva Angliei. Doamnei de Genlis îi scria: „I-am uitat pe toți dușmanii mei, nu mai doresc altceva decît să-mi refac întrucîtva situația“; sau, altă dată, într-o dispoziție mult mai melancolică: „Dacă va trebui să mai rămîn un an în America, îmi dau duhul“. Îi erau nesuferite felul de viață, gîndirea unilaterală, aspră, colțuroasă, a personalităților americane; cu frivolitatea ce-i era caracteristică spune: „Iată o țară în care există treizeci și două de religii și un singur fel de mîncare“. Teribilele lucruri care se petreceau în Franța nu-l atingeau direct; în orice caz a făcut toate demersurile posibile pentru a fi rechemat în țară de îndată ce situația s-ar mai fi calmat și ar fi ajuns la un oarecare echilibru.

La Paris se afla din nou, începînd din 1795, vechea prietenă, Madame de Staël. În străinătate ea nu se simțise deloc bine. Dacă i se spunea că viața la țară, atmosfera patriarhală, „*les limpides ruisseaux*“ [11], sînt ceva minunat, răspundea că pîrîiașul pe care-l iubește cel mai mult este rigola din Rue du Bac de la Paris, unde-și avea locuința. Talleyrand simțea la fel și dorea să reintre în acest mediu, mai ales dacă se restabileau întrucîtva împrejurările dinainte. La îndemnul doamnei de Staël, renumitul poet Marie-Joseph Chénier a recomandat în 1795 reche-

Scanned with CamScanner

marea sa: „Trebuie să-l salvăm, căci peste tot este amenințat de emigranți, de cei care ne-ar duce la pieire, dacă ar putea". Decretul a fost adoptat cu o strălucită majoritate. Talleyrand revenea astfel la Paris în primăvara anului 1796. Nu-l va găsi însă acolo pe Napoleon Bonaparte, omul cel mai remarcabil pe atunci în Franța, cu care-și va împleti atît de strîns soarta.

Talleyrand a putut astfel să mediteze în liniște asupra imaginii acestui om extraordinar. Pentru el a fost poate chiar mai bine că nu a fost din primul moment orbit de strălucirea lui și că a putut să asculte mai întîi ecouri și păreri despre el, înainte de a-i auzi vocea.

În 1797 Madame de Staël a reușit să impună numirea lui ca ministru de externe; o funcție deloc ușoară, pentru că Directoratul era el însuși dezbinat. Puțin după aceea s-a produs lovitura de stat din Fructidor 1797, cînd majoritatea de tendință monarhistă, dar nu favorabilă Bourbonilor, din ambele consilii a fost zdrobită, unii din membrii ei fiind deportați la Cayenne.

Se apropia de sfîrșit și campania lui Napoleon din Italia; el încheiase pacea de la Campoformio; Talleyrand intuise perfect, înainte de a-l vedea, caracterul lui și era gata să-l slujească. Cînd la 18 Octombrie 1797, a fost semnată pacea, el îi scria plin de încîntare lui Napoleon: „*Adieu, général pacificateur, amitié, admiration, respect, reconnaissance, — on ne sait où s'arrêter dans cette enumération*" [12].

La primirea învingătorului, tot Talleyrand a fost cel care, sub un baldachin alcătuit din steagurile cucerite, a trebuit să rostească salutul de bun venit, salut de o bizară naivitate, care arată că omul acesta putea fi și lipsit de gust, dacă o cereau moda și gustul celui ce trebuia omagiat. El a dovedit cu acest prilej că dispune de supremul talent de a amesteca fumul gros de tămîie cu spiritul.

Au venit apoi anul 1798 și campania din Egipt, care punea din nefericire și problema mijloacelor pentru finanțarea ei; a fost jefuit pentru aceasta

Scanned with CamScanner

tezaurul din Berna. Se afirmă că Talleyrand a contribuit mult la organizarea expediției împotriva Elveției; în orice caz ca ministru de externe a făcut ce avea de făcut.

Napoleon a plecat să preia armata din Orient și se convenise inițial ca Talleyrand să meargă la Constantinopol pentru a adormi vigilența Turciei; dar el nu avea deloc poftă să se expună primejdiilor care îi pîndeau pe vremea aceea pe diplomați în Turcia; nu voia să ajungă în cele „Șapte Turnuri", unde fuseseră întemnițați nu o dată alți mesageri diplomatici. Nu voia nici să se îmbolnăvească pe acolo și, în genere, nu voia să plece din Paris, căci sosise timpul marilor profituri. Ca ministru de externe putea acum să strîngă acea recoltă de aur pentru care nu-l invidia nici un om onest. Veneau în taină subsidii din Spania, care se temea de Directorat; și-a însușit o bună parte din ele. Din Portugalia au venit apoi șase milioane. Cu americanii nu i-a mers, dar, în ansamblu, prin manipulări norocoase, prin loviturі izbutite la bursă, averea lui creștea spectaculos. Pe alții însă îi avertiza să nu se lanseze în asemenea speculații îndrăznețe și dubioase, după maxima: *Il faut cracher dans le plat pour en dégoûter les autres* [13].

Talleyrand a fost un ministru de externe, cum puțini au fost în alte guverne. Se pricepea admirabil să judece activitatea celorlalte ministere, le cunoștea perfect după personalitățile care le compuneau. Știa însă altceva încă: să aleagă pentru propriile sale servicii oameni capabili pe care-i plătea bine, să ducă corect negocieri și să găsească modalități de redactare, de formulare, chiar pentru lucruri cu totul noi și neobișnuite. Oameni ca el nu vor să fie puternici *doar ei*, ci și să slujească o *putere capabilă*, să-i ajute, dacă cred că ea însăși le va fi de ajutor, să-și imprime o pecete proprie asupra mersului lucrurilor. Dar Directoratul nu mai era cîtuși de puțin, mai ales după Fructidor 1798, o asemenea putere. Unul din guvernele cele mai mizerabile care au bîntuit vreodată asupra unui mare popor, cu totul inca-

Scanned with CamScanner

pabil să înțeleagă viitorul într-o perspectivă mai vastă, fusese în stare să-i trimită pe Napoleon și pe cei mai destoinici generali ai săi departe peste mări, de teama de a nu-și pierde scaunele; din lovitură de stat în lovitură de stat, din confuzie în confuzie, căzuse apoi tot mai jos. În vara anului 1799 totul era de nerecunoscut; din afară Franța își vedea primejduite toate pozițiile în urma coaliției aproape tuturor marilor puteri, care i-au luat înapoi Italia și-i amenințau și posesiunile mai vechi; la Paris dezordinea era în continuă creștere. Se agitau nu numai iacobinii, nu numai partidele vechi și noi, ci și denunțătorii, care, scormonind lucrurile, au făcut ca Talleyrand — despre care spuneau că a stors prin șantaj cam zece milioane de franci de la o jumătate de duzină de state — să demisioneze din funcție. În locul lui a fost numită acea ființă curioasă care, din profesor în Württemberg, a ajuns ministru, conte și ambasador: Reinhardt.

Talleyrand va fi trăit desigur momente de teamă în colțul în care se retrăsese, pînă la revenirea omului pe cartea căruia — bună sau rea — avea să joace de acum înainte, a lui Napoleon Bonaparte. Între timp Franța fusese salvată prin uriașa manevră a lui André Masséna, care este îndeobște numită bătălia de la Zürich; situația ei în afară fusese consolidată și prin acțiunile generalului Brune, care-și înscrisese printre meritele sale luptele de la Alkmaar și Bergen. Dar Franța nu se voia salvată nici de Brune, nici de Masséna, ci credea că singurul care-i poate fi de ajutor este Napoleon. Acesta și-a părăsit în modul cel mai nereglementar armata, de care ar fi trebuit să-l lege cele mai puternice îndatoriri de onoare, armata sa din Egipt, tocmai în momentul în care ea se afla în situația cea mai rea. De cum a sosit la Paris, în aclamațiile uriașe ale poporului, ca salvator al Franței, primul care i-a ieșit în cale a fost Talleyrand. Încă din acest moment, el prevedea că Napoleon își va asuma conducerea unică și căuta să i se facă pe cît putea mai util prin cunoștințele sale personale.

Scanned with CamScanner

Se știe cum a săvîrșit Napoleon lovitura de stat din 18 și 19 Brumaire (9 și 10 noiembrie 1799). La evenimentele din aceste două zile — la Paris în ziua de 18, la Saint-Cloud în ziua de 19 — Talleyrand a luat parte activă. Nimeni însă nu poate spune cu exactitate cît de departe a mers această participare, cu singura excepție a după-amiezii zilei de 19, cînd Napoleon s-a cam pierdut în fața celor două consilii — al bătrînilor și al celor cinci sute. Dacă lovitura de stat pregătită nu a eșuat, meritul a fost, alături de cel al lui Lucien Bonaparte, în mod hotărît al lui Talleyrand. El a fost prezent în seara acelei zile, cînd trebuiau adunate pentru o ultimă ședință rămășițele celor două consilii. Au fost atunci stabilite bazele constituției numite mai tîrziu „*La Constitution de l'an VIII*“; în ea era cuprinsă și prevederea prin care se înființa consulatul provizoriu. La cîteva săptămîni după aceea Napoleon — ca prim consul — îl numea din nou pe Talleyrand ministru de externe.

Din acel moment începe strălucita activitate a lui Talleyrand ca ministru al marelui stăpînitor. Orice s-ar spune, el era a doua persoană în stat, era absolut de neînlocuit. Napoleon și-a dat seama că, prin felul lui de a fi, brusc, direct, nu putea duce negocieri; știa că trebuie respectate anumite forme și că trebuie mers adesea foarte pe ocolite, lucru de care nici el nici aghiotanții lui nu erau capabili. Firește, Talleyrand a știut să-și exploateze din plin poziția pe care o ocupa în propriul său avantaj; a făcut-o cu prilejul păcii de la Lunéville din 1801 [14], al Preliminariilor de la Londra din 1802 și al încheierii păcii de la Amiens din 1802 [15].

În același an a apărut ocazia unei noi recolte de multe milioane. Venise momentul în care se duceau negocieri în legătură cu soarta Germaniei, cînd urma să se împlinească ceea ce se pregătea încă de la Congresul de la Rastatt [16], și anume contopirea tuturor statelor ecleziastice și a unui mare număr de așa-numite state pitice germane cu teritoriile

Scanned with CamScanner

statale mai mari existente, care toate urmau să intre în clientela Franței.

În mod oficial această contopire s-a hotărît la Regensburg, unde și-a ținut ședințele, în Reichstagul pe cale de dispariție, așa-numita deputăție a Reichului. Esențialul s-a petrecut însă la Paris. De la prinți și fii de prinți pînă la pauperi cavaleri imperiali, toți s-au dus în pelerinaj acolo pentru a-și aranja situația. Unii plăteau pentru a nu fi înghițiți, alții plăteau pentru a-i înghiți pe cei mai mici. Despre modul în care se negocia ne oferă o imagine îndeajuns de limpede memoriile bătrînului Hans von Gagern, tatăl cunoscutului om politic din anul 1848; venise și el la Paris, ca agent al casei Orania, și a trebuit să plătească sume importante. În salonul lui Talleyrand se afla fiica lui adoptivă Charlotte, un copil. Gagern povestește cum se învîrteau în jurul acestui copil capetele cele mai înțelepte ale diplomației europene, un Aranda sau contele Ludwig Koblenzl, și cît de fericiți erau toți cînd îi puteau smulge un zîmbet. În sală mai era și un cățeluș, care era purtat cu evlavie dintr-un loc într-altul; Gagern afirmă că el cel puțin nu a suferit această străveche pedeapsă germană a purtării cînelui.

„Acolo, la domnul Talleyrand", povestește Hans von Gagern, „nu trebuia să vii cu tabachere sau cu briliante, ci numai cu bani peșin; nu era semnat nici un ordin; cei sosiți doar plăteau și plecau. Dacă cineva cerea o chitanță, primea doar o înclinare din cap a lui Talleyrand. Ca semn că platnicul va primi ceva în schimb, se convenea ca la următorul salon Talleyrand să-i adreseze respectivului vreun cuvînt, ca, de pildă; „*Comment va Madame*? [17]" Sînt de-a dreptul nebuni cei ce cred că vor căpăta o chitanță scrisă".

Cine l-ar fi văzut atunci pe Talleyrand nu i-ar mai fi dat mulți ani de viață. Părea, așa cum se strecura șchiopătînd, cu totul istovit, pe jumătate epuizat de atîta trai bun. A trăit totuși încă 36 de ani în plină glorie și mintea i-a fost trează pînă în ultimele clipe ale vieții. Cînd Napoleon, care-și invidia întrucîtva ministrul pentru enor-

Scanned with CamScanner

mele lui cîștiguri, i-a pus întrebarea: „*Voyons, Talleyrand, combien avez-vous gagné avec moi*“, el a răspuns: „*Citoyen le premier consul, j'ai acheté des rentes la veille de Brumaire et je les ai vendues le lendemain*“ [18], lăsîndu-l astfel pe Napoleon fără ripostă.

Cu prilejul concordatului dintre guvernul consular și curie, Talleyrand, care se afla sub excomunicare de cînd se dezisese de clerul credincios Romei, a reușit să obțină un breve [19] al papei Pius al VII-lea, prin care i se ridica excomunicarea, i se prescria să facă pomeni săracilor din fost lui dioceză Autun și i se permitea să poarte veșminte laice și să se ocupe mai departe de problemele lui laice.

Deși grațierea papală nu prevedea și căsătoria — în această privință au existat și după aceea dificultăți — s-a căsătorit totuși curînd, constrîns de Napoleon, cu frumoasa, dar nu prea inteligenta doamnă Grand pe care o cunoscuse în timpul exilului. Bărbatul ei trăia încă și a acceptat bani de la Talleyrand. Ei nu i s-a permis să apară decît o dată la Tuileries, „*afin de constater ce droit*“ [20]. Ulterior Napoleon i-a interzis formal să apară la curte, pentru că primise de la comercianți genovezi 400.000 de franci ca să le obțină de la Talleyrand avantaje comerciale.

În anul 1803, se urzea la Londra, în jurul celor doi Bourboni, contele de Artois și Ducele de Berry, o mare conspirație anglo-bourbonă, care urmărea planul îndrăzneț de a-i uni pe regaliști și iacobini și de a-l înlătura pe Napoleon.

Acesta, îndîrjit de faptul că simțea în jur atîția dușmani invizibili chiar pe solul Franței, a vrut să se asigure printr-o mare lovitură. Victima lui a fost tînărul duce d'Enghien, un Condé, emigrant, care-și avea reședința în momentul acela la Ettenheim, în Baden, pe malul stîng al Rinului, și trăia iubit de prințesa Charlotte de Rohan, trecîndu-și timpul cu vînătoarea. Din porunca lui Napoleon a fost arestat și adus de acolo sub pretextul că este implicat în complot. În ce ne privește, ni se pare tot mai improbabil ca familia

Scanned with CamScanner

Condé să nu fi știut nimic de conspirație. Dacă Enghien, cum se afirmă, a fost plasat la Ettenheim de guvernul englez sau, în orice caz, de conspiratori — ce rol i se putea atribui? Trebuia oare, ca mai tîrziu Louis Napoleon în 1836 la cazarma Finkmatt, să atragă cu sine garnizoana din Strasbourg? Oricum, arestarea lui a fost ilegală, s-a produs pe teritoriu străin, deși nu era vorba de un prizonier de război — și a fost prins neînarmat. Judecătorii săi nu aveau competența necesară, iar acuzațiile erau imaginare; nu i s-a dat nici un apărător. Nu au putut fi invocate nici un fel de texte de lege. Judecata a avut loc cu ușile închise. În noaptea de 20/21 Martie a fost împușcat.

În această afacere, dacă se proceda corect, trebuia ca ministrul francez *des affaires étrangères* să adreseze marcgrafului Baden-ului cererea de a-l expulza pe Enghien. Ce a făcut Talleyrand, după spusele unora, a fost să-i dea un semn să fugă. Napoleon însă a afirmat, pentru a se dezvinovăți, că Talleyrand a fost primul care l-a informat despre existența lui Enghien, că el a organizat arestarea acestuia, *el* i-a indicat — enormă improbabilitate — cum să se răzbune și a cerut ca Enghien să fie ucis. De fapt, Talleyrand avea rezerve față de politica agresivă a lui Napoleon, nutrea simpatie pentru aristocrație și cler, iar consulul avea toate motivele să-l pună rău cu Bourbonii.

Napoleon avea tot interesul să mintă în legătură cu această afacere din următorul motiv: cu toată aparenta lui neînfricare, Bourbonii l-au îngrijorat tot timpul (și era cu siguranță informat și despre toți membrii familiei Condé). Și pentru că, în momentele de mai mare luciditate, inteligența îi spunea că, în ciuda a tot ce făcea pentru el, Talleyrand îl socotea un jucător care va pierde partida (mai ales începînd din anul 1807) și se gîndea probabil și la o eventuală revenire a Bourbonilor, a început să mintă, afirmînd că Talleyrand este cel care l-a ucis pe Enghien și care (mai tîrziu) a provocat prăbușirea Bourbonilor spanioli. După căderea lui Napoleon, adepții

Scanned with CamScanner

acestuia, sărăciți și înfuriați de puterea și bogăția lui Talleyrand, au continuat să debiteze asemenea minciuni. Dar Bourbonii știau foarte precis ce trebuiau să creadă despre ele.

Napoleon minte în orice caz atunci cînd afirmă că n-a știut că există pe lume Enghien.

Însă: chiar dacă am presupune că Talleyrand i-a atras atenția lui Napoleon asupra faptului că Enghien se afla la Ettenheim (mai mult nu se poate admite în nici un caz), trebuie să fii mînat de ranchiuna cea mai oarbă pentru a crede că Talleyrand ar fi îndrăznit să-și permită a-i propune lui Napoleon și alte lucruri, ba chiar în ce fel să se răzbune. Napoleon nu mai asculta de nimic decît de propria sa fire pătimașă.

Unele suflete inocente se mai îndoiesc totuși de ceva: putea oare Napoleon să mintă pur și simplu?

I s-ar trece cu vederea, ca tuturor celor puternici, violența, nelegiuirea, înșelătoria pe scară mare. Era totuși socotit prea mare pentru astfel de minciuni obișnuite, îndreptate doar împotriva unor indivizi. Voința lui de fier, darul nemaipomenit al divinației, datorită căruia intuia în orice împrejurare ce anume i-ar spori puterea, un al șaselea simț pentru toate problemele războiului, cum nu l-a mai avut vreodată alt muritor, — toate acestea par incompatibile cu minciuna ordinară.

Pentru el însă și minciuna era, ca toate celelalte, un mijloc în vederea scopului urmărit, adesea o chestiune de temperament. Și, cînd nu se stăpînea, era în stare, alături de minciuna ordinară, și de alte răutăți și infamii.

Venise timpul cînd faptele stăpînului său începuseră să-l îngrijoreze pe Talleyrand; nu puteau să nu-i dea de gîndit temperamentul violent, ambiția și spiritul de aventură care nu încetau să se manifeste în tot ce întreprindea. Și Thiers în „*Histoire du Consulat*“ [21] se plîngea, cum se știe, că încă din 1803 Napoleon a călcat tratatul încheiat la Amiens. Cine știe dacă această atitudine nu i-a fost cumva inspirată de Talleyrand,

Scanned with CamScanner

care l-a privit cu simpatie pe tînărul publicist Thiers, cînd era la începutul carierei sale. Motivul îngrijorării ministrului nu e greu de ghicit: profiturile sale. Le realiza doar în timp de pace și după încheierea tratatelor de pace; numai în aceste intervale de liniște putea să-și desfășoare manipulațiile și să-și prindă prada. În schimb, cînd apărea la orizont războiul, cîștigau cel mai mult generalii, nu diplomații. Nu e deci de mirare că, fie și numai din motive egoiste, Talleyrand era ostil apetiturilor războinice ale lui Napoleon. Deocamdată însă îl slujea și trebuia să-l slujească și în continuare, căci devenise evident că Napoleon tindea acum spre monarhie, în forma ei cea mai strălucită, imperiul.

Cînd s-a constituit imperiul, Talleyrand a fost unul dintre principalii consilieri pentru tot ce privea eticheta și ceremonialul; ca răsplată a primit titlul de *Grand Chambellan*. Devenise la Curte un personaj indispensabil; era din vechiul regim și se știe cît de căutați erau oamenii care cunoșteau încă vechile forme. Împăratul avea nevoie de el și pentru alte probleme; îl lua de aceea cu el în campanii sau îl chema din urmă. Cu prilejul bătăliei de la Austerlitz Talleyrand a dat o nouă probă de tact și moderație. Cînd i s-a relatat despre victoria lui Napoleon de la Ulm — Talleyrand era atunci la Strasbourg — el i-a trimis împăratului un memoriu, pe care l-a reluat și după Austerlitz și în care îi recomanda să nu distrugă monarhia austriacă. I se poate închide Austriei orice acces la posibilitatea de a influența Franța, poate fi izolată de Italia luîndu-i-se Veneto, de Elveția luîndu-se Tirolul, de sudul Germaniei luîndu-i-se regiunile austriace, limitrofe, dar, zicea el, ar trebui din plin despăgubită, dîndu-i-se în schimb Moldova, Valahia, Basarabia și nordul Bulgariei; în felul acesta ea ar fi determinată să asigure în permanență acoperirea împotriva Turciei; Rusia ar fi împinsă înapoi, și în acest fel Austria și Rusia ar fi permanent învrăjbite; ultima și-ar îndrepta probabil privirile spre sud-est unde, în

Scanned with CamScanner

ultimă instanţă, ar da de duşmanii Franţei, de englezi.

Propunerea putea părea foarte abilă, dar Napoleon n-a urmat-o decît în partea ei negativă. El le-a luat austriecilor Veneto, Tirolul şi ţinuturile din nord-estul ţării, dar nu le-a oferit nici o compensaţie pentru aceasta. Nu i-a nimicit, dar le-a stîrnit o ură şi o indignare nemăsurate, şi-a făcut din ei duşmani, din aceia despre care Thiers spunea: „*à traiter les gens ainsi il faut les tuer*“ [22] — trebuia să-i faci cu totul inofensivi, altfel se vor răzbuna cu prima ocazie favorabilă — „*et ils en ont le droit*“ [23].

S-a produs o nouă consolidare a statelor germane din sud. Din nou au trebuit să plătească cei ce se temeau să nu fie înghiţiţi, ca şi cei care sperau să-i poată înghiţi pe alţii. Lucrurile s-au petrecut în modul cel mai nedemn, iar Talleyrand a încasat, pare-se, de data aceasta 18 milioane. Se manifestau atunci laturile profund negative, întunecate am spune, ale caracterului şi faptelor lui Talleyrand. Dar viciul acesta era pe atunci larg răspîndit. Jaful era şi pentru generali, ca şi pentru mulţi alţii, un mijloc tolerat de cei mari pentru a obţine lucrul dorit.

Nu vom uita să menţionăm că tot atunci Napoleon i-a conferit lui Talleyrand un nou titlu: *prince de Bénévent*. Era o mică răutate din partea împăratului, menită să-i creeze ministrului său, care se apropiase din nou de cercurile migranţilor şi ale clerului, dificultăţi cu conducerea bisericii catolice, căci Beneventul era o enclavă papală în regiunea Neapolului şi în consecinţă titlul era o sfidare a papei. Talleyrand a acceptat titlul şi l-a păstrat pînă la sfîrşitul vieţii sale, dar l-a luat întotdeauna în derîdere.

În anul 1806 a izbucnit teribilul război cu Prusia şi cu Rusia, de care se leagă numele Jena, Auerstädt, Eylau şi Friedland. Talleyrand a trebuit să fie din nou prezent vrînd nevrînd pentru redactarea actelor şi reglementarea problemelor; nimeni altul în afara lui n-ar fi fost nici pe departe

Scanned with CamScanner

în stare să desfăşoare, în tumultul bătăliilor, activitatea diplomatică necesară.

După Eylau nemulţumirea a fost mai profundă, şi nu numai a lui; pretutindeni era deplînsă groaznica vărsare de sînge. Chiar în anturajul împăratului nu lipseau cei care-şi spuneau părerile mult mai direct decît s-ar putea crede şi fără să se jeneze, pentru că prosperitatea lor depindea prea mult de succesele lui Napoleon. Cei care se exprimau mai moderat spuneau: „Împăratul se expune prea mult". Un amiral a spus odată: „*l'empereur est fou*" [24]. Talleyrand însuşi ştim că a declarat de multe ori că norocul lui Napoleon putea oricînd să se întrerupă brusc; felul lui de a acţiona după propria-i fantezie, de a se juca cu destinul nu putea să se sfîrşească decît rău. — La pacea de la Tilsit Talleyrand a condus tratativele cu Labanov, Kurakin, Kalkreuth şi Goltz; se afirmă că el este cel care a vîndut Angliei cel de-a doilea tratat secret, prin care împăratul Alexandru îl lăsa pe Napoleon să dispună de Spania şi Portugalia.

Ajungem cu aceasta la un secret pe care Napoleon a căutat să-l ascundă cu orice preţ: repulsia lui Talleyrand faţă de războiul cu Spania. Pacea de la Tilsit era un nonsens. Căci punerea marelui ducat de Varşovia sub suveranitatea Saxoniei speria deopotrivă Rusia, Austria şi Prusia; Prusia era adusă la disperare, dar nu anihilată; Austria fusese spoliată încă din 1805, fără să i se dea drept compensaţie principatele dunărene. Şi acum Alexandru al Rusiei rămăsese singurul aliat, căruia i se făcuseră însă doar promisiuni, căci Napoleon nu i-a dat mînă liberă asupra României şi Constantinopolului. Şi totuşi cele trei puteri se obligau să rupă relaţiile cu Anglia şi să-i permită lui Napoleon să proclame blocada continentală. Orice ţară care importa mărfuri din Anglia îi devenea de altfel suspectă lui Napoleon. Întreaga lume era împărţită în două lagăre. Talleyrand a participat la încheierea păcii de la Tilsit, dar ea nu i-a fost pe plac. N-a vrut să mai continue. S-a retras din funcţie fiindcă Napo-

Scanned with CamScanner

leon îi exploata abilitatea, dar nu-i urma sfaturile. Napoleon a susținut firește că Talleyrand a demisionat în urma plîngerii principilor din sudul Germaniei, precum și a regilor Bavariei și Württembergului, pe care îi jefuise. Talleyrand însuși îi declara lui Gagern, ambasadorul Casei de Orania: „Nu vreau să fiu printre călăii Europei și nu vreau să-i mai slujesc".

Chiar un om ca el, oricîte fapte urîte și ticăloase i s-ar imputa, poate avea momente de independență mai hotărîtă, momente în care inteligența sa superioară se ridică împotriva acțiunilor nebunești în care se lansează orbește un asemenea stăpînitor absolut, pe care a trebuit totuși să-l slujească. Protestul său împotriva lor nu și-l mai poate ascunde; chiar tăcerea lui va fi un protest. Dar Talleyrand avea de la natură o fizionomie pe care se putea citi limpede sensul tăcerii lui disprețuitoare. Dacă în momentele lui mai calme, Napoleon se putea întreba el însuși tot mai des dacă nu a mers cu temeritatea prea departe, sigur este în orice caz că ajunsese să-l urască pe Talleyrand, la adresa căruia profera tot felul de insulte posibile.

Se știe cum și-a urzit Napoleon lovitura pe care a dat-o Spaniei. După ce o tolerase și o implicase în propria sa politică, Napoleon a amestecat-o în intervenția împotriva Portugaliei, și-a masat cu acest prilej trupele în Spania, s-a folosit de dezbinarea casei regale spaniole, a atras-o la Bayonne, apoi i-a detronat pe Carol al IV-lea pentru incapacitate și pe Ferdinand de Asturia pentru trădare. În cele din urmă l-a numit rege al Spaniei pe fratele său Joseph și era convins că îi va fi ușor să ocupe țara. A fost, dintre acțiunile pe care le-a întreprins, una din cele mai urîte și mai dăunătoare pentru el, una din cele șase greșeli enorme enumerate de Thiers, care și de data aceasta s-a făcut probabil interpretul părerilor lui Talleyrand. După ce constrînsese la Bayonne familia regală a Bourbonilor să abdice, Napoleon și-a închipuit că Spania îi va cădea de îndată fratelui său la picioare și că eventualele răzvră-

Scanned with CamScanner

tiri ale poporului spaniol vor putea fi înăbușite fără prea multe lupte.

Napoleon l-a învinuit efectiv pe Talleyrand că l-a sfătuit să pornească războiul din Spania. Cu douăzeci de ani mai tîrziu, și anume cu prilejul expediției lui Angoulême [25] în Spania, Talleyrand a protestat împotriva unor asemenea acuzații într-un cadru solemn, în Camera pairilor [26]. El declara că fusese împotriva acestei acțiuni, că i-a arătat dintru început lui Napoleon ce se va întîmpla, avertizîndu-l asupra pericolelor pe care le implica această campanie nechibzuită: „*La disgrâce fut le fruit de ma sincérité*“ [27].

Totuși, și după Tilsit, Napoleon n-a renunțat la serviciile lui, l-a consultat în permanență. Noul ministru de externe, Champagny, n-a avut nici un pic de noroc în această funcție; era într-adevăr un ministru credincios, muncitor și de încredere, dar Talleyrand l-a făcut ferfeniță în genialele lui cuvîntări. În toamna anului 1808 el a fost cel care l-a însoțit pe împărat la Erfurt la întîlnirea cu Alexandru al Rusiei. Este greu să ne închipuim o întîlnire mai dificilă decît aceasta. Relațiile cu Alexandru se răciseră, pentru că Napoleon nu-i dăduse mînă liberă în Orient. Pe de altă parte Napoleon eșuase în Spania. Nemesis se abătuse repede asupra lui; după ce crezuse în luna mai că Spania e la discreția lui, în august 1808 o destul de importantă armată franceză comandată de Dupont trebuise pentru prima dată să capituleze la Baylen în fața lui Castanos și a lui Theodore Reding. Talleyrand venise la Erfurt doar în calitatea sa de mare șambelan; de fapt însă el este cel care a condus tratativele și nici nu exista altcineva care să o poată face. S-a ajuns la o convenție aparent întrucîtva satisfăcătoare, după care Napoleon a putut să plece personal în Spania. Se știe că nu a stat acolo decît puțină vreme, pentru că s-a întîmplat ce era de prevăzut. În disperare de cauză, Austria a folosit prilejul pentru a porni războiul împotriva Franței, un război pe care l-a pierdut, dar care nu i-a priit nici lui Napoleon.

Scanned with CamScanner

Pînă la întoarcerea lui Napoleon din Spania, în ianuarie 1809, Talleyrand nu căzuse încă în dizgrație. Din acel moment încep însă teribilele izbucniri ale lui Napoleon împotriva fostului său ministru. Ele nu pot fi datate exact; Talleyrand i-a provocat cinci sau șase explozii de mînie, una mai violentă decît alta. Ele s-au produs mai întîi în așa-numitul *conseil privé* [29], apoi în fața unei asistențe mai mult sau mai puțin numeroase. În timpul uneia din ședințele sale la Mainz Napoleon l-a întrebat pe unul dintre principii germani mai importanți: „Cît v-a costat Talleyrand?“. Prin comportarea sa Napoleon voia să-i facă pe Bourboni să creadă că Talleyrand se află de fapt la originea războiului din Spania, lucru neadevărat și pe care Bourbonii nu l-au crezut niciodată. Cu toate insultele grosolane pe care i le aduce, Napoleon nu se poate totuși lipsi cu totul de el: nu-l mai consultă, dar îl ține în preajmă. Consilierii lui i-au șoptit desigur că ar fi cazul să-l aresteze, dar Napoleon n-a mers pînă acolo. În momentele în care chibzuia cu mai mult calm el își va fi zis că ar mai putea avea nevoie de Talleyrand pentru negocieri, întrucît s-ar putea să treacă timpul cînd trata cu guvernele înfricoșate doar prin depeșe sau prin intermediul generalilor; putea să revină o vreme în care să fie nevoie de oameni care să cunoască metodele diplomatice și să știe să-și susțină tezele cu argumente. Iată de ce nu l-a înlăturat cu totul pe Talleyrand. Ba chiar, în anul 1812, a făcut dovada unei curioase generozități față de acesta. Talleyrand cumpărase de cîtăva vreme Hôtel Monaco și ducea acolo o existență princiară. Falimentul unui bancher i-a creat brusc unele dificultăți financiare. Napoleon a intervenit, cumpărîndu-i această reședință pentru suma de 1.300.000 de franci.

Între timp lui Napoleon i-a mers deosebit de prost în Spania. A început s-o urască, cu tot ce era legat de ea. Era mai bine să nu-i vorbești deloc despre acest război. Toate marile lui planuri au fost zădărnicite, distruse, de această poveste spaniolă, care devenise un fel de teatru al

Scanned with CamScanner

gloriei pentru englezi. În fruntea armatei lor, care a venit în ajutorul Spaniei, se afla marele conducător de oști Arthur, duce de Wellington.

Toate acestea nu puteau să nu-i provoace o enormă amărăciune. Pe de altă parte însă, față de restul Europei nu mai cunoaștea nici o măsură. Sistemul său colonial devenea din ce în ce mai insuportabil. Fiindcă nu mai putea tolera existența unor state mai mici care nu aveau mijloacele necesare pentru a face față acestei exploatări coloniale, a început pur și simplu să le înghită. A anexat imperiului său cînd unul cînd altul dintre statele italiene care în mod normal trebuiau să fie incluse în regatul Italiei; în felul acesta Piemontul, Genova, Toscana și întregul stat eclaziastic au ajuns să țină de așa numitul *empire direct*; în nord Napoleon a încorporat, după cum se știe Olanda, țară care se afla pînă atunci sub stăpînirea fratelui său Louis, iar apoi, rînd pe rînd, toată coasta germană a Mării Nordului, Oldenburg, Hamburg și Lübeck, astfel încît se ajunsese ca un funcționar francez să poată fi mutat numai în cadrul imperiului direct (în text *empire direct*), de exemplu din Lübeck la Terracina și invers. Cu greu se mai putea orienta cineva în acest imperiu. Toate aceste lucruri nu puteau să nu-i facă pe oameni să se întrebe cînd și în ce loc va începe să se clatine; căci soarta îi era în mod cert pecetluită.

Napoleon s-a grăbit să înceapă campania din Rusia. Primele știri au fost glorioase, pînă ce în decembrie a sosit la Paris acel îngrozitor al 29-lea buletin, buletinul care mărturisea fără ocol totala pierdere a armatei și anume pînă dincolo de Berezina. Cu acest prilej Talleyrand, care rămăsese la Paris, a rostit celebrele cuvinte; „*Enfin, voilà le commencement de la fin*“ [28], cuvinte pătrunzătoare, pentru că lăsau să se înțeleagă că acesta era doar începutul și că prăbușirea efectivă a acestui om atît de puternic va mai cere încă ani de zile; nu toată lumea era pe atunci de această părere.

Scanned with CamScanner

După întoarcerea lui Napoleon, s-au desfășurat marile bătălii din anul 1813. Talleyrand a stat deoparte. Abia după ce Napoleon a revenit la Paris, după luptele de la Leipzig și Hanau, la sfîrșitul anului, avem noi știri despre situația lui Talleyrand. Napoleon are noi și violente izbucniri de mînie împotriva lui, chiar în prezența multora. Atunci i-a spus: „Dacă mă îmbolnăvesc, vei muri înaintea mea", la care Talleyrand a răspuns: „*Sire, je n'avais pas besoin d'un pareil avertissement pour adresser au ciel des voeux bien ardents pour la conservation des jours de votre Majesté*" [30].

Ce se întîmplă însă după această scenă de o oribilă impolitețe? Napoleon îi oferă încă o dată postul de ministru de externe! Talleyrand refuză însă oferta; nu mai voia să fie în slujba lui Napoleon, dar s-a folosit pentru aceasta de un pretext: ministerul era incompatibil cu rangul pe care-l deținea de *vice-grand-électeur*. Răspunsul lui era susceptibil de orice interpretare; dar nu este oare și mai ciudat faptul că după aceea Napoleon l-a numit membru al regenței, al consiliului care trebuia să o ajute pe împărăteasa Marie-Louise, care rămînea la Paris, în timpul acelei ultime campanii pe care a dus-o Napoleon în nord-estul Franței, în timpul acelor zile ale luptelor de la Brienne, Laon, Arcis etc? Se știe că Napoleon, cu tot geniul de care a dat dovadă — căci în aceste zile a fost general și nimic altceva — nu a putut face față adversarilor săi; veniseră în număr mare și ajunseseră să-i cunoască arta militară.

Aliații se apropiau acum de Paris. Curtea imperială a fugit de la Paris la Blois. Talleyrand trebuia să plece cu ea, dar n-avea deloc poftă să părăsească Parisul. Aici trebuia să se hotărască totul. La Paris se afla, o simțea foarte bine, însăși sursa evenimentelor și aceasta i-a dat curajul să rămînă pe loc. Nu putea spune însă așa ceva celorlalți și de aceea a pornit-o cu mare pompă și vîlvă de la reședința sa spre barieră (în text: *Barrière*). Un colonel al Gărzii naționale nu l-a lăsat să treacă pentru că nu avea permis de tre-

Scanned with CamScanner

cere. Talleyrand a spus atunci că trebuie să se supună legilor, tocmai și încă mai mult pentru că era demnitar, și s-a întors frumușel acasă.

Era ziua de 30 martie 1814. În noaptea zilei de 31 martie Parisul a trebuit să capituleze. Trupele aliate pătrund în Paris și la reședința lui Talleyrand este găzduit — cine credeți? — însuși țarul Alexandru. Aici s-a hotărît care va fi viitoarea stăpînire a Franței. Alexandru nu a acceptat sfaturi decît de la Talleyrand: „Spuneți ce vreți să facem și o vom face". Talleyrand a intuit că Bourbonii erau varianta pentru care Alexandru era mai ușor de cîștigat [31]. Este evident că a ținut seama și de părerile celor din jur. O dată luată hotărîrea, el a știut însă și să o formuleze: „Avem nevoie de un principiu: nu ajungem la nimic doar cu păreri de tot felul și cu raționamente de pură oportunitate. Trebuie să avem un principiu și acest principiu este legitimitatea. Ludovic al XVIII-lea este un principiu; cu el sîntem puternici față de toată lumea. Dar ce este un principiu? Este o formulă care rezolvă nu numai un caz principal, ci o întreagă serie de alte cazuri secundare". Puterilor pentru care legitimitatea reprezenta ceva li se sugerau astfel soluții și pentru alte probleme europene; se știa în orice caz că va trebui urmărită, cel puțin în măsura în care lucrul era posibil, restabilirea fostelor dinastii.

Astfel a putut să-și facă intrarea în Paris, la 12 aprilie, în fruntea unei strălucite suite, contele de Artois, *Monsieur*, mai tîrziu Carol al X-lea, fratele lui Ludovic al XVIII-lea. Talleyrand i-a ieșit în întîmpinare și o patetică scenă de bun venit a pecetluit noua alianță. În mai a sosit însuși Ludovic al XVIII-lea.

Rămînea însă să fie semnată pacea la Paris și ca lui Ludovic al XVIII-lea să-i fie prezentate anumite condiții. Ambele au fost în esență opera lui Talleyrand. A fost pentru el o mare onoare faptul că a izbutit să asigure țării sale păstrarea cîtorva teritorii în plus față de cele pe care le poseda în 1792: Savoia, cîteva ținuturi ale departamentului de l'Ain, departamentele Rinului superior

Scanned with CamScanner

și al Moselei, mai multe cetăți fortificate belgiene etc. Talleyrand și-a putut realiza și cea de-a doua parte a programului său: legitimitatea casei regale rechemată în țară, ca și a celorlalți monarhi europeni, contrabalansată însă de libertăți constituționale.

Talleyrand redeveni acum ministru de externe și, la Congresul de la Viena, a fost nelipsit ca negociator. El nu dorea să fie ministru doar pentru treburile curente, o piesă de rezistență de toate zilele față de camere recalcitrante; ce voia era să ocupe o poziție superioară, de la înălțimea căreia să-și poată impune părerile. Cîtă vreme s-a aflat la Paris, regaliștii au fost mai rezervați; abia după ce a plecat în septembrie 1814 la Viena, și-au dat pe față de cîteva ori surprinzătoare idei și proiecte reacționare.

La Viena Talleyrand a afișat din primul moment cea mai mare siguranță de sine. El a știut să pună atît de bine în valoare ideea legitimității lui Ludovic al XVIII-lea încît se crea impresia că Franța nu era o țară învinsă, ci părtașă la victorie. De altfel împăratul Alexandru considera din principiu că Franța nu trebuie umilită prea mult și că este absolut necesar ca ea să-și poată exercita în viitor, ca mare stat european, puterea și influența. Talleyrand a mai reușit ca și Spania, Portugalia, Suedia și alte țări să fie invitate la masa tratativelor. A abuzat însă de influența sa și s-a arătat destul de ingrat; el a fost cel care a pus la cale, spre sfîrșitul anului 1814 și la începutul anului 1815, alianța secretă dintre Anglia, Franța și Austria, care, dacă nu era direct îndreptată împotriva Prusiei și Rusiei, nu era totuși o manifestare de prietenie față de ele. Este vorba de alianța secretă dintre Talleyrand, Metternich și Castlereagh; aflînd despre ea cînd s-a reîntors la Paris, Napoleon le-a anunțat imediat pe cele două puteri, Prusia și Rusia, în speranța că va stîrni discordie între dușmanii săi, ceea ce, cum se știe, nu i-a reușit.

Această întoarcere a lui Napoleon era atunci în curs de pregătire. De îndată ce el și-a făcut

Scanned with CamScanner

apariția pe solul Franței, toată strălucirea bourbonă s-a stins într-o clipă. În genere lucrurile s-au petrecut fără nici o participare a lui Talleyrand și, pentru memoria lui, neamestecul în această afacere poate fi considerat un noroc. Fouché a luat asupră-și întreaga povară a trădării. Departe de noi gîndul de a înfrumuseța faptul că Talleyrand a slujit și a părăsit pe rînd toate guvernele. Dar trebuie să fii orb ca să nu vezi că pe atunci toată lumea făcea la fel; de cînd lumea cei devotați cu totul unui singur regim au fost foarte puțini. Chiar și Napoleon s-a bucurat, cu toată puterea pe care o deținea, cu toată înrîurirea pe care era capabil să o exercite, doar de devotamentul claselor de jos și al soldaților, în schimb însă de foarte puțin atașament din partea celor din posturi mai înalte de comandă.

Pentru a doua oară Bourbonii au fost așezați pe tronul Franței de armate străine. Dar potentații nu mai erau dispuși să aibă pentru Franța aceleași menajamente ca prima oară. Lui Talleyrand nu putea să nu-i convină faptul că de data aceasta hotăra o altă putere, mai mare. Știa că nu va mai rămîne multă vreme ministru. Cînd lucrurile se vor organiza, se va putea consacra vieții personale, pentru care dispunea de o frumoasă avere. Regele Ferdinand al Neapolelui, doritor să-și recapete teritoriul, plătise pentru acesta șase milioane, regele Frederic August al Saxoniei trei. După cum ne relatează Sainte-Beuve, Talleyrand a afirmat odată că a primit în decursul întregii sale cariere diplomatice în total 60 milioane de livre (în text; *livres*), o sumă enormă; pentru o serie de cazuri există mărturii sigure. Era, evident, un om venal, obișnuit să-și pună marile calități ale inteligenței în slujba uneia din poftele cele mai ordinare. Era totodată făcut parcă pentru plăcerile cele mai rafinate ale vieții particulare. În această epocă tîrzie a vieții știa să-și formuleze gîndurile în modul cel mai agreabil. Scrisorile care s-au păstrat de la el sînt una din lecturile cele mai plăcute cu putință. Era un francez bătrîn, distins, bine educat. Din

Scanned with CamScanner

apariţia pe solul Franţei, toată strălucirea bourbonă s-a stins într-o clipă. În genere lucrurile s-au petrecut fără nici o participare a lui Talleyrand şi, pentru memoria lui, neamestecul în această afacere poate fi considerat un noroc. Fouché a luat asupră-şi întreaga povară a trădării. Departe de noi gîndul de a înfrumuseţa faptul că Talleyrand a slujit şi a părăsit pe rînd toate guvernele. Dar trebuie să fii orb ca să nu vezi că pe atunci toată lumea făcea la fel; de cînd lumea cei devotaţi cu totul unui singur regim au fost foarte puţini. Chiar şi Napoleon s-a bucurat, cu toată puterea pe care o deţinea, cu toată înrîurirea pe care era capabil să o exercite, doar de devotamentul claselor de jos şi al soldaţilor, în schimb însă de foarte puţin ataşament din partea celor din posturi mai înalte de comandă.

Pentru a doua oară Bourbonii au fost aşezaţi pe tronul Franţei de armate străine. Dar potentaţii nu mai erau dispuşi să aibă pentru Franţa aceleaşi menajamente ca prima oară. Lui Talleyrand nu putea să nu-i convină faptul că de data aceasta hotăra o altă putere, mai mare. Ştia că nu va mai rămîne multă vreme ministru. Cînd lucrurile se vor organiza, se va putea consacra vieţii personale, pentru care dispunea de o frumoasă avere. Regele Ferdinand al Neapolelui, doritor să-şi recapete teritoriul, plătise pentru acesta şase milioane, regele Frederic August al Saxoniei trei. După cum ne relatează Sainte-Beuve, Talleyrand a afirmat odată că a primit în decursul întregii sale cariere diplomatice în total 60 milioane de livre (în text; *livres*), o sumă enormă; pentru o serie de cazuri există mărturii sigure. Era, evident, un om venal, obişnuit să-şi pună marile calităţi ale inteligenţei în slujba uneia din poftele cele mai ordinare. Era totodată făcut parcă pentru plăcerile cele mai rafinate ale vieţii particulare. În această epocă tîrzie a vieţii ştia să-şi formuleze gîndurile în modul cel mai agreabil. Scrisorile care s-au păstrat de la el sînt una din lecturile cele mai plăcute cu putinţă. Era un francez bătrîn, distins, bine educat. Din

Scanned with CamScanner

cînd în cînd putea fi ascultat la Institut (*Institut de France*, n. tr.) și făcea parte din înalta societate a Parisului; continua să fie *grand chambellan* și o prezență inevitabilă la festivitățile de la curte, ceea ce, firește, nu l-a împiedicat să fie alături de revoluția din iulie, adeziune pe care și-a exprimat-o încă la 20 iulie într-un bilet trimis prințesei Adélaide d'Orléans, sora lui Ludovic Filip, care se pare că-l cunoștea mai dinainte. Și mai agreabil s-a făcut noului rege, acceptînd postul de ambasador la Londra. Aici s-a ocupat o dată mai mult, cu tot zelul, de problemele europene, aici și-a putut realiza al doilea ideal al tinereții sale: o strînsă alianță cu Anglia, care a devenit acum un fapt împlinit, de fapt o alianță cvadruplă, întrucît statelor constituționale ale Franței și Angliei li s-au alăturat alte două state devenite constituționale, Spania și Portugalia. A contribuit la întemeierea regatului Belgiei și în genere, cum a spus-o el însuși, a consolidat revoluția din iulie, sporindu-i creditul și lărgindu-i alianțele. A ajutat la restabilirea echilibrului în Europa, cît l-au mai ajutat forțele. S-a retras apoi din toate, la vîrsta de optzeci de ani, pentru a-și trăi ultimii ani ai vieții în tihnă. Se considera, ca Wilhelm von Humboldt, fericit că nu s-a prăvălit în mormînt direct de la masa oficială de lucru.

În anul 1838 omului acestuia ciudat i-a sunat ceasul din urmă. În ziua de 3 martie a mai apărut la Institut, pentru a-și lua solemn și formal rămas bun de la Parisul ilustru. Erau de față toate celebritățile Parisului. Mignet [32] l-a condus la fotoliul său; se știa că venea pentru ultima oară. Două luni mai tîrziu se îmbolnăvi și, la 17 mai 1838, muri la reședința sa; renumele său era intact; era personalitatea cea mai ilustră a Parisului. Cît despre spovedania și pocăința lui, ele sînt, după cum se știe, controversate. Personajul determinant a fost în această privință abatele Dupanloup. În anticamera reședinței lui Talleyrand așteptau toate celebritățile Parisului, încît se poate spune că a murit ca un rege al Franței. Cu puține ore înainte de a muri, a avut

Scanned with CamScanner

încă puterea de a-i prezenta regelui Franței, Ludovic Filip, pe cei doi doctori ai săi și pe ceilalți slujitori, cu tot ceremonialul de la curte. Nu este însă adevărată anecdota potrivit căreia s-ar fi plîns lui Ludovic Filip spunîndu-i „*Sire, je souffre comme un damné*“, la care regele ar fi răspuns: „*Déjà?*“

Înmormîntarea lui a fost somptuoasă și s-a desfășurat cu tot ceremonialul. În testamentul lui s-ar afla, pare-se, afirmația că nu a părăsit nici un regim înainte de a se fi părăsit el însuși. Verbal se pare că el a formulat-o în felul următor: „Îl părăseam numai cu puțin înainte de a se fi părăsit el însuși“, iar motivul pe care îl da era că avea un ceasornic care mergea întotdeauna un pic înainte.

NOTE

1. Infirmitatea lui Talleyrand nu a fost congenitală, cum afirmă Burckhardt, ci este urmarea unui accident din primii ani ai copilăriei. Aflat la o dădacă de lîngă Paris, a căzut de pe un scaun înalt și și-a fracturat piciorul, rămînînd infirm pe viață.
2. Adunarea membrilor reprezentativi ai celor trei ordine ale regatului Franței, pe care monarhii o consultau în anumite împrejurări, mai ales în cazul unor dificultăți financiare.
3. Adunare din care făceau parte membri ai celor trei ordine sau stări ale Franței: clerul, nobilimea și starea a treia — burghezia. Cu rol consultativ, ea a fost convocată în situații cu totul excepționale, ultima dată în 1789.
4. „o înfățișare dură, impertinentă și spirituală“
5. „Să le fim recunoscători pentru crimele nesăvîrșite“
6. „în veșminte pontificale“
7. *Originile Franței contemporane.* Lucrare publicată în șase volume, între 1875 și 1893.
8. Constituția civilă a clerului.
9. „din ordinul nostru“
10. „profund și primejdios“
11. „pîrîiașele limpezi“
12. „Adio, generale pacificator, prietene, admirație, respect, recunoștință — nu știu unde să mă opresc în această enumerare“.
13. „Trebuie să scuipi în farfurie, pentru a-i scîrbi pe ceilalți“.
14. între Franța și Austria

Scanned with CamScanner

15. între Franţa şi Anglia
16. La Congresul de la Rastatt din anii 1797—1799 s-au întîlnit plenipotenţiari francezi şi reprezentanţi ai Sfîntului Imperiu german.
17. „Ce mai face doamna?“
18. „Ei bine, Talleyrand, cît aţi cîştigat de cînd sîntem împreună?“ „Cetăţene prim consul, am cumpărat rente (acţiuni) în ajunul lui Brumar şi le-am vîndut în ziua următoare“.
19. Decret papal redactat într-o formă mai puţin solemnă.
20. „pentru constatarea acestui drept“
21. De fapt, *Histoire du consulat et de l'empire (Istoria consulatului şi a imperiului)*, scrisă şi publicată între 1845—1862 în douăzeci de volume.
22. „dacă-i tratezi aşa pe oameni, mai bine omoară-i“.
23. „au dreptul“ (de a se răzbuna).
24. „împăratul este nebun“.
25. Louis, duce de Angoulême (1775—1884), fiul cel mai mare al lui Carol al X-lea; a comandat expediţia din Spania din anul 1823.
26. Membri ai aşa-numitei Chambre haute (între 1815—1848).
27. „Rodul sincerităţii mele a fost dizgraţia“
28. consiliu privat.
29. „În sfîrşit, iată începutul sfîrşitului“.
30. „Sire, n-aveam nevoie de un astfel de avertisment pentru a adresa cerului ruga înflăcărată de a păstra zilele Maiestăţi voastre“.
31. Nu aceasta este şi părerea altor biografi ai lui, care susţin că i-a trebuit multă putere de persuasiune pentru a-l determina pe Alexandru să accepte această variantă.
32. Auguste Mignet (1796—1884), istoric francez.
33. „Sire, sufăr ca un damnat“

Scanned with CamScanner

NAPOLEON I, DUPĂ CELE MAI NOI IZVOARE

8 şi 22 februarie 1881

Vremurile noastre nu-i sînt prea favorabile memoriei lui Napoleon. De o mai mare favoare s-a bucurat în deceniul al treilea al acestui secol, cînd trăiau încă mulţi bonapartişti şi cînd speranţele pe care popoarele şi le puseseră în războaiele de eliberare nu se împliniseră. Favoarea aceasta a continuat să se manifeste în deceniul următor, culminînd cu aducerea osemintelor lui Napoleon, sub Ludovic Filip, de la Sf. Elena la Paris. În momentele de descumpănire din anul 1848 a fost apoi posibil ca nepotul său să devină preşedinte şi mai tîrziu împărat. Noul imperiu trebuia să restabilească măreţia celui vechi, evitînd totodată greşelile acestuia. Faţă de unchiul său, nepotul şi-a cîştigat un merit publicîndu-i corespondenţa (în text: *Correspondance*), din care au fost omise piesele cele mai picante; s-a publicat numai ceea ce Napoleon I ar fi publicat el însuşi cînd se afla în culmea puterii — Cîtă vreme cel de-al doilea imperiu a fost în floare, lucrurile au rămas aşa; cînd însă situaţia lui Napoleon al III-lea a început să devină tot mai îndoielnică, a intrat în declin şi memoria lui Napoleon I. Se consideră acum că el poartă vina pentru invadarea Franţei în 1814 şi apoi în 1815. Lumea începea să fie de acord că Napoleon a fost un despot care a împins lucrurile atît de departe încît invaziile amintite au devenit inevi-

Scanned with CamScanner

tabile. Pierre Lanfrey a prezentat situația într-o perspectivă istorică mai serioasă. El a distrus legenda napoleoniană, văzînd în Napoleon mai mult principiul răului, cum a și fost prea adesea. Iar cînd, în anul 1870, s-a produs noua invazie, pentru ea au fost condamnați deopotrivă unchiul și nepotul. Cînd Lanfrey și-a publicat volumul al doilea din *Histoire de Napoléon I*, el nu a avut nici un motiv să schimbe tonul adoptat în primul volum al lucrării. Așa a evoluat judecata pe care francezii înșiși au pronunțat-o asupra lui Napoleon de-a lungul anilor. Ea a oscilat de la aprobare la dezaprobare. Nimeni nu știe ce s-ar fi întîmplat dacă zulușii nu l-ar fi ucis pe prințul Louis — și n-ar fi exclus ca francezii să redea conducerea statului unei persoane căreia să-i stea la dispoziție în momente decisive întreaga forță a națiunii; napoleonismul ar putea renaște.

Acum însă Napoleon I este în mod evident în dizgrație. Se consideră că și pentru invadarea Franței în anul 1870 își are partea lui de vină. Chiar poeții și romancierii care l-au proslăvit în deceniile al treilea și al patrulea și-au întors în prezent cu totul privirile de la el.

Ar trebui însă să facem în așa fel ca judecata pe care o emitem să nu fie influențată de astfel de păreri oscilante ale contemporanilor *noștri*.

Din nefericire pentru Napoleon, nici opiniile propriilor săi contemporani, publicate abia acum, nu-i sînt favorabile. Nu au apărut încă memoriile lui Talleyrand. Au fost date însă în vileag o serie de documente care aruncă o lumină vie asupra lui Napoleon. Așa sînt cele publicate de Jung în *Bonaparte et son temps*, în două volume. Lucrarea cuprinde numai perioada dintre tinerețea lui Napoleon și anul 1795; ea este foarte nefavorabilă memoriei lui Napoleon, dar importantă prin documentele pe care Jung le-a scos la iveală. Este de așteptat ca ea să fie continuată.

La redactarea *Corespondenței* s-a început în mod deliberat cu asediul Toulon-ului, perioada copilăriei lui Napoleon fiind cu totul omisă. Intervin însă acum importantele Memorii ale doam-

Scanned with CamScanner

nei de Rémusat, ca și cele spuse de Metternich în operele pe care ni le-a lăsat.

Începem cu afirmațiile lui Jung. Expunerea lui este, firește, unilaterală, pentru că se bazează pe izvoare ieșite recent la iveală, care sînt în defavoarea lui Napoleon. Nu este pusă deloc în lumină marea și excepționala lui calitate: îmbinarea unei voințe excepționale, de o forță magică, cu o inteligență uriașă, de o supremă mobilitate, orientate ambele spre acapararea puterii și spre o luptă necurmată, pînă la urmă împotriva lumii întregi. Este posibil ca în viitor să fie descoperite documente care să-i fie mai favorabile lui Napoleon. Dar chiar cele apărute în timpul din urmă nu credem că vor mai îndurera pe cine știe ce admiratori zeloși ai lui Napoleon; în prezent nu mai există astfel de admiratori.

Tatăl lui Napoleon, Charles de Bonaparte, era unul din corsicanii care, din chiar momentul cînd, în anul 1768, insula a devenit franceză, s-a alăturat cu mult zel noii conduceri. După cîte se pare, era un om iubitor de plăceri, dar lipsit de mijloace; copiii și i-a putut scoate la lumină datorită instituțiilor de învățămînt din Franța. Ne apare permanent în postura de solicitant; peste tot cere promovări și favoruri. Chiar și în legătură cu nașterea lui Napoleon I, el nu s-a dat în lături de la fapte întristătoare. Primul fiu al lui Charles de Bonaparte s-a născut în anul 1768, al doilea la 15 august 1769. Este un lucru îndeobște admis că primul ar fi fost Joseph, celălalt Napoleon. Dar într-un vechi registru bisericesc, care nu s-a pierdut, fiul mai mare poartă numele de „Nabulione". Jung dovedește că tatăl a schimbat, zece ani mai tîrziu, în mod intenționat certificatele de botez. Mai tînărul Joseph, născut în 1769, nu era bun, din cauza firii lui liniștite, lipsite de energie, pentru cariera militară, motiv pentru care a fost destinat tagmei preoțești. Fiul mai mare însă, Nabulione, era cu trup și suflet pentru militărie și a și fost trimis în 1779 la Brienne. Pe atunci regulamentul școlii

Scanned with CamScanner

militare de la Brienne prevedea că nu poate fi admis nici un băiat mai mare de zece ani.

Datorită acestui fals, Napoleon, care avea 11 ani și jumătate, a intrat prin contrabandă în școala respectivă. S-ar putea spune că n-a fost decît un subterfugiu la care tatăl său s-a văzut nevoit să recurgă, dar lucrurile nu s-au oprit din păcate aici, căci și mai tîrziu avem de-a face cu atestate și documente falsificate. Familia Bonaparte n-a luat niciodată acest gen de lucruri prea în serios. Napoleon I însuși a procedat nu o dată în acest fel; a cerut și a obținut certificate de complezență, ca de exemplu acela prin care a trebuit să dovedească, depășindu-și o dată concediul, că nu s-ar fi putut întoarce mai devreme. Și tot el s-a autoavansat *lieutenant-colonel* (în text) al unui batalion din Corsica iar în 1804, cînd a intrat în Senat, și-a prezentat un *Etat de service* [1], în care vorbește de o rană pe care nu a primit-o niciodată. Nici fratele lui, Joseph, n-a procedat altfel și nici Louis Bonaparte. În aceste cercuri n-a prea existat respect față de acte.

Napoleon I a intrat deci ca băiat de unsprezece ani și jumătate la școala militară din Brienne. Ne putem imagina care va fi fost starea lui sufletească, sigur fiind că avea de pe atunci o voință extrem de puternică și că trebuie să-l fi durut mult faptul că nimeni nu se sinchisea de persoana lui și că era chiar evitat, pentru că se dovedea îndărătnic. Proasta lui dispoziție din această perioadă ne permite să tragem asemenea concluzii. De timpuriu și-a afirmat o mare independență de spirit; de la Brienne scrie familiei sale din Corsica despre frații săi pe un ton foarte poruncitor și se comportă ca și cum el ar fi capul familiei.

De la Brienne a trecut la școala militară din Paris. Nici aici nu se înțelegea cu camarazii săi; prieteni nu pare să fi avut vreodată. Și cînd căuta societatea cuiva, nu era decît cea a unor oameni din administrația armatei, de la care putea învăța ce-l interesa. Știa probabil precis ce voia și trebuie să fi suferit teribil în vremea aceea,

Scanned with CamScanner

cînd era foarte sărac și într-o poziție absolut subalternă și cînd simțea în jurul său fie o indiferență totală, fie tot felul de piedici. De distrat nu se distra ca toți ceilalți; mai tîrziu, în atmosfera de plictiseală a garnizoanei, știm că a scris fragmente de romane. De la Paris pleca să viziteze diverse garnizoane; o dată, pe cînd se afla la Douai, a fost adus în pragul sinuciderii de atîta amor propriu rănit și de supărare acumulată. În această stare de spirit scrie și o scrisoare pe care o redactează în stilul lui Jean Jacques Rousseau: în numele mamei sale Laetitia, rămasă văduvă, se adresează „inimii sensibile și generoase" (în text: *au coeur sensible et généreux*) cu o cerere de ajutor pentru opt orfani, „care-și vor uni rugăciunile pentru binele ministrului". I-a trebuit cu siguranță nu puțină stăpînire de sine ca să facă acest lucru.

Napoleon nu a învățat niciodată ca lumea ortografia franceză și scria cu totul ilizibil. Scrisul său este al unui francez necultivat. În genere nu se supunea decît cu repulsie vreunei legi. A învățat însă să vorbească franțuzește foarte bine, clasic chiar.

La izbucnirea Revoluției franceze, Napoleon era un om ambițios și primejdios. A oscilat între două tendințe: să devină rebel corsican împotriva Franței ori iacobin francez. A durat o bună bucată de timp pînă ce și-a decis calea de urmat. Începe acum ciudata misiune de legătură între orașele franceze de garnizoană și Ajaccio. O dată obține, într-un moment în care nici un ofițer din regimentul său nu trebuia să fie absent, un concediu și pleacă în Corsica. La întoarcere este acuzat de neglijență în serviciu și șters din controalele armatei. Dar furtuna care i se zbătea în suflet l-a făcut să uite acest moment nefericit. Dintre cei din Valence care-l cunoșteau, unul a spus despre el în anul 1791: „Omul acesta nu se va opri pînă ce nu va ajunge ori pe tron ori pe eșafod". Încă de atunci unii își dădeau seama de ce este în stare. În anul 1792, cînd se afla din nou la Ajaccio, unde a săvîrșit multe isprăvi, a

Scanned with CamScanner

aflat că a fost destituit. Lucrul acesta nu l-a tulburat prea mult. După cîtva timp s-a reîntors în Franța cu un certificat de complezență în care spunea că a vrut să plece în mai multe rînduri, dar că a fost împiedicat de vremea neprielnică. Dar ce făcuse la Ajaccio? A vrut să cucerească prin forță citadela din Ajaccio și s-a autonumit comandant de batalion, el, fostul *lieutenant d'artillerie*, scos din rîndurile armatei. Pe concurentul său la acest titlu l-a prins într-o casă din Ajaccio și l-a dus în propria sa locuință. Pentru el forța era totul; nici o lege nu-l putea opri; firea lui nu cunoștea șovăiala, care-i ținea pe alții în loc. Încă în 1792 declararea războiului a făcut posibilă grațierea și reintrarea lui în armată, care avea nevoie de oameni ca el. A avansat la gradul de *capitaine*; corpul său de armată, condus de generalul Montesquiou [2], a primit ordinul să plece în Savoia. El însă nu s-a prezentat și a plecat la Paris. Încă din 1791 dorise să ajungă cît mai repede acolo. În cartea lui Jung este publicată o scrisoare prin care îi cere unchiului său 300 de franci, care îi trebuiau pentru a pleca la Paris. A fost pentru el însă un noroc că n-a ajuns atunci acolo. Abia în 1792 ajunge la Paris, dar ceva la iacobini nu-i va fi convenit; a rămas totuși în capitală, dar nimeni nu știe în ce condiții.

Au urmat la 20 iunie, la 10 august și, între 2—4 septembrie zilele terorii. Napoleon se afla în vremea aceea la Paris, pretinzînd că trebuia s-o ia pe sora sa Eliza de la școală și s-o readucă în Corsica; fapt e că la Ajaccio a plecat cu ea abia mai tîrziu. Aici lucrurile se schimbaseră considerabil. Partidul favorabil francezilor nu mai era puternic; se ridicase un partid opus lui, care cerea despărțirea de Franța. Napoleon s-a văzut constrîns în primăvara anului 1792 să se refugieze, după ce săvîrșise cîteva violențe, pe continent. Mama sa, Laetiția, și-a găsit un adăpost într-un sat din apropiere de Toulon, unde a trăit din ce-i dădeau autoritățile locale. În curînd situația a devenit primejdioasă și acolo, căci va-

Scanned with CamScanner

lul contrarevoluționar se ridica tot mai mult în sudul Franței. Marsilia și Toulon-ul au căzut însă în mîinile iacobinilor. Venise momentul decisiv pentru destinele lui Napoleon. Omul acesta atît de hotărît li se părea celorlalți o raritate; soarta părea să-i surîdă. A cunoscut atunci o mulțime de oameni care și-au făcut despre el o idee deosebită. Printre aceștia trebuie să fi fost compatriotul său Salicetti,[3] Ricord și mai tîrziu Robespierre. Aici și acum era nevoie de el. Cum s-au petrecut lucrurile nu e limpede; fapt este că în 1793 a fost folosit în atacul împotriva Toulon-ului. Acest asediu al Toulon-ului a fost considerat începutul ascensiunii și al recunoașterii valorii sale. Toulon-ul se despărțise în vremea aceea de Franța și trecuse la englezi. Firește, Jung este de părere că s-a făcut prea mare caz de rolul lui Napoleon în acest episod și minimalizează participarea lui la asediul Toulon-ului; și deasupra și în jurul lui au fost și alți oameni de valoare. Oricum însă, favoarea cîștigată cu acest prilej i-a adus lui Napoleon un titlu important: a devenit *Général de brigade*. Nu a primit totuși misiuni importante; căci avea în jur oameni ca Pichegru[4], Masséna,[5] care erau deja generali renumiți. Așa se face că, după asediul Toulon-ului, nu i s-a încredințat nici o misiune deosebită. Putea însă acum să-și ajute familia. Și-a numit toate rudele în posturi din administrația armatei.

Ajungem astfel în vara anului 1794. Masséna conducea atunci operațiunile din Italia și renumele său îl întrecea pe al tuturor celorlalți. Gloria lui s-a apropiat cel mai mult de cea a lui Napoleon. În acest an, la 27 și 28 iulie, s-a produs prăbușirea lui Robespierre. Evenimentul îl implica și pe Napoleon, care s-a tras imediat în umbră Din zilele acelea există o scrisoare a lui în care vorbește astfel despre pieirea mai tînărului Robespierre: „Îl credeam curat; dacă mi-ar fi fost tată și ar fi născuit să devină un tiran, n-aș fi șovăit să-i împlînt pumnalul în inimă". Această scrisoare a fost, se înțelege, exclusă din *Correspondance*. Lucrurile nu s-au încheiat însă aici.

Scanned with CamScanner

Au venit comisari; s-a putut evita însă ca Napoleon să fie trimis la Paris. A stat doar zece zile la arest, apoi a fost eliberat, dar a rămas fără slujbă.

Aceste împrejurări i-au cam umbrit soarta. În armată corsicanii nu se prea bucurau de încredere; se spunea că patriotismul lor este îndoielnic, că urmăresc doar să cîștige bani. Le erau preferați oameni din armata italiană. Napoleon a ajuns în 1795 în biroul topografic (în text: *bureau topographique*) din Paris. Aici se manifestă pentru prima dată calitatea sa cea mai eminentă; marea sa capacitate combinatorie. Era în vremea aceea plin de planuri. Nu vom intra însă în amănunte, mai ales că aici se încheie lucrarea lui Jung. Napoleon a rămas la Paris și nu s-a întors în armată. La Paris i s-a dat comanda în lupta împotriva parizienilor răsculați la 5 octombrie 1795. Parizienii nu i-au iertat niciodată faptul că a ordonat să se tragă împotriva concetățenilor lor. Napoleon a înțeles totuși că nu se putea ridica decît sprijinit de tendințele noi și nu de regalism. În legătură cu următoarele perioade importante ale vieții lui, campania din Italia și cea din Egipt, nu știm să fi apărut date noi. Ar fi de dorit să existe, alături de memoriile cunoscute, și relatări ale altor martori oculari asupra acestor perioade.

Din anul 1802 apare ca o autoritate în materie doamna de Rémusat [6]. Ea a devenit doamnă de onoare la curtea Consulului, unde și soțul ei deținea funcțiile de prefect al palatului și de prim șambelan. S-a aflat astfel în permanent contact cu Napoleon și a putut să observe totul pînă în anul 1809; însemnările ei nu merg însă decît pînă la începutul anului 1808. De excelentă origine, sărăcit de Revoluție, cuplul de Rémusat s-a aflat în intimitatea celor mai importante evenimente și frămîntări de la curte. Doamna de Rémusat se poate înșela neintenționat ici și colo; dar simplitatea și puritatea caracterului ei, soliditatea concepțiilor ei morale sînt în genere o garanție a adevărului faptelor pe care le rela-

Scanned with CamScanner

tează. Acolo unde se opresc însemnările ei, încep cele ale lui Metternich, care a conferit cu Napoleon adesea și îndelung în momente decisive. Despre el Napoleon spunea: „*Il ment bien*“ [7]; avem însă toate motivele să admitem că în ce a scris despre Napoleon n-a minţit, aşa că-i putem acorda tot creditul în această privinţă.

Cum arăta Napoleon ştim cu precizie de la martori oculari. Era mic de statură şi, îngrăşîndu-se cu trecerea vremii, a căpătat o înfăţişare foarte comună. Extraordinare, aproape efectiv de idealul antic, erau conformaţia frunţii şi linia nasului; ochii săi erau de culoare gri-albăstrui şi aveau, în momente de mînie, o expresie oribilă. Maxilarul inferior îi era deosebit de dezvoltat. Că nu arăta ca un om frumos o ştia, dar căuta cel puţin să pară; nu putea face însă pentru aceasta lucruri care nu-i stau în fire. În legătură cu ţinuta corpului a luat lecţii cu Talma [8]; s-a deprins şi să păşească într-un fel în care credea că-i imită pe Bourboni. Dar pe Bourboni nu-i văzuse niciodată decît poate în trăsură sau de la fereastră. Cineva îi va fi povestit despre aceasta. Totul este aici de un mare ridicol. În ce priveşte toaleta, rupea tot ce purta; adesea răscolea focul din cămin cu cismele. Cu haine de gală aproape că nu putea fi îmbrăcat. Nerăbdarea, agitaţia permanentă îi sileau pe cei ce se ocupau de aceste lucruri să folosească, de cîte ori se ivea, un moment prielnic pentru a-i mai aranja îmbrăcămintea. Cu lacheii era foarte brutal şi nu rareori le dădea ghionturi în coaste. În genere se comporta ca un om prost crescut; nu avea nimic din ce se puteau numi bunele maniere. Nu ştia cum se intră într-o cameră, cum trebuie să te aşezi şi să te ridici de pe scaun; era conştient de toate acestea, dar era prea tîrziu ca să se mai schimbe. S-a dovedit foarte neajutorat şi cînd a trebuit să se urce pe tron; nu ştiai dacă păşeşte spre tron sau sare pe el. Considera foarte importante mesajele coroanei; trebuia însă să le înveţe pe dinafară, după ce i le pusese la punct un secretar. Nu avea

Scanned with CamScanner

însă tăria să învețe ceva compus de un altul. Voia totuși să-și țină bine cuvîntarea și atunci o citea, dar o citea jalnic. Cu gura abia întredeschisă, făcea asupra tuturor celor ce-i ascultau cuvîntările o impresie penibilă. Cei mai mulți contemporani erau însă orbiți de el sau voiau să se lase orbiți.

Încă un cuvînt despre înfățișarea lui exterioară. Chiar adoratorii lui recunosc că nu călărea bine. Voia să conducă după placul său caii, dar nu știa s-o facă. Evident, avea la dispoziție cei mai bine struniți armăsari arăbești, care se puteau opri brusc chiar în cursul celui mai rapid galop. Îi plăcea să călărească la vale și a căzut adesea de pe cal. S-a exersat și în conducerea trăsurii, pe care a răsturnat-o nu rareori. Asemenea întîmplări erau tăinuite cu grijă; nu știau despre ele decît intimii săi. O cădere era o dată să-l omoare. I-a spus după aceea lui Metternich: „Am simțit cum mi se scurgea viața, dar mi-am spus că nu vreau să mor și am rămas în viață". Ceva este aici probabil adevărat, căci avea o voință atît de uimitor de puternică încît este greu să infirmăm o declarație ca aceea de mai sus. Trebuie să recunoaștem că dispunea de forțe lăuntrice care depășeau cu mult nivelul obișnuit și care l-au făcut să fie omul extraordinar care a fost. Ce-i lipsea era inima.

În conversație, mai ales cu oameni importanți, Napoleon se putea arăta *coulant* (în text). Metternich spunea că întrevederile cu el aveau un farmec nespus deși nu erau conversații propriu-zise, ci pur și simplu monologuri, pe care interlocutorul le putea întrerupe din timp în timp cu vreo observație. Extraordinare erau fantezia și, cu toate elanurile, simplitatea felului lui de a gîndi. Să vorbești cu el trebuie să fi fost o plăcere. O confirmă și doamna de Rémusat. Dacă așa era în conversație, cunoștințele lui nu trebuie în schimb socotite totuși prea vaste. Metternich ne asigură că și în matematică, unde te-ai fi așteptat la mai mult de la el, cunoștințele sale nu le depășeau pe cele ale unui ofițer de arti-

Scanned with CamScanner

lerie obișnuit. Dar ce nu știa, ghicea; darul divinației este cel care l-a ajutat să devină legislator și administrator prin forța spiritului. Cît privește cunoștințele sale istorice, și ele par a fi fost mediocre. Metternich bănuiește că a învățat istoria din așa-numitele „Abrégés", pentru că cita mereu aceleași nume, pe Alexandru, Cezar, Carol cel Mare, al căror urmaș legitim se socotea a fi. Dar nu cunoștințele erau pentru el lucrul cel mai important; în convorbiri știa întotdeauna să ghicească despre ce era de fapt vorba și învăța astfel o mulțime de lucruri. Cînd și-a adunat în jurul său, în anul 1802, noua birocrație, foarte amestecată, a dovedit că-și poate însuși cu o uimitoare rapiditate și abilitate ce i se spunea din toate părțile.

În genere însă starea lui de spirit era sumbră. Brutalitatea lui înnăscută răbufnea și ea foarte adesea. La curtea lui lucrurile nu mergeau cum trebuie. Un prinț autentic îi cunoaște cel puțin pe cei mai mulți dintre nobili și le știe numele. Nu acesta era cazul cu Napoleon. Curtea lui consta dintr-o societate extraordinar de pestriță și prima întrebare pe care o punea celui care i se prezenta era de obicei: „*Quel est votre nom*?" [9] Chiar dacă numele i se spusese de foarte multe ori, întrebarea se repeta invariabil. Cînd l-a întrebat pentru a nu se știe a cîta oară pe scriitorul [10] Grétry: „*Quel est votre nom*?", acesta i-a răspuns: „*Sire, toujours Grétry*". [11] Pe doamne le întreba de obicei cîți copii au și alte asemenea lucruri. Glumele sale, cînd era bine dispus, aminteau prea mult de garnizoanele în care își petrecuse cîndva viața. Era în genere lipsit de gust și nu știa să se stăpînească; nu rareori punea femeile în mare încurcătură. O dată i-a spus unei doamne că avea părul roșu. „Sire", răspunse ea, „este posibil să fie așa, dar Dumneavoastră sînteți primul care îmi spune aceasta". Altă dată, aflîndu-se în cercul unor doamne, le-a spus că a auzit vorbindu-se de rău de ele și a adăugat că nu va tolera acest lucru. „Atît ar mai lipsi", a remarcat una dintre ele, „ca ăsta să se ocupe de reputația noastră".

Scanned with CamScanner

Pe lîngă astfel de mojicii, făcea scene Iosefinei, în cursul cărora erau rupte chiar scaune și este sigur că nu soția le rupea. Era în genere un om fără inimă, fără o autentică superioritate lăuntrică. Măreția lui se întemeia doar pe inteligență și pe forța voinței sale. În tot ce privea războiul avea un inepuizabil dar al previziunii; cînd trebuia însă să gîndească singur, părea un copil care nu mai știe drumul. Îi lipsea de asemenea noblețea caracterului, era incapabil să-i prețuiască pe alții la adevărata lor valoare; bănuia la toți doar egoism și îi judeca în consecință. Își analiza propriile interese, făcea cu ele tot felul de combinații și le punea apoi pe seama altora. Există firește și oameni plini de temperament, care se lasă mînați de fantezie și de capricii; și pe aceștia îi trata la fel. Bonomia lui Henric al IV-lea, de pildă, o judeca cu totul greșit; nu avea pentru el nici un cuvînt bun pentru că nu purtase nici măcar o bătălie. Era invidios pe cei ce dobîndiseră în trecut gloria; i-o recunoștea cel mult lui Ludovic al XIV-lea, și asta îl caracterizează; trebuia adesea să se prefacă. O dată, vorbind cu Metternich, a admis că onoarea și virtutea reprezintă totuși ceva, dar a adăugat că numai visătorii s-ar lăsa conduși de ele în acțiunile lor și că ele nu sînt de folos în guvernarea destinelor umane. Care era deci esența acestei înțelepciuni? Disprețul total față de oameni. Se ferea totuși să lase să se creadă că i-ar disprețui și pe francezi. Vorbind o dată în societate despre disprețul său față de oameni și observînd zîmbetul malițios al doamnei de Rémusat, a ținut să precizeze: „Firește pe francezi nu-i disprețuiesc" și a ciupit-o de ureche, ceea ce cu siguranță a durut-o.

Doamna de Rémusat spune lucruri foarte precise despre cazul Enghien [12]. Ea notează oră cu oră ce se petrecea atunci la Malmaison și mărturia ei este nimicitoare pentru Napoleon. El este unicul făptaș, ceilalți nu i-au fost decît instrumente. Nu exista împotriva ducelui nici un cap de acuzare. Ce i s-a imputat a fost pură

Scanned with CamScanner

născocire. Era însă singurul Bourbon pe care-l avea la îndemînă și pentru asta Enghien a trebuit să moară. În ajunul crimei, Napoleon se sfătuia încă cu Murat și cu alți cîțiva generali. Ce-a spus mai tîrziu despre Talleyrand, anume că a fost amestecat în această afacere, ba chiar că este vinovat de deznodămîntul ei, se dovedește a fi o josnică invenție. Adevărat este doar că l-a informat pe Talleyrand despre ce se va întîmpla. Talleyrand a tăcut, pentru că știa că nu se mai putea face nimic.

Napoleon era îndeobște foarte nedrept și înclinat să falsifice adevărul. Neadevărul și nerăbdarea sînt cele două trăsături principale ale caracterului său. El reprezintă tipul de uzurpator care n-are timp să aștepte. Chiar la recepțiile de la Curte totul se petrecea în grabă. Doamnele trebuiau să-și țină trenele în mînă pentru a putea face față și-l auzeau necontenit în urma lor, spunîndu-le: „*Allons*, *mesdames*, *allons*, *allons*!“ [13] În anul 1807 Napoleon i se plîngea lui Talleyrand la Fontainebleau de plictiseala ce domnește la curtea sa. Talleyrand i-a răspuns că explicația constă în agitația lui permanentă, și că spunînd mereu „*allons*, *allons*“ le strică tuturor buna dispoziție. Plin de nerăbdare era Napoleon și în celelalte domenii de activitate: ce stabilise o dată, revoca ulterior treptat cu totul. Despre regatul Italiei și-a schimbat părerea de cinci-șase ori. Asupra împărțirii politice a sudului Germaniei a revenit continuu; nimeni nu mai spera că vreun lucru rămîne în picioare. Încă mai mult îl enervau situații pe care nu le putea controla, cum era ostilitatea Angliei. La început a crezut că totul se va termina cu căderea lui George al III-lea. S-a înșelat însă, căci nu știa că opoziția de atunci era o opoziție credincioasă Maiestății sale.

Și în problema spaniolă s-a înșelat cu totul. S-a înșelat și în ce privește coaliția din 1813. Credea că va putea fi lesne destrămată. Realitatea a fost cu totul alta. Pe trimișii diplomatici străini îi apostrofa adesea cu brutalitate, proferînd amenințări, al căror ecou răsuna în toată

Scanned with CamScanner

Europa. Metternich credea că Napoleon își calcula precis toate aceste ieșiri și efectul deosebit pe care-l vor avea asupra asistenței. Impresia noastră este că se lăsa mai curînd dus de firea sa brutală. L-a enervat teribil campania pornită împotriva lui de ziarele din Anglia; acestea și-au continuat-o netulburate, aruncîndu-i în față tot ce putea să-l supere. În loc să renunțe să mai citească aceste atacuri, a cerut dimpotrivă să-i fie traduse și a dictat pentru organele sale de presă răspunsuri pe același ton usturător. A făcut astfel imposibilă orice apropiere de Anglia.

Este posibil ca vreun cititor atent al memoriilor doamnei de Rémusat să observe că din expunerea noastră lipsesc unele puncte din spiritualele ei notații. Trebuie însă, vrem nu vrem, să renunțăm la unele detalii, chiar foarte importante, pentru a putea pune în lumină multiplicitatea aspectelor la care aceste memorii se referă. De la celebra și foarte amănunțita descriere a curții lui Ludovic al XIV-lea pe care o datorăm lui Saint-Simon, nici o altă curte n-a fost descrisă cu atîtea detalii ca aceea a lui Napoleon în memoriile doamnei de Rémusat. Curtea aceasta avea o origine militară, consta din generali pe care Napoleon i-a păstrat în jurul său cînd a devenit consul. În viața ostășească moravurile sînt cam aspre, așa că nici curtea astfel constituită nu era un loc de petrecere plăcută și plină de grație. Iar Napoleon nu avea nici el darul să o stimuleze. Era în firea lui să stîrnească, oriunde se afla, mai curînd neliniște. Văzute din afară, toate aveau ceva monoton. Obiceiul militarilor de a nu vorbi decît cînd sînt întrebați a transformat viața de la curte într-o școală a tăcerii. Napoleon obișnuia să se poarte nepoliticos cu cei din jurul său și nu pregeta să le adreseze cuvinte jignitoare de față cu alții. Societatea lui a rămas de aceea foarte restrînsă iar strălucirea care îi este atribuită nu a fost atît de extraordinară.

Napoleon își făcea două noduri la pungă, unul în legătură cu fastul de la curte, altul din

Scanned with CamScanner

zgîrcenie, pe care le strîngea pe rînd. Cheltuielile curții de la Fontainebleau, unde fuseseră găzduiți timp de două luni în anul 1807 mai mulți prinți, s-au ridicat doar la 150.000 franci. Erau amintite triumfător cele două milioane pe care le înghițise curtea lui Ludovic al XIV-lea. Napoleon urmărea să termine cu vechile practici și era ajutat în aceasta de șeful palatului, mareșalul Duroc, care, bun contabil, veghea întotdeauna foarte atent ca, în cazul festivităților, să fie respectată voința stăpînului său. Ele erau adesea foarte sărăcăcioase. Doamnei de Rémusat, care nu cunoștea altă curte, i se păreau frumoase. Dacă-l consultăm pe Metternich, încîntarea dispare. Între altele Napoleon considera că trebuie să organizeze vînători, fiindcă așa făcuseră și Bourbonii. Se aduceau atunci din regiunea Hanovrei, socotindu-se că erau de ajuns, 40 de cerbi pricăjiți, care erau puși în libertate în parcul din Fontainebleau. Pînă la urmă cei care voiau să ia parte la vînătoare erau mai mulți decît caii și vizitiii pregătiți. S-ar putea afirma că era vorba aici de un spirit de economie foarte îndreptățit. Napoleon găsea însă, paralel cu toate acestea, mijloacele de a strînge în beciurile Tuileriilor circa 300 de milioane în aur. Moștenise spiritul de economie de la mama sa, Laetiția, care avea obiceiul să strîngă cît mai mulți bani pe care-i păstra în spatele unui portret al soțului. Fiul ei mai mare trebuie să fi aflat de aceasta, căci a venit la ea pe neașteptate și i-a luat fără multă vorbă toți banii. Laetiția a plecat totuși în exil cu mai mult de 6 milioane. Cum strînsese Napoleon cele 300 de milioane? Erau în parte bani prădați, contribuții, și în parte bani economisiți din lista lui civilă.

Firește Napoleon organiza și el festivități, ca, de pildă, concerte de curte la Tuileries și altele. Oameni mai în vîrstă își amintesc de imaginea care atîrnă în unele hanuri: *Napoléon et sa cour* [14]. A fost importată de la curtea din München ceremonia defilării invitaților, *la révérance*, care-i plăcea lui Napoleon. De dansat

Scanned with CamScanner

nu dansau decît actorii Operei, care apăreau însă toți în haine civile. Exista și bufet, dar stăpînul nu voia ca invitații să mănînce și să se veselească prea mult. Napoleon știa de asemenea că poezia și arta contribuie la glorificarea vieții celor mari, dar personal nu era deloc receptiv pentru ele. Nu-i era pe plac decît ce se referea la persoana sa. Despre comedii spunea: „Nu mă interesează de loc"; în ele lucrurile nu se puteau referi la el. Egoismul absolut, cel mai mare defect al său, se manifesta și aici. Nu suporta nici dramele dacă se apropiau prea mult de epoca sa; chiar Henric al IV-lea i se părea prea apropiat în timp. Cînd vrea cu adevărat, un poet poate, firește, plasînd acțiunea în India sau în Egipt, să-și permită din cînd în cînd aluzii foarte directe la vremea sa. Napoleon era de părere că nu trebuiau reprezentate decît tragedii; el a adus și la Fontainebleau întreaga trupă de la *Théâtre français*; îi schimba programul de la o zi la alta, pentru că nimic nu-l mai impresiona, totul îl lăsa rece. Pe vremea aceea punea la cale planurile sale criminale împotriva Spaniei și n-avea cum să fie receptiv pentru marile opere poetice; de obicei adormea la spectacol sau își urma firul propriilor gînduri. Talleyrand i-a spus de aceea o dată domnului de Rémusat: „*Vous devez amuser l'inamusable*" [15].

Și cu muzica relațiile lui Napoleon erau ciudate. De la ea cerea destindere și de aceea îi prefera pe compozitorii care scriau opere monotone. Pentru el repetiția avea efectul cel mai bun. Aprecierea lui asupra celor mai mulți compozitori era de aceea de cele mai multe ori falsă. Lui Cherubini [16], care a avut nenorocul să-i facă o dată generalului Napoleon o observație despre „cismar și calapod" [17], i-a mers de atunci în permanență rău; epoca sa de strălucire va începe abia cu Restaurația. Evident, o serie de compoziții ale lui Cherubini se vor bucura de prețuire cît va dura viața muzicală. Cine-i mai știe însă pe cei pe care Napoleon îi punea mai presus de Cherubini? De favoarea lui s-au bucurat „Barzii"

Scanned with CamScanner

lui Lesueur [18] și „Vestala" lui Spontini [19]; îl supără faptul că parizienii îi aplaudau întotdeauna pe alții. Este interesantă și atitudinea lui față de „Don Juan" de Mozart. Îl preocupa de fiecare dată efectul spectacolelor asupra „spiritului public" (în text: *esprit public*). În anul 1805 urma să fie reprezentat pentru prima oară la Paris „Don Juan". Napoleon, care se afla în drum spre Ulm, află despre aceasta, îi scrie ministrului poliției și-i cere amînarea spectacolului din cauza eventualelor efecte pe care le-ar putea avea asupra spiritului public; i se dau în această privință asigurări liniștitoare. Călătoria lui continuă; la Ludwigsburg asistă ca oaspete al lui Frederic de Württemberg la reprezentarea operei „Don Juan", despre care scrie la Paris: „În timp ce duc război, ascult și muzică, dar felul german de a cînta mi s-a părut cam baroc. Cum stăm cu noile recrutări?" Nu știm ce s-a întîmplat cu reprezentarea lui „Don Juan" la Paris. Episodul acesta ne revelează însă trăsăturile unui spirit, care nu se poate bucura de nimic; ce poate este doar să stăpînească lumea.

Comportarea lui Napoleon față de curteni este și ea o poveste sumbră, care dă în vileag firea lui detestabilă. De subliniat sînt atmosfera de suspiciune pe care o întreținea, faptul că asculta tot felul de bîrfe pe baza cărora se putea face carieră, precum și faptul că se mulțumea chiar și cu jurămîntul calomniatorilor. La aceasta se adaugă deschiderea tuturor scrisorilor, chiar și a celor trimise de persoane de rang princiar. Cînd au aflat de aceasta, oamenii și-au luat măsuri de prevedere și Hortense nu mai scria, prințesă fiind, decît puține scrisori; dar cînd a devenit regină a Olandei, soțul ei nu a procedat altfel. În timpul ședерii curții la Milano, în anul 1805, nu era nici un secret că toate scrisorile erau citite, așa că scrisorile erau trimise doar prin oameni foarte bine cunoscuți. Napoleon era în permanență însoțit de un cabinet negru [20]. În 1807, cînd s-a aflat la Eylau și Friedland, se știa tot ce scriau oamenii din armată la Paris, iar dacă

Scanned with CamScanner

ceva nu-i era raportat se mînia grozav. Ar fi fost foarte frumos dacă și domnul de Rémusat i-ar fi comunicat ce trăncăneau generalii, dar el nu i-a făcut această plăcere, drept care Napoleon a spus: „Rémusat nu mă slujește așa cum aș vrea". Ținea tot timpul să afle despre bîrfele din jur, lucru nedemn de un bărbat; nu putea însă să renunțe la asemenea mijloace meschine.

Era caracteristic și felul în care își aținta curtenii unii împotriva celorlalți. Nu putea suferi ca oamenii să se împace între ei. Talleyrand i-a spus lui Rémusat: „Slujim un stăpîn care nu poate suferi relații amicale între oameni". Napoleon nu se da înapoi nici de la folosirea fără jenă a minciunilor. Iată un exemplu frapant: Iosefina avea slăbiciunea să-i scrie lui Napoleon despre tot felul de lucruri pe care doamnele le spuneau în salonul contesei de La Rochefoucauld. Domnea acolo o mare simpatie pentru regina Luiza a Prusiei. Iosefina i-a scris lui Napoleon despre aceasta, rugîndu-l însă să nu facă în nici un fel uz de ceea ce-i comunicase. Napoleon însă i-a transmis contesei de La Rochefoucauld că doamna de Rémusat i-a scris despre acest lucru, atițînd-le astfel pe cele două doamne una împotriva celeilalte, pînă ce s-a aflat cum stăteau de fapt lucrurile. Acestea sînt trăsături întunecate din viața lui Napoleon. De altfel în general nu avea nici un menajament față de buna reputație a oamenilor. Dacă știa sau numai i se părea că știe ceva rău despre vreo doamnă, îi și comunica soțului ce aflase, interzicîndu-i însă să facă uz de ce-i spusese. La balurile mascate apărea mascat de sus pînă jos, dar era ușor de recunoscut după mers și după maniere; făcea cu aceste prilejuri tot felul de intrigi, mai ales spunîndu-le soților tot felul de lucruri despre soțiile lor. Dacă însă era el însuși obiectul vreunei intrigi, se supăra rău și-i smulgea respectivului masca de pe față. Se făcea astfel cunoscut și prin asemenea lucruri îl recunoaștem și noi.

Așa arăta această curte, pe care mulți o priveau, de la distanță, cu invidie. Nimeni nu mai

Scanned with CamScanner

îndrăznea să vorbească acolo deschis. Lumii îi era cunoscută doar o mare lipsă a ei; absența celei mai renumite femei din Franța, Madame de Staël. [21] Nu avem aici timpul să vorbim pe larg despre lupta dintre această femeie și Napoleon. Cînd Napoleon a alungat-o din Paris, a preluat-o Metternich, care a încercat să-l facă pe Napoleon să înțeleagă că, surghiunind-o, îi dă mai mare importanță decît merită. Speranța lui că în felul acesta îl va face să-și schimbe hotărîrea a fost zadarnică. Era însă normal ca, dacă nimeni nu mai era liber, dacă tot ce se spunea în saloane era interceptat, Madame de Staël să nu mai poată fi tolerată în Franța. Golul creat de absența ei a fost repede ocupat de destui lingușitori, căci lui Napoleon îi plăcea grozav lingușirea și-i resimțea lipsa ori de cîte ori nu se producea. Existau oameni care îl proslăveau cu toate ocaziile, cei mai mari lingușitori dovedindu-se foști iacobini, membri ai Senatului, ai Tribunatului, care se întreceau în a-i oferi totul, chiar și aprobarea de către Senat a teribilelor măsuri privitoare la recrutări. La faimoasa distribuire a Vulturilor, imediat după încoronarea lui Napoleon ca împărat la 4 decembrie 1804, a plouat de dimineață pînă tîrziu; unii dintre oamenii aceștia au declarat că ploaia din acea zi nu a udat pe nimeni.

Nici despre familia și despre relațiile lui cu Iosefina nu putem vorbi în amănunt, deși în această privință sînt cunoscute foarte multe lucruri. Trebuie totuși să spunem că Iosefina era destul de superficială, astfel încît, oricîtă compasiune ne-ar inspira nefericirea ei, simpatia noastră pentru această persoană rămîne destul de limitată. Este într-adevăr prea evidentă superficialitatea ei; ar fi trebuit să accepte mai repede despărțirea, care i-a fost de mai multe ori sugerată începînd din anul 1804; fiica ei, Hortense, s-a dovedit mult mai hotărîtă. Pe deasupra iubea nespus de mult eleganța; a murit înconjurată de tot fastul, acoperită de funde și eșarfe roșii, pentru că tocmai atunci aștepta să fie vizitată

Scanned with CamScanner

de împăratul Alexandru. Mult mai multă simpatie ar merita fiica ei vitregă, Hortense, a cărei viață ne este relatată de doamna de Rémusat. Ea îi ia apărarea față de soțul ei Louis Bonaparte și crede în nevinovăția ei: Hortense a fost într-adevăr jignită mortal de soțul ei și, în amărăciunea ei, se va fi apropiat de altcineva. Căci trebuie spus că ducele de Morny [22] era într-adevăr fiul ei, fapt pe care-l concede și nepotul scriitoarei. Oricum ar sta lucrurile, purtarea lui Louis Bonaparte a fost condamnabilă. Într-o lumină foarte îndoielnică ne apar și soții Murat [23], sperînd și vînînd în permanență coroane și, în sfîrșit, satisfăcuți cu tronul Neapolelui. Caroline Bonaparte, sora cea mai înzestrată a lui Napoleon, căsătorită cu Murat, este descrisă de Metternich ca o femeie cu mult spirit, care și-ar fi condus bărbatul, dacă acesta ar fi putut fi în vreun fel condus. Ea intuia profund primejdiile care-l amenințau pe Bonaparte și ar fi dorit ca propria-i soartă să fie ferită de ele. Metternich nu este însă un martor demn de încredere în cazul ei, căci, în 1808, întreține cu ea relații semiamoroase, prin care urmărea de fapt să afle secrete de stat. Caroline s-a bucurat și mai tîrziu, cînd a trăit în Austria, de protecția lui Metternich; trebuie avute în vedere toate acestea cînd dăm ascultare relatărilor lui despre ea.

Să lăsăm acum familia și să ne ocupăm de slujbașii cu care Napoleon a guvernat Franța și lumea. A fost nevoie de foarte mulți pentru toate funcțiile care s-au ivit: prefecți, ambasadori, consuli, spioni, diplomați. Șeful statului și-a cheltuit multă energie pentru a-i alege. A numit oameni de toate culorile, rostind în 1802 în legătură cu aceasta cele mai frumoase cuvinte care i-au ieșit din gură: „dacă trebuie să lucrați împreună, vă veți împăca între voi de la sine". „Toți mă slujesc", spunea el și de aceea a recurs și la iacobini dintre cei mai înverșunați: „Acești oameni ai revoluției sînt în bună parte foarte

Scanned with CamScanner

capabili și sînt buni slujbași; greșeala lor a fost că toți voiau să fie conducători".

Cu vremea însă cei ce l-au slujit s-au săturat de stăpînul lor tiranic. Numai cîțiva i-au rămas atașați pînă la capăt, ca Maret, duce de Bassano [24], un om periculos; acesta trebuia să-l informeze în 1813 despre desprinderea Bavariei din imperiu; s-a jenat însă s-o facă și Napoleon a întreprins acțiuni greșite. Despre Savary [25] Napoleon spunea că trebuie mituit în permanență, căci este în stare să-și vîndă propria familie; a avut de altfel un rol de frunte în asasinarea ducelui de Enghien. Aceștia erau slujbași cu care făcea ce voia. Cînd Savary a avut misiunea de a-l aduce pe prințul de Asturia în Franța, doamna de Rémusat l-a întrebat dacă, în eventualitatea încercării acestuia de a fugi, l-ar fi omorît. „Nu l-aș fi omorît — i-a răspuns — dar aș fi luat toate măsurile ca să nu se mai întoarcă în Spania". Au fost însă și unii care și-au dat seama de caracterul lui Napleon și s-au plîns amarnic de el, ca Duroc [26], care înainte de a muri a proferat în legătură cu el cele mai aspre cuvinte, sau Caulaincourt [27], unul dintre slujitorii cei mai capabili ai lui Napoleon. În anul 1813, în timpul campaniei, un obuz a căzut în apropiere de Napoleon. Caulaincourt a sărit între el și împărat. Generalul Mortier [28] i-a făcut după aceea complimente pentru aceasta, la care Caulaincourt a răspuns: „Bine, bine; dar dacă există un Dumnezeu în ceruri, omul acesta nu o sfîrșește pe tron". Atît de mult se săturaseră oamenii lui de el.

Pînă la urmă toate legăturile bazate pe prietenie și respect au ajuns din cauza lui să fie încordate la maximum sau rupte cu totul. Aceasta era departe de a-l fi făcut fericit; a devenit dimpotrivă din ce în ce mai acru și mai prost dispus față de lume și de oameni. Starea lui de spirit își găsește expresia mai ales în scrisorile către Hortense, cele mai frumoase pe care le-a scris: „Viața e plină de atîtea obstacole și suferințe, încît moartea nu este răul cel mai mare". Iar altădată observa: „Cu adevărat fericit este

Scanned with CamScanner

cel care se poate ascunde de mine în fundul vreunei provincii; și, cînd am să mor, toată lumea va răsufla ușurată".

Ciudat este și felul în care Napoleon i-a tratat pe francezi. Ar fi trebuit să nu-i considere o pradă, ci un obiect demn de tot respectul; îi lipsea însă pentru aceasta noblețea de caracter. Îi privea în permanență ca o pradă și îi bîrfea tot timpul, mai ales față de Metternich. Nu îi disprețuia propriu-zis, dar își îngăduia să spună despre ei tot felul de lucruri: „Francezii sînt oameni de spirit, spiritul umblă pe toate străzile; dar sub el nu există caracter, principii și voință; aleargă după toate cele; se lasă conduși de vanitate și trebuie să aibă tot timpul, ca niște copii, o jucărie". Știa foarte bine că nu sînt chiar așa; dar i se părea util să-i descrie în felul acesta. Francezii însă puteau în anumite împrejurări să devină teribili. Napoleon avea, date fiind experiențele sale anterioare, o profundă repulsie față de mișcările populare. Știm doar că s-a aflat la Paris între 2—4 septembrie 1792; mai tîrziu a putut vedea, în timpul luptelor din sudul Franței, scene dintre cele mai oribile. În 1793 a fost poate de față la atacul Toulon-ului. Este deci de admis că vorbea din experiență cînd își exprima cea mai mare repulsie față de mișcările populare.

Cînd miniștrii săi pregăteau vreo decizie, Napoleon îi întreba întotdeauna: „Îmi garantați că poporul o va primi cu calm?" Generalii aveau ordine exprese ca, dacă apăreau dificultăți între parizieni și trupele de pază, să dea vina pe acestea din urmă; militarul respectiv era apoi mutat și i se da în secret o recompensă în bani. Dacă Napoleon făcea aceasta, trebuie probabil că avea motive puternice s-o facă. Totuși francezii i-au rămas destul de credincioși. În ciuda greutăților crescînde, a recrutărilor, a blocadei continentale, nimeni nu s-a ridicat împotriva lui; oamenii nu au crîcnit și au răbdat; Napoleon putea spune că francezii sînt ai lui. Nu avea cu toate acestea încredere în ei, în parizieni mai ales. S-a calculat că între anii 1804—1814, cît a fost împărat, și-a

Scanned with CamScanner

petrecut la Paris numai 955 de zile, nici măcar trei ani întregi! De cîte ori putea, își muta reședința în alt oraș; îl enervau curiozitatea parizienilor și, încă mai mult, lipsa lor de respect; faptul că manifestau față de el răceală și dispreț, că nu puneau mare preț pe curtea lui pe care o considerau o chestiune de paradă, care ar fi putut foarte bine să lipsească. Stăpînul știa apoi bine de ce sînt în stare parizienii în anumite împrejurări, încît a ajuns să se gîndească la o mutare permanentă a reședinței sale la Versailles sau la Lyon. Parizienii n-aveau de altfel cum să-i placă, fiindcă ori de cîte ori se întîmpla ceva la Tuileries, o ceartă cu Iosefina de exemplu, vestea se răspîndea peste tot cu mare repeziciune. Poporul era supravegheat cu strictețe; poliția a avut de lucru în tot cursul domniei sale. Cea mai de seamă măsură de siguranță era pentru el continuarea războaielor. Ele îl puneau întotdeauna într-o situație avantajoasă, chiar dacă făceau să crească disperarea poporului.

După unele mărturii mai vechi, Napoleon iubea războiul. Se credea că o bătălie era pentru el o plăcere și că respira liber numai în fumul prafului de pușcă. Doamna de Rémusat contestă însă cu tărie astfel de păreri și spune că, dacă ar fi putut obține marile sale succese pe calea păcii, Napoleon ar fi mers pe această cale și că mai ales de bătălia de la Jena i-a fost frică. Războiul a început să-i displacă în genere, mai ales cînd a observat cu mare neliniște că fiecare nouă bătălie are mai puțin efect decît cea precedentă și că 50 de bătălii nu-i aduc mai mult decît cinci dinainte, că Jena a făcut o impresie mult mai mică decît Austerlitz. Se plînge că nu poate înțelege de ce gloria războiului trece atît de repede, cînd acest capitol ocupă un loc atît de important în cărțile de istorie. Mergea totuși din război în război; armata i se sălbăticea, se obișnuise cu jaful și cu lipsa oricărei discipline. Napoleon trebuia de aceea să o țină în afara Franței, pentru ca țara să nu aibă prea mult de suferit și pentru a exercita o continuă pre-

Scanned with CamScanner

siune asupra celor învinși. Din toate aceste motive nu putea înceta luptele, iar pentru că armata era cel mai admirabil instrument în mîna acestui om genial, ea nu putea să nu-l tenteze să ducă continuu războaie.

O trăsătură foarte caracteristică o constituie felul în care opinia publică era exploatată prin *bulletins* (comunicate și știri oficiale, n. tr.). Falsitatea lor a devenit proverbială. Domnul de Rémusat le caracterizează în felul următor: ele trebuie mai întîi să-i facă pe cei ce le citesc să admire atotștiința și atotprezența lui Napoleon; în al doilea rînd scopul lor era să producă un anumit efect asupra străinătății și în Franța; în al treilea rînd ele ofereau relatări calculate, arbitrare, cu privire la faptele mareșalilor săi, unele mai mărunte fiind lăudate peste măsură, altele, importante, fiind minimalizate. Pe Napoleon nu-l interesa cîtuși de puțin adevărul, ci doar efectul produs. Abia în urma acestuia venea șchiopătînd și un pic de adevăr istoric. Parizienii au învățat repede cum să citească aceste buletine și se revoltau cînd se lăuda peste măsură sau își atribuia chiar calități de om cu inimă bună; „nu s-a jenat să facă și *aceasta*!" Cînd, în anul 1806, nu s-a dat în lături să facă aluzie la o legătură galantă dintre Alexandru al Rusiei și regina Luiza a Prusiei, parizienii au tras concluzia justă că se pregătește o campanie împotriva Rusiei, fapt confirmat apoi de îngrozitoarea bătălie de la Eylau. Așa au ajuns să-i fie tălmăcite buletinele. Din cînd în cînd era și obiectul vreunei parodii, datorate uneori chiar zelului orb al unor generali nechibzuiți. Zelosul Brune [29] a poruncit, de pildă, trupelor, pentru a le face să se pătrundă de importanța unei proclamații a lui Napoleon, să o citească în corturile lor, să o învețe pe dinafară și să verse, citind-o, „lacrimi de vitejie".

Printre mareșali erau și unii care-și dobîndiseră merite încă din vremea Republicii ca Masséna, față de care Napoleon a fost totdeauna plin de invidie. Să sperăm că nu este adevărat

Scanned with CamScanner

ce se spune și anume că, la o vînătoare la Fointainebleau, Napoleon i-ar fi scos un ochi cu un glonte tras înadins. Generalii aceștia se lăsau greu conduși și i-au plătit atitudinea lui tiranică față de ei. Napoleon spunea adesea lucruri îngrozitoare despre ei, dar și ei ripostau și nu-l menajau. Răzbunarea a venit la căderea lui Napoleon; puțini i-au rămas credincioși. Sub conducerea lui totul se sălbăticea și nimic nu rămînea cum trebuie. În legătură cu acești generali, doamna de Rémusat spunea: „Orice opoziție li se părea a fi o luptă, pe care trebuiau să o cîștige". Toți la un loc aveau din plin talente strălucite și multă bravură; lipsea însă între ei relația umană.

Dar ce a vrut Napoleon să realizeze pînă la urmă și cum conducea el statul ideal? Se credea născut pentru a da tot ce exista la o parte și pentru a întemeia un imperiu ca acela al lui Carol cel Mare. Dar imperiul acesta fusese cu totul altceva; Napoleon ar fi trebuit mai curînd să se gîndească la cel al Ottonilor. Nu cunoștea însă îndeajuns istoria, deși era capabil să tragă concluzii ingenioase. În marele său „*Empire d'Occident*" [30] regii supuși urmau să fie suzeranii împăratului ce-și avea reședința la Paris; fiecare trebuia să-și aibă palatul său la Paris și să vină acolo la ceremonia încoronării viitorilor împărați; papa însuși urma să fie un apendice al curții. Napoleon i-a spus o dată lui Metternich că toate statele ar trebui să-i predea arhivele lor; ele ar urma să fie adăpostite într-o mare bibliotecă din Paris, care ar trebui să cuprindă cam opt curți, în felul acesta dîndu-se un mare sprijin studiilor istorice. Metternich și-a exprimat îndoiala că arhivele ar putea fi predate cu ușurință; împăratul nu a mai insistat asupra acestei probleme.

Avea și alte idei. Spunea, de exemplu, că are de gînd să creeze o forță care să-i permită, după moartea sa, fiului său să reziste cu succes oricăror atacuri. Într-o altă împrejurare declara că nu crede în transmiterea ereditară a puterii și că este ferm convins că, după moartea sa, iacobinii vor reveni la putere. Se contrazicea de altfel

Scanned with CamScanner

tot timpul; dar, chiar dacă își schimba părerile, prezentul îi aparținea. Metternich a spus în această privință cuvinte pline de tîlc: „Napoleon își răstoarnă cabinetele și miniștrii în așa măsură, încît le piere cu totul curajul de a se opune; toți trăiesc în viitor; el însă exploatează acest sentiment, trăiește în prezent și ține astfel unite verigile lanțului. Fiecare se uită la celălalt să vadă dacă se întîmplă ceva între timp". Pînă la urmă marele stăpînitor nu a murit nici pe cîmpul de luptă, nici în urma vreunui atentat; l-a răsturnat o luptă care a durat trei ani.

Disperarea popoarelor luase în acea vreme proporții teribile. Trebuie să-l citești pe Metternich pentru a înțelege cît de adîncă a fost deznădejdea care a domnit chiar în perioada dintre primul și cel de-al doilea război napoleonian. Cînd Napoleon a luat prizonieră la Bayonne familia regală spaniolă, Metternich i-a scris lui Francisc: „S-a terminat acum cu orice iluzii; faptul acesta ne dă putere. Toți cei care au avut încredere în el sînt pierduți. Cu această putere pacea nu mai este posibilă". Iată concluzia la care ajunsese acest om de stat. Popoarele înțeleseseră și ele în cele din urmă că trebuie să se supună de formă, dar să se înarmeze lăuntric. Napoleon a subestimat această supușenie și și-a plătit din plin această greșeală după războiul cu Rusia. Despre acest război, știa că va trebui să-l ducă. „Războiul cu Rusia va deveni inevitabil și trebuie să vină din motive care există de pe acum", îi spunea în 1810 lui Metternich. Toată lumea a încercat să-l abată de la gîndul de a porni războiul; de altfel la început plănuia să înainteze numai pînă la Smolensk și să amîne restul campaniei. Și-a depășit însă, cum relatează Metternich, intențiile; nerăbdarea i-a fost, cum bine se știe, pedepsită în 1812.

Metternich l-a revăzut apoi pe Napoleon la Dresda, după luptele cu germanii, cînd cîștigase bătăliile de la Lützen, Gross-Görschen și Bautzen și era iarăși plin de trufie. Oamenii clarvăzători știau că sfîrșitul era aproape; împăratul însă

Scanned with CamScanner

nu admitea cu nici un preț acest lucru. Întrucît în momentul acela totul depindea de austrieci, Napoleon a dorit să-l vadă în timpul armistițiului pe Metternich. Acesta a venit la Dresda, la 26 iunie 1813, după ce-l vizitase pe Alexandru; a avut loc atunci celebra conferință de nouă ore. Dintre toți străinii nici unul nu l-a văzut atît de des și nu l-a observat pe Napoleon cu atîta luciditate ca Metternich.

Napoleon credea atunci că îi va putea domoli pe austrieci. A declarat imediat: „Nu cedez nici o palmă de pămînt". Austria cerea ca el să refacă Prusia. „Nu vreau să fac așa ceva. Eu nu sînt ca prinții legitimi; unul ca ei se poate întoarce în capitala sa chiar dacă a pierdut 20 de bătălii; eu nu. Eu sînt un fiu al norocului!" Nu a ascultat de învățămintele pe care, cum i-a spus Metternich, ar fi trebuit să le tragă din propria-i soartă. Nenorocirea din Rusia s-a datorat — afirma Napoleon — doar gerului. Se știe totuși că a trebuit să-și înceapă retragerea din Moscova cînd vremea era încă bună; dar el prefera să se amăgească singur.

Lui Metternich i-a mai spus că nu-l înfurie coaliția puterilor: „Austriecilor, ne revedem la Viena!". Credea că-și uluiește astfel adversarul, dar și-a greșit socotelile. S-a lăudat apoi că dispune de o armată strălucită, care-l va duce la victorie. Metternich i-a răspuns: „Sînt oameni extrem de tineri, proaspăt recrutați, care-și vor pierde viețile". Napoleon s-a înfuriat și și-a aruncat pălăria la pămînt: „Dumneavoastră nu sînteți soldat și nu știți ce simte un soldat. Eu am crescut în tabără; puțin îmi pasă de viața unui milion de oameni!" Metternich i-a răspuns, ținînd strînsă cu mîna consola unei ferestre: „Sire, de ce m-ați ales pentru a-mi spune acest lucru între patru ochi? Să deschidem fereastra, ca să vă audă toată Franța!" Napoleon: „Francezii n-au de ce să se plîngă. În Rusia nu au murit decît 30.000 de francezi; am sacrificat mult mai mulți germani și polonezi". Metternich: „Sire, uitați că vorbiți cu un german".

Scanned with CamScanner

În acest moment Napoleon a adus vorba despre relațiile sale cu Francisc și despre căsătoria sa cu Maria Luiza: „A fost o ispravă prostească a mea, de care îmi pare rău". Metternich: „Da, Sire, Napoleon cuceritorul a făcut o greșeală; toată lumea consideră această căsătorie un simbol al păcii. Din păcate, așteptările ei au fost înșelate". Văzînd că nimic nu-i mergea cu omul de stat austriac, Napoleon a adoptat o mină binevoitoare, și-a bătut interlocutorul pe umăr și i-a spus: „Nu-mi declarați război!". Metternich: „Sire, sînteți pierdut! Bănuiam acest lucru cînd am venit aici, dar plec acum cu siguranța deplină că așa va fi!".

NOTE

1. State de serviciu.
2. Anne-Pierre, marchiz de Montesquiou-Fezensac (1739—1798), general francez, a comandat armata din sud.
3. Antoine Salicetti (1757—1809), om politic francez, născut în Corsica, membru al Convenției și al Consiliului celor cincisute.
4. Charles Pichegru (1761—1804), general francez, a luptat cu succes în Olanda și Germania. A conspirat împotriva lui Bonaparte, împreună cu Cadoudal.
5. André Masséna (1758—1817), mareșal al Franței, a strălucit în bătăliile de la Rivoli (1797), Zürich (1799), la asediul Genovei (1800) și la Wagram (1809).
6. Claire de Vergennes, contesă de Rémusat (1780—1821) a scris, pe lîngă „Memoriile" de care este vorba și un tratat despre *Educația femeilor*.
7. „Minte bine".
8. François-Joseph Talma (1763—1826), mare actor francez pentru roluri tragice, preferatul lui Napoleon.
9. „Cum vă numiți?"
10. Evident, un lapsus al lui Burckhardt: Grétry (1745—1813) era compozitor, autor de opere comice.
11. „Sire, tot Grétry".
12. Despre cazul Enghien, vezi și „Talleyrand" p. 175-177
13. „Haideți, doamnelor, haideți, haideți".
14. Napoleon și curtea lui.
15. „Trebuie să amuzați un om incapabil să se amuze".
16. Luigi Cherubini (1760—1842), compozitor remarcabil, născut la Florența, naturalizat francez, autor de opere și de muzică de cameră.
17. Aluzie la o variantă germană a adagiului latin *Sutor ne supra crepidam iudicaret*, care se adresează celor

Scanned with CamScanner

ce emit judecăți în probleme în care nu se pricep, care le depășesc competența.

18. Jean-François Lesueur (1760—1837), compozitor francez: Berlioz i-a fost elev.
19. Gaspare Spontini (1774—1851), compozitor italian; la Paris a scris principala sa operă „Vestala".
20. Birou al poștelor, unde se deschideau scrisorile; a fost înființat de Ludovic al XIV-lea.
21. Scriitoare franceză (1766—1817), autoare de romane *(Delphine, Corinne)* și mai ales a cărții *De l'Allemagne* (Despre Germania), care a avut un mare răsunet în rîndurile romanticilor francezi.
22. Charles, duce de Morny (1811—1865), om politic francez, fiu natural al reginei Hortense și al contelui de Flahault.
23. Joachim Murat (1767—1815), cumnat al lui Napoleon I, soț al Carolinei Bonaparte, mareșal al Franței; rege al Neapolelui între 1808—1815. A încercat să-l recucerească, dar a fost împușcat.
24. Hugues Maret, duce de Bassano (1763—1839), om politic francez, ministru de externe în 1811, ministru de stat în cele o sută de zile, pair al Franței sub Ludovic Filip.
25. Anne Savary, duce de Rovigo (1774—1833), general francez, ministru al poliției sub Napoleon; autor al unor „Memorii".
26. Gérard-Christophe-Michel Duroc (1772—1813), general francez, mareșal al palatului sub Imperiu, duce de Frioul, căzut în lupta de la Bautzen.
27. Louis, marchiz de Caulaincourt (1772—1827), general francez născut la Caulaincourt, ambasador în Rusia sub Imperiu.
28. Adolphe Mortier, duce de Treviso (1768—1835), mareșal al Franței; s-a distins în bătăliile de la Leoben, Friedland, Lützen, Dresda, Leipzig.
29. Guillaume Brune (1763—1815), mareșal al Franței; și-a cîștigat mari merite în campaniile din Olanda și Italia. A fost asasinat în timpul Teroarei albe.
30. „Imperiu al Occidentului".

Scanned with CamScanner

ŞANSĂ ŞI NEŞANSĂ ÎN ISTORIE *)

Ne-am obişnuit într-atît să privim tot ce ni se întîmplă în viaţa personală ca stînd sub semnul fie al norocului fie al nenorocului, încît folosim acelaşi criteriu, ca şi cum lucrul ar fi de la sine înţeles, şi atunci cînd judecăm evenimentele istorice din trecut. Şi aceasta cu toate că îndoieli în ce priveşte o asemenea judecată ar trebui să ne stîrnească însuşi faptul că părerea noastră, chiar asupra unor probleme personale, se poate schimba radical în funcţie de vîrstă şi de experienţa acumulată. Abia ultima oră a vieţii ne permite o apreciere fidelă asupra oamenilor şi lucrurilor cu care am venit în contact. Iar această apreciere sună într-un fel dacă ne stingem în al patruzecilea an al vieţii şi în cu totul altfel dacă murim la optzeci de ani şi, oricum, ea este adevărată doar pentru noi şi nu în mod obiectiv. Fiecare dintre noi ştie doar foarte bine că dorinţele pe care le-am avut cîndva ni se par mai tîrziu cu totul nesăbuite.

S-au constituit cu toate acestea, pe baza acestui criteriu al norocului şi nenorocului, judecăţi asupra trecutului, atît în cazul unor evenimente izolate cît şi în ce priveşte stări de lucruri şi epoci întregi. Mai ales timpurile mai noi manifestă o adevărată predilecţie pentru astfel de judecăţi.

Întîlnim desigur şi unele formulări mai vechi pătrunse de acest spirit. Răsună din cînd în cînd

Scanned with CamScanner

în ele siguranța de sine a unei clase conducătoare, ca, de exemplu în scolia lui Hybreas [1]; Machiavelli proslăvește anul 1298 [2], evident pentru a-l pune în contrast cu răsturnarea ce s-a produs imediat după aceea. Justinger [3] schițează într-un mod asemănător imaginea orașului Berna din jurul anului 1350. Toate acestea au de fapt un caracter foarte local, iar fericirea despre care se vorbește se întemeia în parte pe suferințele altora. Asemenea formulări au totuși cel puțin farmecul naivității și nu sînt gîndite în perspectiva istoriei umanității.

Noi însă judecăm, de pildă, în felul următor:

A fost un noroc că grecii i-au învins pe perși și că Roma a învins Cartagina.

Dar un nenoroc că Atena a fost biruită de Sparta în războiul peloponeziac.

Un nenoroc că Cezar a fost asasinat, înainte de a fi putut asigura imperiului roman o structură corespunzătoare.

Un nenoroc că în epoca migrației popoarelor au pierit atît de multe din cuceririle cele mai de seamă ale spiritului uman.

Dar a fost un noroc faptul că ea a împrospătat lumea veche printr-un material etnic nou și sănătos.

Un noroc a fost faptul că Europa s-a apărat de Islam în secolul al VIII-lea.

Dar a fost un nenoroc că împărații germani au fost înfrînți în lupta cu papii și că biserica s-a putut înstăpîni cu o forță atît de teribilă.

Un nenoroc a fost și faptul că Reforma s-a realizat în numai jumătate din Europa și că protestantismul s-a împărțit în două confesiuni.

A fost un noroc că Spania și apoi Ludovic al XIV-lea au dat pînă la urmă greș în planurile lor de dominație mondială ș.a.m.d.

Evident, cu cît ne apropiem de timpurile noastre, cu atît judecățile devin mai contradictorii. S-ar putea însă spune că lucrul acesta nu infirmă cîtuși de puțin posibilitatea emiterii unei judecăți atunci cînd, referindu-se la o perioadă de timp ceva mai întinsă, își are temeiuri clare și

Scanned with CamScanner

poate aprecia corect cauzele și efectele, evenimentele și consecințele lor.

O iluzie optică ne face să întrezărim fericirea în anumite epoci și la anumite popoare. O descriem atunci prin analogie cu tinerețea omului, cu primăvara, cu răsăritul soarelui sau folosind alte imagini. Ne închipuim astfel că ea sălășluiește într-un ținut plin de frumusețe, într-un loc anume, așa cum fumul ce iese dintr-o căsuță îndepărtată ne face să ne gîndim la tihna și intimitatea celor ce locuiesc într-însa.

Epoci întregi sînt de asemenea considerate a fi fost fericite sau nefericite; cele fericite sînt așa numitele epoci de înflorire ale umanității. Printre ele este avută în vedere, de pildă, epoca lui Pericle, recunoscută ca momentul culminant al întregii vieți a antichității pe planul organizării statale și sociale, pe tărîmul poeziei și al artei. La alte epoci ca, de exemplu, cea a împăraților cei buni [4], s-a renunțat, alegerea lor fiind considerată prea unilaterală. Renan afirmă însă despre cele trei decenii dintre 1815 și 1848 că ele ar fi fost cele mai bune pe care le-a trăit Franța și, poate, omenirea.

Absolut nefericite sînt, firește, considerate toate epocile de mari distrugeri, neținîndu-se, pe bună dreptate, seama de fericirea care-i cuprinde pe învingători.

Formularea unor astfel de judecăți este caracteristică pentru timpurile mai noi și nu era de conceput decît în condițiile mai noi în care se practică studiile istorice. Antichitatea credea într-o epocă primordială de aur, față de care lucrurile s-au deteriorat continuu. Hesiod zugrăvește epoca de fier „contemporană" în culori sumbre, întunecate. În zilele noastre este însă susținută mai curînd teoria perfectibilității crescînde (a așa-numitului progres), favorabilă prezentului și viitorului omenirii. Este adevărat că descoperirile făcute cu privire la preistorie ne lasă să ghicim că în acele vremuri neamul omenesc a trăit într-o stare de abrutizare, de teamă semianimalică, de canibalism etc. În orice caz epocile

Scanned with CamScanner

considerate pînă acum ca reprezentînd tinerețea unor popoare, cele în care aceste popoare apar și se fac cunoscute, sînt de fapt epoci mult mai tîrzii, precedate de multe altele.

Cum s-a ajuns însă la emiterea unor astfel de judecăți? În fond, este vorba de un fel de consens literar care s-a cristalizat treptat pe baza dorințelor și raționamentelor epocii luminilor, pornindu-se de la rezultatele, adevărate sau considerate ca atare, obținute de o serie de istorici mai larg cunoscuți.

Ele se răspîndesc de altfel nu întotdeauna în chip dezinteresat, ci sînt adesea folosite în mod propagandistic, ca argumente pentru sau contra anumitor orientări ale prezentului. Ele aparțin astfel instrumentarului oportunist al opiniei publice și poartă, în parte, limpede (prin însăși violența și bruschețea apariției lor) pecetea momentului respectiv. Astfel de judecăți sînt dușmanul de moarte al adevăratei cunoașteri istorice. Să încercăm acum să determinăm unele din sursele lor.

Avem înainte de toate de-a face cu judecata emisă din *nerăbdare*. Este mai ales aceea a istoricului și a cititorului de opere istorice și ia naștere atunci cînd au trebuit să se ocupe prea multă vreme de epoci pentru aprecierea cărora nici știrile pe care le avem și nici eforturile noastre nu sînt suficiente. Am fi dorit ca lucrurile să meargă mai repede și, de exemplu, am sacrifica cîteva din cele douăzeci și șase de dinastii egiptene, pentru ca, în sfîrșit, să ajungem la domnia regelui Amasis [5] cu tendințele sale liberale și progresiste. Regii Mediei, deși nu sînt decît patru, ne stîrnesc nerăbdarea, pentru că știm atît de puțin despre ei, în timp ce în poartă ne și așteaptă marele subiect al fanteziei, Cirus.

Sîntem, în concluzie, de partea a ceea ce nouă, ignoranți fiind, ni se pare interesant și ca atare și fericit și sîntem *împotriva* a ceea ce ne plictisește și ni se pare de aceea nefericit. Confundăm astfel ceea ce nouă ne delectează imaginația cu dorin-

Scanned with CamScanner

țele unor timpuri îndepărtate (în măsura în care aceste dorințe au existat).

Ne amăgim chiar, uneori, cu iluzia că dăm o interpretare mai nobilă lucrurilor, cînd, de fapt, judecata noastră este determinată doar de o nerăbdare retrospectivă.

Ne trezesc compătimirea și considerăm nefericite epocile, popoarele, partidele, profesiunile de credință ș.a.m.d. care au avut de luptat vreme îndelungată pentru un bine mai înalt. Am fi dorit și pentru trecut ceea ce li se dorește astăzi mișcărilor ce se bucură de favoarea publicului, anume să fie cruțate de prea multă luptă și să culeagă laurii victoriei fără trudă. Îi compătimim, de exemplu, pe plebeii romani și pe atenienii dinaintea lui Solon pentru lupta lor de secole împotriva patricienilor și eupatrizilor [6] neînduplecați și împotriva necruțătoarei legi cu privire la datorii [7].

Biruința a fost aici posibilă abia după o luptă îndelungată care a demonstrat vitalitatea și înalta valoare a cauzei.

Dar cît de scurtă a fost apoi bucuria victoriei și cum luăm noi apărarea unui lucru șubred împotriva altui lucru șubred! Cu vremea Atena a ajuns, prin biruința democrației, într-o stare de letargie politică iar Roma a cucerit Italia și pînă la urmă lumea, provocînd nesfîrșite suferințe popoarelor și intrînd ea însăși într-un proces de rapidă degenerescență.

Dorința aceasta ca trecutul să fi fost cruțat de atîtea lupte se face mai ales simțită atunci cînd este vorba de *războaiele religioase*. Ne revoltă faptul că un adevăr (sau ceea ce este considerat ca atare) trebuie să-și croiască drum doar prin forța exterioară, fiind înăbușit dacă nu dispune de o asemenea forță. În mod inevitabil adevărul își pierde, în cursul luptelor mai îndelungate și din cauza intereselor de moment ale reprezentanților și partizanilor lui, ceva din puritatea și noblețea lui lăuntrică. Considerăm de aceea nefericit faptul că Reforma a trebuit să ia poziție politică, să lupte pe plan material împotriva

Scanned with CamScanner

unor teribili adversari concreți și să fie reprezentată în această luptă de guverne, pe care le interesa nu atît religia cît averea bisericilor.

Și totuși, numai și numai în luptă, și nu doar în polemica tipărită, s-a dezvoltat acea plenitudine vitală care trebuia să urmeze controverselor religioase; numai în luptă totul devine conștient pentru ambele părți; numai prin luptă, și acest lucru este valabil pentru toate epocile și pentru toate problemele istoriei umanității, își dă seama omul de ce vrea de fapt și de ce poate face.

Catolicismul însuși a redevenit tot în acest mod o religie, cum abia dacă fusese cîndva. Spiritul s-a trezit apoi în mii de direcții, viața de stat și cultura au intrat în tot felul de relații și contradicții cu lupta religioasă, pentru ca, în cele din urmă, lumea să se transforme și să se îmbogățească enorm pe plan spiritual, ceea ce nu s-ar fi întîmplat în cazul supunerii oarbe față de noua religie.

Întîlnim mai apoi judecata în funcție de *cultură*. Ea constă în aceea că fericirea și moralitatea unui popor din trecut sînt apreciate în funcție de răspîndirea instrucției publice, a culturii și confortului, în sensul pe care acestea îl au în epoca noastră. Nici una din epocile din trecut nu trece asemenea probe, ceea ce face ca toate să fie privite cu mai multă sau mai puțină compătimire. „Prezentul“ a fost literalmente o vreme echivalat cu progresul, acestei idei adăugîndu-i-se prezumția absolut ridicolă că totul se îndreaptă spre desăvîrșirea spirituală sau chiar morală. Pe nesimțite se strecoară aici și criteriul securității personale, despre care vom vorbi mai departe, fără de care, ca și fără cultură, așa cum am zugrăvit-o mai sus, nu am mai putea trăi astăzi. Dar o viață simplă, plină de vigoare, avînd încă noblețea fizică deplină a rasei și trebuind să se apere, printr-o luptă comună, necurmată, împotriva dușmanilor și opresorilor, este și ea cultură și se asociază poate cu o înaltă educație lăuntrică, a inimii. Spiritul a ajuns de mult la desăvîrșire! Iar căutarea de „*moral progresses*“

Scanned with CamScanner

(progrese morale, n. tr.) i-o lăsăm bucuroşi lui Buckle [8], care se minunează cu atîta naivitate că ele nu pot fi găsite, şi aceasta pentru simplul fapt că ele sînt de domeniul vieţii individuale şi nu cuprind epoci întregi. Dacă şi în vechime un om îşi jertfea viaţa pentru semenii săi, mai departe de aceasta nu s-a ajuns pînă în zilele noastre.

Urmează acum, şi în ea intră mai multe componente, judecata pe baza doar a *gustului.* Cine judecă astfel, consideră fericite epocile şi popoarele, în care s-a afirmat în chip deosebit *acel* element la care el ţine cel mai mult. Laurii vor fi atribuiţi unor epoci şi popoare, în funcţie de predominanţa fie a sentimentului, fie a fanteziei, fie a raţiunii, în funcţie de faptul că într-o epocă un mare număr de oameni s-au preocupat în mod serios de probleme metafizice, ori că în alta au domnit arta şi poezia şi foarte mulţi au avut timp şi disponibilitate pentru contemplaţie şi pentru o mai nobilă activitate spirituală, sau că, în sfîrşit, în altă epocă, un număr deosebit de mare de oameni au cîştigat bine şi, în general, s-a desfăşurat o activitate neobosită pe tărîmul meşteşugurilor şi al negoţului.

Nu e de loc greu să dovedeşti în toate aceste cazuri cît de unilaterală este judecata, în ce slabă măsură cuprinde ea întreaga viaţă din epoca respectivă şi cît de insuportabil, din felurite motive, i-ar fi celui care o emite astăzi traiul în vremurile acelea mult lăudate.

Se face adesea auzită şi judecata pornită din *simpatie politică.* Unii nu pot considera fericite decît vremurile din trecut în care republica a fost stăpînă, alţii numai pe cele în care a domnit monarhia, unii doar pe cele aflate în continuă şi violentă mişcare, alţii pe cele în care a domnit liniştea. Să amintim, de pildă, aici părerea lui Gibbon [9] că epoca împăraţilor cei buni a fost cea mai fericită din istoria neamului omenesc.

Aceste judecăţi se anulează reciproc. Cu atît mai neavenite sînt cele care măsoară fericirea epocilor trecute după confesiunea căreia-i aparţin cei ce emit judecăţile respective.

Scanned with CamScanner

Și în cazurile de care am vorbit mai sus, mai ales în aprecierile pe criteriul culturii, intră ca element component judecata în funcție de gradul de *securitate* personală. Aceasta din urmă cere ca primă condiție a fericirii subordonarea liberului arbitru regulilor de drept păzite de aparatul polițienesc, tratarea tuturor problemelor proprietății pe baza unor legi stabilite în mod obiectiv, asigurarea maximă a cîștigului și circulației. Întreaga noastră morală este în prezent orientată spre realizarea unei astfel de securități, individul fiind astfel, de regulă cel puțin, scutit de a mai trebui să ia singur hotărîrile vitale în ce privește apărarea căminului și a familiei. Iar ceea ce nu poate face statul, fac societățile de asigurare care răscumpără diferite nenorociri posibile contra unor sacrificii în numerar făcute anual. A nu contracta o asemenea asigurare, atunci cînd existența sau veniturile realizate în cursul ei au devenit îndeajuns de importante, apare chiar ca un fapt reprobabil din punct de vedere moral.

De o asemenea securitate nici vorbă nu era în multe epoci care, cu toate acestea, au fost și rămîn pline de strălucire și vor ocupa de-a pururi în istoria omenirii un loc dintre cele mai importante.

Nu numai în timpurile pe care le descrie Homer, dar și în mod evident în cele în care a trăit, atacurile la drumul mare erau de la sine înțelese și necunoscuți sînt întrebați foarte politicos și candid dacă nu li s-a întîmplat așa ceva. Mișună pretutindeni asasinii involuntari sau cu bună știință, care găsesc ospitalitate la curțile regilor. Ulise însuși își atribuie, în una din viețile lui imaginare, săvîrșirea unei crime. Dar, alături de toate acestea, cîtă simplitate și noblețe a moravurilor! Iar o epocă în care poemul epic, bun comun al multor cîntăreți, înțeles și iubit de întreaga națiune, străbătea lumea, va fi veșnic de invidiat pentru sensibilitatea și putere ei de creație, pentru vigoarea și ingenuitatea ei. Să ne gîndim numai la o făptură ca Nausicaa!

Scanned with CamScanner

Epoca lui Pericle a cunoscut și ea o stare de lucruri pe care un burghez liniștit și chibzuit din zilele noastre ar refuza să o accepte, în care el s-ar simți absolut nefericit, chiar dacă nu ar fi fost unul dintre foarte numeroșii sclavi sau dintre cetățenii vreunui oraș din Hegemonia [10] attică, ci s-ar fi aflat în rîndurile oamenilor liberi, ale cetățenilor atenieni cu drepturi depline. O oprimare teribilă a individului de către stat, o adevărată și continuă inchiziție în ce privește îndeplinirea îndatoririlor față de acesta, exercitată de demagogi și sicofanți [11], erau la ordinea zilei. Și totuși trebuie să fi domnit pe atunci la Atena un sentiment vital pe care nici o securitate personală nu-l poate întrece.

Foarte iubită este în zilele noastre judecata bazată pe criteriul *măreției*. Nu poate fi totuși negat faptul că puterea politică repede cîștigată și consolidată a unor popoare stăpînitoare nu a putut fi obținută decît pe seama suferințelor unui imens număr de oameni; ființa stăpînitorului și a suitei sale este însă înnobilată pe cît posibil, atribuindu-i-se toate semnele doveditoare ale acelei măreții și bunătăți, asociate mai tîrziu cu urmările acțiunilor sale. Se emite în ultimă instanță presupunerea că însăși priveliștea geniului a avut asupra popoarelor pe care le-a stăpînit un efect edifiant și benefic.

În ce privește suferințele a nenumărați oameni, se trece peste ele cu mare răceală, ca peste „o nenorocire trecătoare". Este amintit faptul de netăgăduit că o stare de lucru durabilă, o „fericire" ulterioară s-au putut constitui numai după ce lupte teribile au decis într-un fel sau altul cine să dețină puterea. De regulă originea și existența celui ce judecă astfel se întemeiază pe stările de lucruri create în acest mod, de unde și indulgența de care dă dovadă față de cauzele lor.

Ajungem acum la sursa comună, care se străvede în toate judecățile de care am vorbit, la judecata pornită din *egoism*, al cărui ecou răzbate în toate celelalte. „Noi" judecăm așa și nu altfel; evident, un altul care — probabil tot

Scanned with CamScanner

din egoism — are o părere opusă spune și el „noi". Este în esență ce se întîmplă cu agricultorii, care-și doresc unii ploaie, alții vreme însorită.

Profundul și ridicolul nostru egoism socotește fericite înainte de toate vremurile care seamănă oarecum cu felul nostru de a fi. El aduce apoi laude acelor forțe și oameni din trecut pe acțiunea cărora pare a se fi întemeiat existența și relativa noastră bunăstare prezentă.

Este ca și cum lumea și istoria umanității n-ar exista decît pentru și în funcție de noi. Oamenii consideră îndeobște că epoca în care trăiesc este momentul culminant al istoriei și nu doar unul din multele ei valuri trecătoare. Dacă au motive să creadă că au realizat întrucîtva ceea ce le sta în putere să realizeze, o asemenea părere este de înțeles; iar dacă doresc ca lucrurile să se schimbe, ei nutresc speranța că vor apuca să vadă acest lucru și să ajute la realizarea schimbării.

Nici un fapt individual, nimeni dintre noi nu există doar în sine. Sîntem toți legați de tot trecutul și de tot viitorul.

Față de acest întreg grandios și sever, pretențiile popoarelor, ale epocilor și indivizilor la fericire și bunăstare durabilă sau momentană au o însemnătate cu totul secundară. Viața omenirii fiind un întreg, oscilațiile temporare și locale apar doar slabelor noastre organe de percepție ca reprezentînd o înălțare sau o cădere, un noroc sau o nenorocire, în timp ce în realitate ele sînt subordonate unei necesități superioare.

Ar trebui de altfel să căutăm a elimina ideea de „fericire" din viața popoarelor și a o înlocui cu altceva, păstrînd însă, în schimb, cum vom arăta mai departe, cuvîntul „nenorocire". Istoria naturii ne înfățișează o luptă înfricoșătoare pentru existență și lupta aceasta se extinde și asupra vieții și istoriei popoarelor.

„Fericire" este un cuvînt desacralizat, tocit de prea multă întrebuințare. Unde s-ar ajunge dacă definiția lui ar trebui formulată pe baza unui

Scanned with CamScanner

plebiscit la care să participe toți indivizii ce alcătuiesc populația globului?

De altfel numai basmele socot că o stare ce nu se schimbă niciodată înseamnă fericire. Se poate ca o concepție infantilă de acest tip să încerce să cristalizeze imaginea unei bunăstări durabile (între Olimp și Țara huzurului). Dar chiar și așa lucrurile nu sînt luate prea în serios: după ce, în cele din urmă, vrăjitorii cei răi sînt morți și zînele rele își primesc pedeapsa, Abdallah și Fatime domnesc desigur, împreună, pînă la adînci bătrînețe; dar de fapt fantezia îi abandonează de îndată ce încercările prin care au trecut au luat sfîrșit, nemaiinteresîndu-se de ei, ci de Hasan și de Suleika sau Leila sau de vreo altă pereche. Sfîrșitul Odiseei este totuși cu mult mai adevărat; încercările la care este supus eroul vor continua și un nou și greu pelerinaj îl așteaptă.

Ideea că fericirea constă în păstrarea neschimbată a unei stări de lucruri este falsă în sine. De îndată ce facem abstracție de o stare de lucruri primitivă sau naturală, în care o zi seamănă cu alta și un veac nu se deosebește de altul și ajungem la momentul în care, printr-o ruptură, începe viața istorică, devine evident faptul că nemișcarea ar duce la înțepenire și la moarte și că numai mișcarea, oricît ar fi de dureroasă, e viață. Din capul locului însă ideea că fericirea este un sentiment pozitiv e falsă, fericirea fiind doar absența durerii, asociată cu un vag sentiment al creșterii.

Există, desigur, popoare potolite care oferă, în ansamblul lor, secole de-a rîndul aceeași imagine și dau de aceea impresia că sînt destul de mulțumite de soarta lor. De cele mai multe ori însă este vorba aici de efectul despotismului. Acesta se produce de la sine, atunci cînd o formă statală și socială la care s-a ajuns (probabil cu multă greutate) trebuie apărată împotriva apariției unor forțe ce i se opun cu toate mijloacele, pînă la cele extreme. Prima generație din cursul acestui proces este mai întotdeauna foarte nefericită, celelalte însă cresc în condițiile date și pînă la urmă sacralizează situația pe care nu mai pot

Scanned with CamScanner

și nu mai vor s-o schimbe, o elogiază ca reprezentînd poate fericirea supremă. Spaniolii, ajunși să agonizeze din punct de vedere material, vorbeau totuși cu un patos neschimbat despre strălucirea Castiliei. Ei nu dădeau nici un semn că oprimarea din partea guvernului și a inchiziției le-ar fi slăbit forța lăuntrică; în această epocă au apărut artiștii și scriitorii lor cei mai de seamă.

Astfel de popoare și epoci staționare au poate rostul de a păstra anumite bunuri spirituale, sufletești și chiar materiale, ale trecutului și de a le transmite ca un ferment viitorului. Iar liniștea lor nu este absolută, de moarte, ci poate fi asemuită unui somn bun.

Alte popoare și epoci aparțin dimpotrivă categoriei celor care din timp în timp își cheltuiesc forțele, toate forțele, într-o mișcare rapidă. Însemnătatea lor constă în faptul că distrug vechiul și deschid drum noului. Ele nu sînt însă făcute să se bucure de o fericire durabilă și nici chiar temporară, cu excepția scurtelor momente ale jubilării pentru biruința cîștigată. Forța lor înnoitoare se întemeiază pe o insatisfacție permanentă, care, o dată o etapă atinsă, se plictisește repede de ea și aspiră spre mereu altceva.

Năzuința aceasta — oricît de importante i-ar fi urmările, oricît de mare i-ar fi menirea istorică — ne apare totuși învesmîntată de fapt și în toate timpurile în cel mai insondabil egoism omenesc, care vrea să-și impună altora voința, întemeindu-și satisfacția pe supușenia lor, un egoism care nu este niciodată mulțumit de ascultarea și onorurile ce i se acordă și își permite de regulă orice act de violență.

Oricum, răul de pe pămînt este parte a marii economii a istoriei lumii. El este forța brutală, dreptul celui mai tare asupra celui slab, pe care-l întîlnim mai întîi în acea luptă pentru existență care domnește în întreaga natură, în lumea plantelor ca și a animalelor, dar care e dusă mai departe de oameni, prin crime și jafuri în timpurile mai vechi, prin oprimarea și respectiv nimicirea sau aservirea raselor mai slabe, a popoarelor

Scanned with CamScanner

mai slabe din cadrul aceleiași rase, a formațiunilor statale mai slabe, a păturilor sociale mai slabe în cadrul aceluiași stat și popor.

Cel mai puternic nu este, doar prin aceasta, nici pe departe cel mai bun. Și în lumea plantelor se întîlnesc situații în care specii inferioare, mai obraznice, își fac loc în dauna altora. În cursul istoriei însă zdrobirea a ce este mai de soi, dar se află în minoritate, reprezintă o mare primejdie, mai ales în epocile în care domnește o formă foarte generală de cultură, care-și arogă toate drepturile majorității. Toate aceste forțe înăbușite erau poate mai nobile și mai bune: învingătorii, împinși doar de dorința de putere, creează totuși premisele unui viitor despre care ei înșiși n-au nici cea mai vagă idee. Un presentiment al viitorului îl dă doar faptul că, deși pe plan individual legea morală își păstrează valabilitatea, statul nu ține de loc seamă de ea.

Exemplul cel mai elocvent ni-l oferă imperiul roman care s-a constituit prin mijloacele cele mai înfricoșătoare, curînd după ce, o dată cu războaiele samnite [12], s-a stins lupta dintre patricieni și plebei, și care și-a încheiat existența supunînd, prin uriașe vărsări de sînge, Orientul și Occidentul.

Recunoaștem aici, în linii mari, un scop al istoriei universale care, nouă cel puțin, ni se pare evident: crearea unei culturi comune a întregii lumi, datorită căreia a devenit posibilă și răspîndirea unei noi religii cu vocație universală, transmise amîndouă barbarilor germani din epoca migrației popoarelor ca viitor factor de coeziune al noii Europe.

Nu putem totuși trage concluzia din faptul că răul s-a transformat în bine și nefericirea în relativă fericire, că răul și nefericirea nu au fost la început rău și nefericire. Orice act de violență, chiar reușit, a fost totuși rău și a provocat nefericire. După ce însă, prin el, s-a instaurat puterea, pînă la urmă omenirea, prin strădania ei neobosită, a ajuns să transforme puterea brută în ordine și să impună respectarea legilor. Cu forțele

Scanned with CamScanner

ei robuste ca a supus unei cure de însănătoșire situația creată prin violență.

Dar răul se înstăpînește uneori vreme îndelungată ca *rău* pe pămînt, și nu doar la Fatimizi[13] și Asasini[14]. Prințul lumii acesteia este, potrivit învățăturii creștine, Satana. Nimic nu e mai necreștin decît să făgăduiești virtuții o domnie statornică, o răsplată divină de ordin material pe pămînt, așa cum le făgăduiau scriitorii bisericești împăraților creștini. Răul ce stăpînește are însă și o însemnătate mai înaltă; numai în raport cu el există un bine dezinteresat. Ar fi insuportabil să vezi cum, dacă binele ar fi răsplătit în mod consecvent și răul ar fi pedepsit în lumea aceasta, cei răi ar începe să se poarte, din oportunism, cu toții bine; căci de fapt ei continuă să existe și ar rămîne lăuntric tot răi. Ai putea ajunge atunci să rogi din nou cerul să nu-i pedepsească pe cei răi pe pămînt, pentru ca aceștia să-și dezvăluie iarăși adevărata lor fizionomie. Este și așa destulă prefăcătorie pe lume.

Să încercăm acum să vedem ce consolare am putea oferi unora dintre lamentațiile cele mai întemeiate ce s-au făcut auzite în istoria omenirii. Trebuie să spunem din capul locului că nu orice distrugere duce la întinerire. Așa cum distrugerea speciilor mai nobile de plante poate transforma pe veci o țară într-un pustiu, tot astfel un popor tratat cu prea mare cruzime nu-și va mai reveni niciodată. Există (cel puțin așa se pare) puteri care distrug totul, sub copitele cailor cărora iarba nu mai crește. Prin stăpînirea în două rînduri a mongolilor, Asia pare a fi fost culcată la pămînt, zdrobită în însăși ființa ei pentru multă vreme, dacă nu pentru totdeauna; îndeosebi Timur a bîntuit groaznic cu piramidele lui de capete tăiate și cu zidurile lui clădite din piatră, din calcar și din oameni vii. Este bine că, avînd în față imaginea unei astfel de forțe distructive, închipuindu-ni-l cum își plimba egoismul său și al poporului său printre ruinele fumegînde ale lumii, ne putem da seama cu ce violență se poate înstăpîni uneori răul. În țările călcate de el în

Scanned with CamScanner

picioare nu va mai exista niciciînd credința în domnia dreptului și în bunătatea omenească. Și totuși Timur a salvat poate Europa de otomani; fără el, Baiazid s-ar fi năpustit, o dată cu husiții, asupra Germaniei și Italiei. Otomanii de mai tîrziu — și poporul și sultanii — oricît au fost de îngrozitori pentru Europa, nu au mai atins acea culme a puterii, pe care o reprezenta Baiazid I înainte de lupta de la Angora.

Încă din timpuri străvechi ne apare în fața ochilor o imagine înspăimîntătoare, dacă ne gîndim la toată disperarea și jalea pe care s-au clădit monarhiile cu tendințe universaliste. Compasiunea noastră deosebită ar merita-o poate acele popoare care au trebuit să se plece, în lupta deznădăjduită pentru păstrarea ființei lor naționale, în fața regilor Persiei, și, probabil, chiar în fața regilor Asiriei și Mediei. Toate citadelele regale ale unor popoare ca hircanii, bactrii, sogdianii, ghedrosii, întîlnite de Alexandru cel Mare în calea sa, au fost cu siguranță locurile unor ultime bătălii înfricoșătoare, despre care nu mai știm nimic. Au fost ele duse degeaba?

Cu totul altfel de sentimente avem față de acele popoare, despre ale căror ultime lupte și despre pieirea cărora s-au păstrat documente istorice: orașele lidiene în lupta cu Harpagus [15], Cartagina, Numanția, Ierusalimul în lupta cu Titus. Ele au rămas pilde din care omenirea are de învățat *un* mare adevăr: că totul trebuie pus în slujba obștei și că viața în sine nu este bunul cel mai de preț. Chiar nenorocirea lor are astfel urmări fericite, este o învățătură severă, dar nobilă, pentru întreaga comunitate umană. Iar dacă pînă la urmă ar fi găsite documente scrise în cuneiforme care să cuprindă știri mai multe despre pieirea popoarelor din provinciile răsăritene ale imperiului, fie și în stilul bombastic, ormuzdian, al biruitorilor lipsiți de spirit, și amintirea acelor popoare s-ar păstra, la fel de vie, alături de a celorlalte.

Rămîne totodată consolarea că, fără astfel de forțe distructive, chiar dacă trecătoare, cum

Scanned with CamScanner

au fost Asiria și Persia, Alexandru nu ar fi putut duce elementele culturii grecești atît de departe înlăuntrul Asiei; efectele ei au fost mai slabe dincolo de Mesopotamia. Trebuie însă în genere să ne ferim a crede că perspectiva noastră istorică este tribunalul suprem al istoriei universale.

În fața atîtor distrugeri, trebuie totuși să fim conștienți de *un lucru:* întrucît economia istoriei omenirii rămîne pentru noi, în liniile ei mari, învăluită în întuneric, nu știm niciodată ce s-ar fi întîmplat dacă vreunul din evenimente, chiar dintre cele mai îngrozitoare, nu s-ar fi produs. În locul unui val al istoriei lumii, pe care-l cunoaștem, ar fi venit desigur un altul pe care n-avem cum să-l știm; în locul unui crunt opresor ar fi apărut, poate, altul și mai crunt.

Aceasta nu înseamnă însă că vreunul din stăpînitorii puterii s-ar putea disculpa spunînd: „Dacă nu o facem noi, o va face un altul", cuvinte cu care poate fi justificată orice crimă (De altfel acești stăpînitori nici nu consideră de cele mai multe ori necesară vreo scuză, ci declară pur și simplu: „ce facem *noi* se va întoarce *eo ipso* [16] spre bine").

S-ar putea de asemenea ca și cei zdrobiți să nu se mai fi dovedit, dacă existența lor s-ar fi prelungit, demni de compasiunea noastră. Un popor, de exemplu, care a pierit de timpuriu în luptă vitejească, s-ar putea, dacă ar fi continuat să existe, să nu fie prea fericit, să nu se dovedească prea înzestrat pentru cultură, să degenereze rapid prin răul crescut dinăuntrul lui și să devină un pericol pentru vecinii lui. În schimb, răpus în plenitudinea forțelor sale, el pare a fi asemenea acelor oameni eminenți, morți de timpuriu, cărora fantezia le atribuie, în ipoteza că ar fi trăit mai mult, o strălucire și o fericire mereu crescîndă, cînd, de fapt, ei ajunseseră poate la zenit și chiar îl depășiseră.

O consolare o oferă, pe de altă parte, misterioasa lege a *compensației*, demonstrabilă prin cel puțin *un* fapt: creșterea populației după mari epidemii și războaie. S-ar părea că există o viață

Scanned with CamScanner

de ansamblu a omenirii, care înlocuiește pierderile suferite.

Așa, de exemplu, nu este sigur, dar în ochii noștri pare probabil, că refluxul culturii universale din bazinul răsăritean al Mării Mediterane în secolul al XV-lea, pe plan atît exterior cît și lăuntric, a fost compensat prin expansiunea oceanică a popoarelor Europei occidentale; la nivel mondial s-au deplasat doar accentele.

Așa cum în unele cazuri o dispariție ar fi putut fi înlocuită cu alta, aici forța vitală generală a lumii înlocuiește o viață ce s-a sfîrșit cu o alta, nouă.

Compensația nu reprezintă totuși o despăgubire pentru suferințele îndurate, cum ar putea susține cel ce le-a provocat, ci doar posibilitatea de continuare a vieții cu un nou centru de gravitate. Pentru cei ce au suferit și pentru urmașii și rudele lor compensația de care vorbim nu înseamnă nimic. Migrația popoarelor a fost, în condițiile imperiului roman agonizant, o mare împrospătare a lumii, dar dacă în secolul al XII-lea, sub Comneni, l-ai fi întrebat pe un bizantin, acesta ți-ar fi vorbit plin de mîndrie despre dăinuirea mai departe a Romei pe țărmurile Bosforului și și-ar fi manifestat tot disprețul pentru Occidentul „reînnoit și împrospătat". Și astăzi greco-slavul ce trăiește sub jug turcesc nu se consideră mai prejos și cu siguranță nici mai nefericit decît occidentalul. Iar dacă ar fi întrebați, oamenii s-ar lipsi bucuros de orice înnoire a lumii care s-ar realiza prin năvălirea unor hoarde sălbatice și prin pieirea lor ca popoare.

Doctrina compensației este de cele mai multe ori doar o doctrină ce camuflează dorințe pioase; este mai sănătos să nu ne facem mari iluzii despre consolarea pe care o oferă, întrucît nu putem judeca cu certitudine cît de mari sînt pierderile și cît de mari cîștigurile. Este adevărat că nașterea și moartea reprezintă soarta tuturor pe acest pămînt. Dar fiecare existență autentică, curmată prin violență și (după aprecierea noastră) în mod prematur, poate fi considerată ca absolut

Scanned with CamScanner

de neînlocuit, de neînlocuit chiar printr-o alta la fel de remarcabilă.

O compensație de alt fel este *amînarea* unui eveniment căruia părea că i-a venit vremea să se întîmple. Rămîne neînfăptuit ceva însemnat, dorit cu ardoare, pentru ca o epocă viitoare să-l realizeze mai deplin. De două ori în războiul de treizeci de ani Germania a fost pe punctul de a-și înfăptui unitatea: în 1629 prin Wallenstein, în 1631 prin Gustav Adolf; în ambele cazuri s-ar fi menținut în rîndurile poporului o teribilă dezbinare, aproape ireductibilă. Ziua cea mare a națiunii a fost amînată cu 240 de ani și s-a produs într-un moment în care acea dezbinare internă își pierduse cu totul acuitatea. În domeniul artei putem de asemenea spune că noua biserică Sf. Petru, așa cum fusese gîndită de papa Nicolae al V-lea, ar fi fost mult mai mărunță decît cea a lui Bramante și Michelangelo.

Un aspect al compensației îl constituie și *înlocuirea* unor ramuri ale culturii de către altele. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd poezia practic nu a existat iar pictura era și ea lipsită de vlagă, muzica se ridică pe culmi neîntrecute. Dar și acestea sînt, în fond, fapte imponderabile, care nu pot fi atît de ușor puse în cumpănă. Sigur este doar că *o* epocă, *un* popor nu pot avea în același timp totul și că multe forțe nehotărîte sînt atrase de acea specie a artei care se află în momentul respectiv în plin avînt.

Plîngerile cele mai îndreptățite pe care le-am putea ridica împotriva destinului se referă la pieirea unor mari opere literare și de artă. La știința antichității, la bibliotecile din Pergamon și Alexandria am mai putea cumva renunța; știința din zilele noastre este și așa copleșitoare. Ne umple însă de jale pieirea operelor unor poeți de prim rang și chiar pierderile ireparabile de opere istorice, din cauza cărora continuitatea amintirilor spirituale a rămas fragmentară pentru mari și importante perioade. Această continuitate este de un interes esențial pentru existența

Scanned with CamScanner

noastră umană și un argument metafizic în favoarea însemnătății duratei sale; căci nu știm și nici nu ne putem face vreo idee despre prezența, în vreo entitate spirituală aflată dincolo de posibilitățile noastre de cunoaștere, a unei coerențe spirituale; trebuie tocmai de aceea să nutrim dorința vie ca măcar în noi să trăiască vie conștiința acestei comuniuni spirituale.

Dar neîmplinitul nostru *dor pentru ce a pierit* are valoarea lui; lui și numai lui îi datorăm faptul că atîtea fragmente au fost salvate și coroborate printr-o activitate științifică necurmată. Cinstirea arătată rămășițelor artei și reconstituirea neobosită a ceea ce s-a păstrat din tradiție fac parte din religia zilelor noastre.

Sentimentul adorației este în noi tot atît de esențial ca și obiectul menit să fie adorat.

S-ar putea ca acele mari opere de artă să fi trebuit să dispară, pentru ca o nouă artă să fie creată în mod spontan. Dacă, de pildă, în secolul al XV-lea, ar fi fost brusc găsite cantități mari de sculpturi și picturi grecești, poate că Lionardo, Michelangelo, Rafael, Tițian și Correggio n-ar fi creat ce au creat, în timp ce, cu ceea ce moșteniseră de la romani s-au putut întrece. Și dacă, după cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd au fost reluate cu entuziasm cercetările multiple privitoare la antichitate, ar fi reapărut operele socotite pierdute ale liricilor greci, poate că ele ar fi tulburat întreaga dezvoltare și înflorire a poeziei germane. Desigur, după cîteva decenii de interferență, după primul moment de uimire, vechiul apărut în masă s-ar fi conciliat cu noul și noul și-ar fi găsit propriul drum — dar momentul decisiv al înfloririi posibile ar fi rămas definitiv în urmă, n-ar mai fi revenit cu întreaga sa strălucire. Așa cum au stat însă lucrurile, au existat, în secolul al XV-lea pentru artă și în al XVIII-lea pentru poezie, rămase din antichitate, destule opere ca să le stimuleze și nu prea multe ca să le copleșească.

Ajunși la acest punct, este momentul să ne oprim și să ne reculegem. De la problema feri-

Scanned with CamScanner

cirii și nenorocului am trecut pe nesimțite la dăinuirea spiritului uman, care ni se pare, în ultimă instanță, a se asemui cu viața individuală a omului. Felul în care el ajunge la conștiința de sine în istorie și prin istorie devine inevitabil atît de fascinant pentru cel ce gîndește, iar înțelegerea și urmărirea multilaterală a acestui proces cere un efort atît de susținut încît, față de toate acestea, noțiunile de fericire și nenoroc își pierd tot mai mult semnificația. „Totul este să te împlinești". În locul fericirii, țelul celui capabil devine *nolens volens* [17] cunoașterea. Și aceasta nu din indiferență față de suferințe care ne pot atinge de altfel direct — ceea ce ne ferește de orice obiectivitate rece —, ci pentru că ne dăm seama cît de oarbe sînt dorințele noastre și cum se schimbă, se contrazic și se anulează reciproc dorințele popoarelor și ale indivizilor.

Dacă am putea să renunțăm cu totul la individualitatea noastră și să contemplăm istoria vremurilor ce vor veni cu aceeași liniște și neliniște, cu care contemplăm spectacolul naturii, al unei furtuni, de pildă, pe care o privim de pe țărm, am trăi poate, conștienți, unul din cele mai mari capitole ale istoriei spiritului.

Într-o epocă:

În care pacea amăgitoare a celor treizeci de ani în care am crescut a încetat practic de mult să mai fie o realitate și o serie de războaie par a fi în curs de pregătire;

În care marile popoare de cultură se clatină în ce privește formele lor politice și se îndreaptă spre altceva;

În care o dată cu răspîndirea culturii și a civilizației sporesc vizibil și rapid conștiința suferinței și nerăbdarea;

În care orînduirile sociale sînt tot mai tulburate de mișcări seismice, — ca să nu vorbim de atîtea alte crize acumulate și nerezolvate.

Ar fi un spectacol magnific, firește însă nu hărăzit ființelor pămîntești contemporane, să poți urmări și înțelege felul în care spiritul omenirii,

Scanned with CamScanner

situat deasupra fenomenelor și totuși împletindu-se cu ele, își clădește o nouă așezare. Cine ar putea măcar presimți toate acestea ar uita cu totul de fericire și nefericire și ar trăi doar cu dorința de a ajunge la o asemenea cunoaștere.

NOTE

*Prelegere ținută la 7 noiembrie 1871, inclusă în volumul intitulat *„Weltgeschichtliche Betrachtungen (Considerații asupra istoriei omenirii)*, publicat postum în anul 1903.

1. Scolia lui Hybreas cretanul, publicată în *Anthologia lyrica*, ed. E. Diehl, vol. II, Fasc. I, 1924, p. 128 și urm., este, în traducere, următoarea: „Marea bogăție își are sursa numai în sabie și lance, în scutul mîndru, pavăza trupului; numai datorită lor ar pămîntul, numai datorită lor culeg roade; numai prin ele storc mustul strugurilor, numai prin ele sînt domn asupra sclavilor! Cei ce nu se încumetă să meargă cu sabia și lancea, cu mîndrul scut, pavăza trupului, se apropie cu toții tremurînd de genunchii mei, cad toți în pulbere și mă slujesc și mă numesc marele lor rege și împărat."
2. Sînt anii în care organizarea relativ democratică pe care și-o proclamase Florența s-a dezintegrat din cauza discordiei interne dintre „negri" (aristocrați) și „albi" (burghezia comercială), primii redobîndind, cu ajutorul curiei și al dinastiei de Anjou, pentru o vreme puterea.
3. Konrad Justinger (n. 1426) a scris *Vechea cronică a orașului Berna, din 1152 pînă în 1421* (n. ed.)
4. Este vorba de Antonini, începînd, de fapt, cu Traian și terminînd cu Marcus Aurelius.
5. Amasis (568—526 î.e.n.), faraon uzurpator, din a XXVI-a dinastie saită.
6. Aristocrația ereditară, la Atena, care deținea majoritatea pămîntului, precum și conducerea treburilor politice, înainte de unirea comunităților care au constituit Attica și înainte de reformele introduse de Solon.
7. Plebeii, pe care mizeria îi silea să se împrumute de la patricieni, trebuiau să plătească o dobîndă care era între 25%—42%. În caz de neplată, creditorul putea să-l aresteze pe debitor, să-l închidă și chiar, după îndeplinirea unor formalități, să-l vîndă în afara statului roman. Dacă debitorul avea mai mulți creditori, ei puteau să-și împartă între ei corpul datornicului. Abia în 367, prin legea liciniană, plebeii și-au cucerit drepturile depline pentru care au luptat un veac și mai bine (de la legea Secesiunii, din anul 494 î.e.n.).

Scanned with CamScanner

8. Henry Thomas Buckle (1821—1862), autor al unei *Istorii a civilizației în Anglia (History of Civilization in England)*, în trei volume, dominată de ideea că „progresul popoarelor este guvernat de principii — sau legi — tot atît de riguroase ca acelea care guvernează lumea fizică".
9. Edward Gibbon (1737—1794), istoric englez, autorul faimoasei *History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Istoria decăderii și prăbușirii imperiului roman)*.
10. Hegemonia: dominația unui stat grec asupra altora, în speță dominația, în timpul lui Pericle, a Atticii asupra multor altor cetăți-state din Grecia.
11. Denunțători, delatori.
12. Au fost trei, ultimul încheindu-se la începutul sec. al III-lea î.e.n. Luptele cu samniții au durat peste 70 ani și au avut urmări teribile. Italia de sud a fost devastată și nu și-a mai revenit.
13. Dinastie musulmană care-și trăgea numele de la Fatima, fiica lui Mahomed; a domnit în Africa de Nord în sec. X și în Egipt din 969 pînă în 1171.
14. Sectă musulmană din Orientul apropiat, întemeiată în sec. IX. Membrii ei, consumatori de hașiș (Hașișini), au săvîrșit numeroase masacre în vremea cruciaților.
15. Căpetenie a mezilor din sec. VI î.e.n.; a devenit guvernatorul Lidiei.
16. de la sine.
17. vrînd, nevrînd.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ GH. ASACHI

Scanned with CamScanner

CUPRINS

Pitagora 5
Despre meritele grecilor pe tărîmul ştiinţei 33
Despre valoarea lui Dio Chrysostomos pentru cunoaşterea epocii sale 58
Despre arta culinară a grecilor din epoca tîrzie.... 90
Roma pe vremea lui Grigore cel Mare 108
Bizanţul în secolul al X-lea 124
Talleyrand 163
Napoleon I după cele mai noi izvoare 192
Şansă şi neşansă în istorie 221

Scanned with CamScanner

Biblioteca de artă

448

Biografii. Memorii. Eseuri

artă şi istorie

Prelegerile care alcătuiesc cartea de faţă au fost alese în aşa fel încît să-l prezinte pe Jacob Burckhardt în tripla sa ipostază — de istoric, istoric al culturii şi istoric al artei; ele pun în lumină o latură mai puţin cunoscută la noi a activităţii sale şi, prin ampioarea preocupărilor pe care le învederează, prin diversitatea şi temeinicia cunoştinţelor ce le stau la bază, conturează cu pregnanţă profilul unei personalităţi şi dimensiunile unei opere care a intrat definitiv şi organic în patrimoniul cultural al omenirii.

MIRCEA PORESCU

Vol. I—II, lei 24

Scanned with CamScanner